

Kırıkkale Üniversitesi	Kırıkkale University
Ekonomi, İşletme, Siyaset ve	Journal of Economics, Business,
Uluslararası İlişkiler Dergisi	Politics and International Relations

Aralık 2018	December 2018
Cilt: 4 Sayı: 1-2	Volume: 4 Issue: 1-2

Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi	Kırıkkale University Journal of Economics, Business, Politics and International Relations
--	---

JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin hakemli dergisidir.	JEBPIR is the refereed journal of Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır.	Journal is published twice in a year, on June and December

Yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.	All opinions in published articles are belong to their writers.
Yazıların yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.	Publishing a article does not mean that university or journal support that opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.	All rights of this journal belong to Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
--	---

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
Güven DELİCE

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

F. Duygu ARSLAN

Editör | Editor

Cemal FEDAYİ

Editör Yardımcıları | Assistant Editors

Seda BAYRAKDAR

Yayın Kurulu | Editorial Board

Cemal FEDAYİ

H. Bayram IŞIK

Seda BAYRAKDAR

Hüseyin EMİROĞLU

Nihat IŞIK

İsrafil ZOR

Suphi ASLANOĞLU

Sekreteryaya | Secretary

F. Duygu ARSLAN

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ankara Yolu 7. km 71450
Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik Tasarım / Graphic Design: Özgür ENGELOĞLU, Esra GÖRGÜLÜ

Baskı / Printing House : Erduran Ofset Matbaacılık
Zafer Cad. Zafer İşhanı
No: 35 Z:14 KIRIKKALE
+90 318 218 0914

Danışma Kurulu Advisor Board

- Ekrem YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Muhittin ATAMAN – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muammer Yaylalı – Erzurum Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Kudret Bülbül – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem Korkmaz – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
İlker Hüseyin Çarıkçı – Süleyman Demirel Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Emin Ertürk - Uludağ Üniversitesi
Hasan Yaylı – Kırıkkale Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Ömer ÇAĞA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Güven DELİCE – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Refik Yashıkaya – Kırıkkale Üniversitesi
Murat Ali Dulupçu- Süleyman Demirel Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Latif Öztürk – Kırıkkale Üniversitesi
Mahmut Bilen – Sakarya Üniversitesi
Şuayp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ferudun Yılmaz – Uludağ Üniversitesi
Adem Doğan – Cumhuriyet Üniversitesi
Abdullatif Çeviker – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hakkı Büyükbaş – Erciyes Üniversitesi
Muhittin Kaplan – İstanbul Üniversitesi
Hamza Al – Sakarya Üniversitesi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Seyfi Yıldız – Kırıkkale Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer Şanlıoğlu - Erciyes Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Ahmet Hasköse – Erciyes Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Hilmi Ünsal – Gazi Üniversitesi
Veysel Kula – Afyon Kocatepe Üniversitesi

İçindekiler / Contents

Yunus ŞAHBAZ

12 Mart'a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın

Teorik ve Tarihsel Arka Planı1

Ahmet EFE

İslam Ekonomi Yönetiminde Plancılık ve Bütçeleme Anlayışı14

Onur YILDIRIM

İslamî Demokrasi Düşüncesinde Siyasal Hâkimiyet Mefhumu33

Caner Övsan ÇAKAŞ

The Analysis of EU's The Western Balkan Enlargement

(AB'nin Batı Balkan Genişlemesinin Analizi)46

Mehmet DİKKAYA, İbrahim AYTEKİN

Küresel E-Ticaret ve Türkiye66

Hatice CENGER, Aslan GÜLCÜ, F. Betül KARACA

Borsa İstanbul'da İşlem Gören İmalat Sanayi Firmalarının Görelî Etkinlik (VZA)

Düzeylerinin Ar-Ge Yoğunlukları İle İlişkisi.....89

Barış SÜR

Kitap İncelemesi: Siyasette Yalan (Lying in Politics)

Hannah Arendt, Çev. İmge Oranlı, Berfu Şeker.....111

Editörden | From Editor

Dergimiz JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan, iktisat, işletme, maliye, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi başta olmak üzere iktisadî ve idarî bilimler alanlarındaki bilimsel makaleleri yayınlamayı amaç edinen süreli ve hakemli bir bilimsel dergidir. Dergimiz bilimsel makale yayınlarına ek olarak gerekli görüldüğü durumlarda söz konusu alanlarda klasikleşmiş-literatüre katkı yapan yabancı makale çevirilerine ve kitap tanıtımlarına (*book review*) ve alanında önde gelen bilim insanlarının söyleşilerine de yer verebilir. Dergimizde yer alan bütün yayınlar hakemlik sürecine tabi olup, dergimizde yer alan yazılar kısmen ya da tamamen kaynak gösterilmeksizin alıntılanamaz. Dergimizde yer alan makalelerin içeriği ile ilgili etik konularda üçüncü kişilere doğabilecek tüm cezai ve hukuki sorumluluk yalnızca yazarlara aittir.

Teknik zorunluluklardan dolayı iki sayıyı (cilt 4; sayı 1 ve sayı 2) bir arada istifadenize sunarak yayınlamak zorunda kaldığımız bu sayıda altı adet makale ve bir adet kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi kaynaklı bir dergi olmanın sorumluluğunu üstlenerek hazırladığımız bu sayımızda da, başta siyaset bilimi, siyasi tarih, ekonomi, politik ekonomi ve uluslararası ilişkiler disiplinleri ile ilgili tüm okuyuculara ve araştırmacılara hitap eden gelişkin makalelere yer vermiş bulunmaktayız. Önümüzdeki sayılarda benzer titizlikle sunacağımız, sosyal bilimciler için temel kaynak niteliğine haiz yeni çalışmalarla karşınıza çıkmak üzere hazırlıklarımız süratle devam etmektedir.

Bu sayımızın çıkmasında, başta Editör Yardımcımız Dr. Öğ. Üy. Seda BAYRAKDAR, Dr. Öğ. Üy. Bahadır UYSAL ve sekreteryaya sorumlumuz Arş. Gör. F. Duygu ARSLAN, Arş. Gör. Esra GÖRGÜLÜ olmak üzere emeği geçen tüm arkadaşlara çok teşekkür ediyorum. Ayrıca hakemlik yapmak suretiyle katkı veren tüm hocalarımıza da teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

12 Mart'a Giden Süreçte Sol Cuntacılığın Teorik ve Tarihsel Arka Planı

Yunus ŞAHBAZ¹

Özet

12 Mart 1971 Askerî Muhtırası Türk siyasal hayatında çokça tartışılan bir meseledir. 12 Mart Muhtırasından hemen önce, 9 Mart'ta, ifşa olan cuntacı grup ise görece daha az ele alınmaktadır. Ancak 12 Muhtırasını hızlandırıcı faktörlerden birisi de 9 Mart'ta askeri darbe yapmayı planlayan kimselerin bu planını engellemektir. 9 Mart'ta açığa çıkarılan darbe hazırlığı, 1966'dan itibaren teorik ve pratik boyutta şekillenen birtakım gelişmelere dayanmaktadır. Bu minvalde özellikle Doğan Avcıoğlu ve onun çıkardığı Yön ve Devrim gibi dergilerin darbenin teorik arka planını oluşturduğu söylenebilir. Özellikle Devrim dergisinin tamamen gelecekte düşünülen darbeyi meşrulaştırmak üzere bir yayın çizgisi takip ettiği söylenebilir. Diğer taraftan, teorik birikime ek olarak, Ordu içerisindeki emekli ve muvazzaf üst düzey isimlerin de dolaylı ya da doğrudan 9 Mart'ta ifşa edilen darbeye irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Emekli generallerden Cemal Madanoğlu ile muvazzaf generallerden Faruk Gürler ve Muhsin Batur ilk akla gelen isimlerdir. Bu çalışmada Yön ve Devrim dergisinde, darbeye giden sürece ne gibi teorik bir katkı sunulduğu incelenecektir. Ayrıca 1966'nın sonunda başladığı düşünülen cunta oluşumunun temel öne çıkan yönlerine ve isimlerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: 9 Mart Darbe Girişimi, Doğan Avcıoğlu, Yön, Devrim Dergisi, Cemal Madanoğlu.

The Historical and Theoretical Background of the Leftist Junta on the 12 March Military Memorandum

Abstract

The March 12, 1971 Military Memorandum is a widely debated issue in Turkish political life. Just before the March 12 memorandum, The pro-junta group, which were disclosed on 9 March, is relatively less handled. However, one of the factors accelerating the 12 March memorandum is to prevent this plan of those who are planning to make a military coup on 9 March. The coup prepared on March 9 is based on several developments which have been shaped in the theoretical and practical dimensions since 1966. It can be said that especially Doğan Avcıoğlu and its magazines such as Yön and Devrim constitute the theoretical background of the coup. Especially Devrim magazine can be said to follow a broadcast line in order to justify the coup in the future. On the other hand, in addition to the theoretical accumulation, it is understood that the retired and active senior names in the Army are directly or indirectly linked to the coup on March 9. Cemal Madanoğlu, a retired general, and Faruk Gürler and Muhsin Batur, the active generals are the names that come to mind. In this study, a theoretical contribution to the process leading to the coup will be examined in the Journal of Yön and Devrim. It will also draw attention to the main aspects and names of the junta formation, which were thought to have started at the end of 1966.

Keywords: 1971 Military Coup Attempt, Doğan Avcıoğlu, Yön, Devrim Magazine, Cemal Madanoğlu

¹ Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

Giriş

Türkiye Solu'nun entelektüel anlamda en hareketli ve verimli döneminin, Türkiye siyasal ve düşünsel hayatına kalıcı izler bıraktığı yılların 1960'lar olduğunu söylemek, zannediyorum, bir abartı olmaz. Yön Dergisi de '60'lardaki bu sol canlılık içinde hayli önemli, hatta merkezî diyebileceğimiz, bir yer işgal etmiştir. Merkezîdir; çünkü hem döneminin ve sonraki dönemlerdeki Sol'a dair tüm tartışmalarına ve bu tartışmaların taraflarına, İslamiyet ve Sosyalizm, TİP, Asya Üretim Tarzı gibi tartışma başlıklarından Kemal Tahir, Selahattin Hilav, Sadun Aren, Mihri Belli ve Behice Boran gibi isimlere kadar, sayfalarını açmış hem de '70'ler ve sonrasındaki Sol hareketlerde etkin olan isimlerin bir şekilde iltisak kurduğu bir dergi olmuştur. Ancak hem Yön hem Devrim dergileri oynadığı bu entelektüel misyonlarının yanında ve hatta belki bundan daha fazla Türk Siyasal Hayatı literatürüne sol cuntacılık olarak girecek bir hareketin en önemli mümessili olacaktırlar. Bu hareket içerisinde kuşkusuz en öne çıkan ve cuntanın sivil lideri olan kişi Doğan Avcıoğlu'dur.

Bu çalışmada sol cuntacılığın Yön'den başlatılarak bir serüveni sunulacak ve özellikle son bölümde Avcıoğlu özelinde darbeye yönelik girişilen teorik altyapı hazırlıkları ve stratejiler ele alınacaktır. Son kısımda ise, teorik yönünü de göz önünde tutarak, Avcıoğlu'nun iktidar stratejileri, bu strateji bağlamında ele aldığı kimi somut aktör ve hareketleri de göz önünde tutarak bir incelemeye tabi tutulacaktır.

1. Yön'den Devrim'e Giden Süreç

20 Aralık 1961'de ilk sayısı yayınlanan Yön dergisiyle Türkiye siyasal hayatında sol cuntacılık dönemi başladı. Yön ilk sayısında daha sonra imza atanlarla beraber toplamda 1042 kişinin (Çiçek, 2016: 283-310) imzalayacağı bir Bildiri'yle (Yön, 1961) çıktı. Bu bildiri, Frank Tachau tarafından İngilizceye, Prof. Rene Giraud tarafından da Fransızcaya çevrilmiştir (Landau, 1979: 75). Bildiri daha sonra Yön'de savunulacak Batılılaşma anlayışı ve devletçilik tezlerinin bir manifestosu niteliğindedir.

Yön'ü Avcıoğlu 5 kişiyle kurmuştu; Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Cemal Reşat Eyuboğlu ve Doğan Avcıoğlu. Cemal Reşat Eyuboğlu dışında diğer dört isim aşağı yukarı akrandır, Cemal Reşat ise hem yaşça büyük hem de koyduğu 70 bin liralık sermayeyle Yön'ün, daha sonra da Devrim'in ve hatta iddiaya göre diğer sol yapıların da, finansörüdür (Küçük, 1990: 316). Mümtaz Soysal ile 1965 yılında yollar ayrılır, ancak diğer dört isim Yön'de ve, İlhan Selçuk'un bir süre sonra ayrılmasına kadar, Devrim'de beraber olacaktır. Hem maddi sermaye anlamında hem de yayın-baskı işlerinden anlaması dolayısıyla Doğan Avcıoğlu'nun kendinden iki yaş büyük abisi Hamdi Avcıoğlu da Yön ve Devrim'de önemli bir isimdir.

Yön'ün çıkmadan önce dergiye kendi çerçevesine de uygun olacak şekilde 'Devrim' adının verilmek istendiği iddia edilir. Öyle bir şey gerçekten olabilir ancak bu iddianın sağlam temellendirildiğini düşünmüyorum. Zira, Mümtaz Soysal'ın dergiye isim ararken, kendisinin 'Yön'ü önerdiğini ve Avcıoğlu'nun "her zamanki kesin ve kararlı tavrıyla 'tamam'" dediğini (Soysal, 1983, içinde Özdemir, 2000) aktaran anekdotunu göz önünde tutarsak ve Avcıoğlu'nun

da, Türkiye'nin Düzeni'nin 1968-69 Yunus Nadi Ödülü'nü alması dolayısıyla Cumhuriyet'ten Fikret Otyam'a verdiği röportajda, Otyam'ın Yön'ün bir hava yakaladığını, onu neden kapattıkları sorusuna Avcioğlu'nun verdiği cevap Yön'ün anlayışına daha uygundur. Avcioğlu bu soruyu, kitap çalışmasına yoğunlaşmak üzere dergiyi kapattığını belirterek cevaplar ve asıl şu tespiti yapar; "Yön bir arayıştı... şimdiyse yön belli olmuştur". Bu yön de Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal sorunlarına devrimci çözümler bulmaktır ve doğrudan bu yönün tartışılacağı yeni bir derginin de müjdesini verir Avcioğlu; Devrim. Dolayısıyla hem ifa ettiği fonksiyonlar hem de düşünülen belli amaçlar için Yön ve Devrim adlandırmalarının uygun görüldüğü söylenebilir; zira ilki büyük oranda gerçek bir tartışma ortamı ve farklı alternatiflere kendini ifade etme olanağı sunarken ikincisi belli bir amaç doğrultusunda propagandist bir yapıya sahiptir.

Yön'cülerin başını çektiği ve ilerde partileşme niyetiyle kurulduğu belli olan dönemin önemli bir örgütü de Sosyalist Kültür Derneği (SKD)'dir. SKD Aralık 1962 yılında kurulur ve Tüzüğü kuruluşunun duyurulduğu Yön'ün 53. sayısında yayınlanır (Yön, 1962). SKD'nin amacı sosyalistler arasında bir fikrî temas ortamı sağlamak, meseleleri sosyalizm zaviyesinden ele alacak tartışma ortamını sunmak ve çözümler geliştirmektir. Bunları da yayın, konferans, açık oturum gibi etkinlikler vesilesiyle yapacaktır (Gürel, 2016: 142). SKD'nin en önemli etkinliği Cumartesi Toplantıları'dır ve bunları da büyük oranda yayın ve konferans işlerini üstlenen Doğan Avcioğlu organize edecektir. Örgüt aydınlar ve ordu içerisinde belli bir hava yakalasa da partileşmeden silinip gider.

Yön'ün son sayısı 30 Haziran 1967'de yayımlanır ve Avcioğlu son yazısını 'ilerde daha sık ve güçlü biçimde sesini duyurmak' (Avcioğlu, 1967) ümidiyle noktalar. 1968'in sonunda, aralık ayında, Türkiye'nin Düzeni yayınlanır ve o yıllarda bu hacimde bir kitabın hem Türkiye'de hem de yurtdışında pek görmediği bir ilgiyi görerek, kitap 1 yılda 4 baskı yapar; Aralık 1968, Şubat, Temmuz ve Aralık 1969 (Landau, 1979: 91). Baskı rakamları da Avcioğlu'nun aktardığına göre üçüncü baskının sonunda 16 bini bulur ve dördüncü baskı da 16 bin basılır. 2017 Türkiye'sinde kelli felli kitapların beş yüz, biner baskıyla ancak iki üç baskı yapabildiğini düşününce rakamların anlamı sanırım daha iyi anlaşılabilir. Hatta kitap, dönemin bir Orgeneralinin (Faruk Gürler) bir Tümgenerale (Celil Gürkan) "Türkiye'nin Düzeni'ni okumayan subayı ben eksik görürüm" diyebileceği kadar asker içinde de etkili olmuştur (Gürkan, 1986: 130).

1969 Ekim ayında da Devrim yayınlanmaya başlar. Devrim'in yayınlanma tarihi 'manidardır'; zira, 1969 milletvekili seçimlerinden hemen sonraya denk getirilmiştir. 1969 seçimleri ise TİP ve CHP gibi solun umut bağladığı partilerin hezimetini ve Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin zaferiyle neticelenmiştir. Bir bakıma Avcioğlu ve Devrim ekibi seçim sonuçlarında ortaya çıkan manzara karşısında tek umudun Devrim olduğunu söylemektedir. Nitekim Devrim'deki ilk yazının başlığı 'Takke Düştü' (Avcioğlu, 1969) dür. Yön ve Devrim arasında çok fazla süreklilik unsuru saptayabilmek mümkündür; ancak, büyük fark olarak Yön'ün bir platform işlevi görürken Devrim'in bir iktidar aracı olarak kullanılmak üzere tasarlandığını söylemek gerekir. Solun ve sosyalizmin enva'i eşit konularının ve daha birçok tartışmaların yaşandığı Yön yerine, daha Kemalizm merkezli, ordu ve gençliğin, zinde güçlerin,

ağırlıkla hitap merkezi olduğu bir Devrim söz konusudur. Türkiye'nin Düzeni'ni ikisi arasında bir geçiş olarak yorumlamak mümkün görünmekte; hem Yön'deki yazıların derli toplu bir tez haline getirilmesi hem de Devrim'de işlenecek iktidara gelme metodolojisinin çerçevesinin çizilmesi söz konusudur.

Ancak 12 Mart Muhtırası Avcıoğlu ve cuntacılar için kesin bir yenilgidir. Her şeyden önce Demirel'i istifa ettirip parlamentoyu ve siyasal partileri kapatmayan bir müdahale onların istediği bir müdahale değildi. Ancak müdahalenin zaten soldan da gelmediği ve aksine sola yönelik 'balyoz harekâtı' başlatacak bir müdahale olduğu sonradan anlaşılacaktı. Avcıoğlu, sağlık sorunları sebebiyle de ayrılmak zorunda kalacağı Devrim'den ayrıldı ve Devrim de kapatıldı. 'Madanoğlu Cuntası' davasında, 27 Mayıs'ın gerçek lideri Cemal Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Hasan Cemal gibi isimler, "Marksist bir düzen kurmak için şiddet yoluyla Hükümeti devirmeyi planlamak" suçlamasıyla yargıldılar ancak beraat ettiler (Özdemir, 2000: 44).

2. İktidara Giden Yolda Farklılaşmalar

Siyasal iktidarı ele geçirme noktasında 9 Martı cuntacıları daha çok 'zinde kuvvetlere dayalı' bir darbe ya da onlara göre bir devrim yapma üzerine geliştirdikleri bir stratejiye sahiptir. 1965 Seçimleri'nden sonra ve özellikle 1971'e giden süreçte Avcıoğlu'nun stratejisi büyük oranda bu noktada toplanır, zannediyorum bunda çok da tartışmalı bir durum yok. Ancak yine de Yön'ün ilk yıllarında Avcıoğlu'nu parlamenter demokrasiden tamamen ümidini kesmemiş olarak görmekteyiz. Bu dönemde Avcıoğlu parlamentoya karşı güçlü ve hızlı karar alabilen bir yürütme sistemini savunmaktadır. 27 Mayıs Anayasa Komisyonu'nda da birçok maddeye karşı çıkmasının sebebi budur. Avcıoğlu'nun güçlü yürütmeye dayalı sistemde ısrarında Fransız siyasetçi Pierre Mendes France'dan etkilendiği iddia edilir (Özdemir, 2000: 13).

Avcıoğlu'nun demokrasiyi ve sosyalizmi Atatürkçülüğün tabii sonuçları olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Avcıoğlu'na göre demokrasi ve sosyalizm ikiz kardeşler. Sosyalizme ulaşmak için ise iki yol vardır; İhtilalci yol ve Klasik demokrasinin sunduğu yol. Avcıoğlu bunlardan klasik demokrasi yolunu tercih ettiğini söyler çünkü zaten gerçek bir söz ve teşkilatlanma hürriyeti tanındığı takdirde sosyalizme varılacaktır. Özellikle 27 Mayıs sonrası düzende sosyalist kamudaki baskın tema da bu şekildedir. Kemalizm'in ilkeleri olan Milliyetçilik, Devrimcilik, Laiklik ve Devletçilik gibi ilkelerin uygulanmasının tabii sonucu sosyalizme çıkacaktır. Kemalizm ve sosyalizm arasında kurulan bu ilişkiselliği dönemin sol entelektüel ve aktivistlerinden Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar gibi isimlerde de görmek mümkündür. Zira Aybar'a göre, "Kemalizm sol bir ideolojisidir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının solculuğun bilincinde olup olmamaları önemli değildir; Tuttukları yol, solda olan, sola giden bir yoldu" (Aybar, 2014: 114).

Ancak 1965 seçimlerinden sonra Yön'de ayrılmaya sebep olacak bazı kırılmalar olduğu görülmektedir. 10 Ekim 1965 seçimlerinde Adalet Partisi (AP) çoğunluğu sağlarken Süleyman Demirel'e Başbakanlık yolunu açan bir sonuç ortaya çıktı. Seçimlerden sonraki 15 Ekim tarihli Yön sayısında Mümtaz Soysal'ın seçim sonuçlarını değerlendiren başyazısı yayınlandı (Soysal,

1965). 22 Ekim tarihli sonraki sayıda ise Avcıoğlu'nun "Yeni Dönem" adındaki yazısı çıktı. Bu iki yazı seçim sonuçlarını yorumlamada iki farklı tutuma işaret ediyordu. Soysal, bu yazısında kitlelerin DP'nin devamı iddiasındaki AP'ye oy vermesinden dolayı sorumlu tutulamayacağını, kitlelere ulaşip onların bilinçlendirmenin de yine solun görevi olduğunu ve bunun da romantik sloganlarla değil önlere çıkan en küçük imkânları ve tarihî fırsatları değerlendirip sabırla ve uzun vadeli somut politikalarla mümkün olabileceğini iddia ediyordu. Aynı sayıda bu yazının altında imzasız yayınlanan (Bu metni büyük ihtimalle Avcıoğlu'nun yazdığı anlaşılıyor.) yazıda da bir değerlendirme daha var; orada ise seçimlerin daha çok Amerikan beklentilerini tatmin edici sonuçlar verdiği, CHP'nin mutlak bir yenilgi aldığı, TİP'in 15 vekilinin azımsanamayacağı ancak TİP'in daha çok işçi, ırgat zümrelerinden değil de TİP olmasa CHP'ye oy verecek aydın, memur zümresinden oylar aldığı vurgulanmaktadır (Yön, 1965). Ancak Avcıoğlu'nun asıl durum tespiti yapan ve yeni bir metodun habercisi olan yazısı "Yeni Dönem"di. Avcıoğlu bu yazısında artık gerçeklerle yüzleşmesi çağrısı yapar. TİP'in kısmî başarısına rağmen seçimler sol için kesin bir yenilgidir. Seçimlerden sonra, sola kayma eğilimindeki iç ve dış politika terk edilecek ve yeni iktidar bir karşı devrim niteliğinde olacaktır. Böyle bir ortamda ise gerçekçi olmak ve Anayasa'nın tehlikede olduğunu kabul etmek gerekir. Anayasa'yı ise, 27 Mayıs'ın zinde güçlerinin bilinçli ve azimli direnmesi koruyabilir; bunun için de parlamentonun içindeki ve dışındaki ilerici güçlerin işbirliği yapması zorunludur. Avcıoğlu yine bu yazısında zinde güçlere dayalı bir Anayasa cephesinin gerçekleştirilmesi için çalışmasını savunmaktadır.

Avcıoğlu ve Soysal'ın bu seçim sonuçlarından çıkardıkları farklı sonuçlar ve önerdikleri stratejinin farklılığından sonra Mümtaz Soysal Yön'den ayrılır. Ancak Avcıoğlu da Yön'de, Türkiye'nin Düzeni'nden itibaren müşahhaslaştıracığı stratejiyi daha çok örtülü ve genel ifadelerle betimler. Burada Avcıoğlu'nun kendi stratejisini meşrulaştırmak için teorik temelli ve güncel siyaset boyutuyla ilişkilendirebileceğimiz iki methodundan söz edilebilir. Bunlardan ilki, Avcıoğlu'nun dönemin diğer ileri gelen sol parti ve isimlerine karşı geliştirdiği tutumdur. İkincisi de başta Mısır ve Nasır Sosyalizmi olmak üzere dönemin yaşanan reel siyasal tecrübelerinden örnekler devşirmesidir.

Avcıoğlu'nun ilk etapta parlamentoculuğa kısmen de olsa açık kapı bıraktığını söylemek gerekir. Burada önce İnönü'den beklenti içerisindedir Avcıoğlu; bu beklentinin gerçekleşmeyeceğini muhtemelen biliyordur ancak ısrarla devrimci güçlerin İnönü'den beklentilerini tekrarlar. Bunlar yerine getirilmedikçe de devrimci milli kadroların kendisinden uzaklaşacağı uyarısında bulunur. Bülent Ecevit hareketine ise, ilk başlarda daha samimi bir destek verdiği görülür. Özellikle CHP içinde, Turan Güneş gibi isimlere karşı Ecevit'i destekler. Ecevit de, Avcıoğlu gibi, düzenin bozukluğunu vurgulayan ve köklü bir düzen değişikliğini savunan bir isimdir. Bu tutumu zinde güçlerin, işçi ve köylülerin bilinçlenmesi noktasında faydalı olmuştur; ancak Ecevit zamanla bu tavrından uzaklaşmış, yanlış teorilere saplanmış ve 'cici demokrasiyi' araç değil amaç haline getiren bir çizgiye savrulmuştur. Devrim'de ise, Ecevit başlıca günah keçilerinden biridir. Avcıoğlu Ecevit'in o yıllarda Şili'de seçim kazanarak iktidara gelen sosyalist Salvador Allende ile kıyaslanmasına da hayli öfkeli. Ona göre Şili-Türkiye, Ecevit-Allende benzetmesi Şili hakkındaki bilgisizlikten ileri gelmektedir. Türkiye'nin aksine Şili'de sol daha güçlüdür; 1938'den beri de, 1958 hariç, hep solculuk iddiasındaki adaylar

başkanlık seçimlerini kazanmışlardır. Solun Şili'deki geçmişini ve çok partili sistemdeki tecrübesini Türkiye'yle kıyaslamayız. Ayrıca Allende sandıktan zaferle çıkmıştır ama Şili hâlâ Amerikan tröstlerinin egemenliği altındadır. Allende liderliğindeki halk cephesi mevcut düzenin, tutucu güçlerin hâkim olduğu mevcut düzenin esiri olmaktan kurtulamayacaktır. Kuşkusuz, Avcıoğlu, aynı akıbeti Ecevit'in de beklediğini iddia etmektedir. Mevcut düzeni değiştirmeden sandıktan en sosyalist aday dahi çıksa, tutucular çeperini kırıp da kendi programını uygulayacaktır (Avcıoğlu, 1970b).

Ecevit gibi önce olumlu karşılanan sonra da cephe alınan hareketlerden biri de TİP'tir. Avcıoğlu ve Yön ekibinin hayata geçmeyen bir Çalışanlar Partisi teşebbüsü vardır; TİP'in kurulması üzerine buna gerek kalmadığı düşünülerek Çalışanlar Partisi girişiminden vazgeçilmiştir. 1965 seçimlerinden sonra Meclis'e 15 vekille giren TİP'in 'zor şartlar altında şerefli bir görev' ifa ettiğini belirten Avcıoğlu, bu söyleminin TİP'in eleştirilemeyeceği anlamına gelmediğini belirtir. Avcıoğlu'nun TİP'e yönelik temel eleştirisi TİP'in programındaki yetersizliktir. Bu da hem yıllar önce yazılmış Batı kitaplarının kötü bir çevirisi olmasından hem de sosyalist mücadeleye önderlik edecek sınıfın tespitinden kaynaklanmaktadır. Avcıoğlu'na göre, bu yetersizliğin sebebi de Türkiye'deki sosyalist düşüncenin kısırlığında aranmalıdır. Örneğin sosyalist mücadeledeki önderlik sorunu ya da işçi sınıfının önceliği meselesi Avcıoğlu için kısır bir tartışmadır. Avcıoğlu öncülük meselesini daha geniş planda ele alır ve öncü olan aslında partidir. İşçi ve köylü olmak da parti yönetiminde bir imtiyaz sağlamaz; zira, sosyalist olmak için işçi ve köylü olma zorunluluğu yoktur. Mesele partinin ve üyelerinin sosyalistliğidir. Avcıoğlu'nun burada eleştirdiği, TİP'in parti yönetim kurullarında işçi üyelere çoğunluk verilmesi şartını koyan tüzük maddesidir. Avcıoğlu bu maddenin birçok yerde uygulanabilirlikten uzak olduğunu ve böyle bir maddenin taşrada, işçi sınıfının hayli zayıf olduğu yerlerde ağa ve eşraf kesiminin parti örgütlerini ele geçirmesine sebep olduğunu belirtir (Avcıoğlu, 1966a). Aslında Avcıoğlu'nun bu eleştirisi oldukça yerindedir; mesela Doğu'da, örgütlenme büyük oranda aşiret, ağa üzerinden olmuştur. TİP Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci parti içinde bile sık sık 'ağalık', 'Doğulu delegelerin ağası' ithamlarına maruz kalmıştır. Bu yüzden sürekli romantikle suçladığı TİP'i gerçekleri görmeye ve gerçekçi bir sosyalist strateji etrafında birleşmeye çağırır Avcıoğlu; yani kendi stratejisi ve sosyalist anlayışı etrafında bir örgütlenme. Avcıoğlu'nun hem TİP'e hem de Ecevit'e önce olumlu sonra ise eleştirel hatta düşmanca bir tutum içine girmesinin sebebi TİP'in ve Ecevit'in parlamenter sistem içerisinde bir mücadeleyi tercih etmesidir. Üstelik de hem TİP hem de Ecevit sol kamuda epeyce cazip bulunan ve destekleri olan hareketlerdir. Avcıoğlu bunları kendi stratejisine bir engel olarak gördüğü için olsa gerektir ki, hem Yön'ün 1965 sonrası döneminde hem de Devrim'de bunlara karşı sert bir çizgi takip eder. Özellikle TİP'i ve TİP'e yakın işçi sendikası Devrimci İşçi Konfederasyonları Sendikası-(DİSK)'i Devrim'de hiç ciddiye almaz.

1960'lı yıllar dünyada Üçüncü Dünyacı hareketlerin ve Nasır liderliğindeki Arap sosyalizminin revaçta olduğu yıllardır. Avcıoğlu da Üçüncü Dünya milliyetçiliği ve sosyalizmini oldukça önemser. Nasır ve Arap sosyalizmine karşı ise Avcıoğlu'nun özel bir ilgisi vardır. Nasır, Avcıoğlu'na göre, Mısır'ın ekonomisini uluslararası kapitalizmden korumaya ve malî müesseseleri millileştirmeye çalışmaktadır. Yani Nasır Mısır'ı kapitalist olmayan bir gelişme

yoluna sokmuştur. Nasır amaçlarına ulaşabilmiş ve sosyalist bir idare kurabilmiş değildir henüz ancak benimsediği metot kapitalist olmayan kalkınma yoludur. Yukarda ismi geçen ve Avciöğlü'nün kalkınma konusunda sıkça başvurduğu Prof. Lange'nin de o dönemde Mısır kalkınması üzerine tezler geliştirdiği hatırlanmalıdır. Burada belirtilmesi gereken ilginç husus Avciöğlü'nün özellikle Yön'de sıkça Mısır ve Nasır'dan örnekler vermesine karşın, Türkiye'nin Düzeni'nde Bulgaristan, Japonya, Meksika, Hindistan gibi ülkelerden bahsedip Mısır'dan hiç söz etmemesidir.

Avciöğlü'nün Nasır'a desteğinin salt Nasır'ın izlediği kalkınma politikasından kaynaklanmadığını da belirtmek gerekir. Nasır'ın Sovyetlerle ilişkisi de Avciöğlü'nu cezbeden unsurlardan biridir. Zira Avciöğlü, her ne kadar yerli bir sosyalizm arayışında olsa ve Kemalizm'i bu noktada kendisine dayanak alsada, son tahlilde Sovyetler'e bir yakınlık duymaktadır. Sovyetlere yakınlığını de yine 'verilerle' açıklama yoluna gider Avciöğlü; Sovyet yardımları, üçüncü dünya ülkeleri için kapitalist ülkelerden gelen yardımlardan daha faydalıdır (Avciöğlü, 1963). Çünkü kapitalist ülkeler üçüncü dünyayı bir Pazar ve hammadde deposu olarak görürken, Sovyet yardımları doğrudan üçüncü dünya ülkelerin sanayileşmesine yönelik yardımlardır; çünkü, üçüncü dünya ülkelerinin kapitalizmin uydusu olmasını istemeyen Sovyetlerin çıkarlarıyla üçüncü dünyanın çıkarları aynı yödedir. Nasır'ın da Sovyetlerle ilişkilerinin iyi olması Avciöğlü için itici bir saik olarak değerlendirilebilir. Avciöğlü'nün Nasır ve genelde Arap sosyalizmiyle ilgilenmesinin bir diğer yönü de İslamiyet ve Sosyalizm tartışmalarıdır. Bu tartışma Yön'ün ilk yıllarında kısmen vardır ancak meseleyi solun gündemine yoğun bir şekilde sokan isimlerden biri de Avciöğlü'dür. Avciöğlü ve E. Tüfekçi mahlasıyla Mihri Belli 1965 yılında Roger Garaudy'nin bir kitabını 'Sosyalizm ve İslamiyet' başlığında çevirirler ve kitap Yön Yayınları'ndan yayınlanır. Bu çeviriyi, Yalçın Küçük Yön ve Mihri Belli'nin yakınlaşmasının başlangıcı olarak değerlendirir (Küçük, 1997: 612). Zira bundan sonra E. Tüfekçi ismi Yön sayfalarında daha sık görülmeye başlayacaktır. Zaten Avciöğlü'nün özellikle 1965 sonrası Yön'ü getirdiği çizgi ve Türkiye'nin Düzeni'nde savunduğu sosyalizme varış yöntemi ile Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim tezleri arasında küçük sayılabilecek farklar vardır. Milli Demokratik Devrim'ci ekipten Şahin Alpay'ın Türkiye'nin Düzeni üzerine yazısı (Alpay, 1969) da daha çok Avciöğlü'nu eleştirmekten ziyade TİP kanadındaki Ertan Cengiz (Cengiz, 1969) mahlasıyla yazan Taner Timur'un yazısını eleştirmek üzere kaleme alınmış gibidir. Zira Alpay'ın Cengiz'in kısa metninde eleştirdiği yerler Avciöğlü'nün hacimli eserine yönelik eleştirilerden daha fazladır. Sosyalizm ve İslamiyet kitabına yazdığı önsözde Avciöğlü aslında herkes tarafından kabul edilebilecek veciz bir saptama yapar. Bu kitaba yazdığı önsözde şöyle diyor Avciöğlü; "Bu satırların yazarı, Fransız sosyal, ekonomik, politik, kültürel vs. tarihini en teferruatlı şekilde öğrenmiştir, ama Türk sosyal, ekonomik, politik ve kültürel tarihi hakkında, birtakım klişeler dışında ciddî pek az şey bildiği için utançların en büyüğünü duymaktadır" (Önsöz, içinde Garaudy, 1965). Bu kişisel öz eleştirisinden sonra Avciöğlü, Sosyalizmin Batı'ya münhasır olmadığını, sosyalizmin Doğu ülkelerinin katkısıyla zenginleşeceği yönündeki Garaudy'nin sözlerini aktarıyor. Kitabın yayınlanış amacı Belli'nin yazdığı önsözde daha iyi anlaşılıyor ve şu sonuç çıkıyor; Sosyalizm aslında İslam'la çatışan bir doktrin değildir. En azından sosyalizmi zenginleştirmek ve evrensel bir doktrin haline getirmek için İslam'dan alınacak şeyler

vardır ve bunlar araştırılmalıdır. Avcıoğlu'nun Arap dünyasına ve İslamiyet-Sosyalizm tartışmalarına duyduğu ilgi bu kitap ve Mısır'la sınırlı da değildir. Avcıoğlu Cezayir gibi Müslüman ülkelerin de sosyalist bir programı benimsedikleri ve ulusal kurtuluş mücadelelerini kazandıklarını belirtmektedir. Ayrıca Avcıoğlu'nun o dönemde Franz Fanon'un metinlerine de aşina olduğu ve doğrudan atıflar da yaptığı Türkiye'nin Düzeni'nde görülmektedir.

Türkiye'nin Düzeni'nin son bölümü ise Avcıoğlu stratejisinde bir yol haritası niteliğindedir (Avcıoğlu, 2016: 609-770). Burada öncelikle, çok partili sistemin ve seçimlerin gerekli radikal reformları yapacak iktidar olanağı sunmayacağı vurgulanır. Çok partili hayata geçildiğinden beri sandıktan sürekli tutucular koalisyonu çıkmaktadır ve mevcut toplumsal şartlar değişmediği sürece de sonuç farklı olmayacaktır. Bu şartlar içerisinde devrimci bir partinin iktidara gelmesi çok zor olduğu gibi iktidara gelince mesele hallolmuş değildir. Avcıoğlu burada Hindistan ve Meksika örneklerini vermektedir. Bu örnekleri vermesinin sebebi bu ülkelerde son derece devrimci, içte ve dışta antiemperyalist hareketler iktidara gelmiş; ancak öngördükleri radikal programlarını gerçekleştirememiş, tutucular koalisyonun parti içine sızması, ekonomik güçleri ve parlamenter demokrasinin imkânları kullanması dolayısıyla devrimci kadroya galebe çalmış olmasıdır. Ancak Türkiye'de temel toplumsal meselelerini çözememiş bir ülkede rejimler çökmeye mahkûmdur; rejimin yaşama şansı zayıftır. Mevcut rejimlerin sorunlar karşısındaki yetersizliğini gören 'milli devrimci güçler' ise sabırsızlanmakta ve kestirme çözüm yollarının cazibesine kapılmaktadırlar (Avcıoğlu, 2016: 751).

Kestirme çözümden ne kast edildiği ise aslında açıktır; Zinde kuvvetlere dayalı otoriter bir iktidar. Zinde kuvvetler ise ordu, gençlik ve aydınlardan oluşacak; iktidara gelme ise ordunun siyasal hayata müdahale etmesi, parlamentoyu ve siyasal partileri kapatması şeklinde olacaktır. Bu açıkça askeri bir darbe demektir ancak Avcıoğlu'na göre 'Devrim'dir. Türkiye'nin köklü meseleleri bu yönetim altında çözüldükten sonra çok partili hayata geçilebilir ve demokratik sistemin normal işleyişine dönülebilir. Kuşkusuz bu yöntemin demokratik ya da antidemokratik olması dikkate şayan bir durum değildir, zira Atatürk dönemi otoriterdir ama demokratiktir; Demirel rejimi liberal ama daha az demokratiktir. Dolayısıyla uygulanan siyasal sistem halkın ihtiyaçları ve toplumsal gerekler düşünülerek değerlendirilmelidir. Esas olan yöntem ya da araçlar değil, düzen değişikliğidir; Devrimci bir parti önderliğinde devrimci bir düzen. Bu bağlamda Avcıoğlu, 27 Mayıs'ın gözde kurumlarından Anayasa Mahkemesi'nin bile devrimci iktidar yolunda oynayacağı rolden kuşku duyabilmektedir. Her ne kadar Anayasa'ya saygılı olduğunu da sık sık ifade etse ve bir anlamda bu rejimin ekonomik ve toplumsal işlemezliğinden mütevellit çökmeye mahkûm olduğunu ispata girişse de, 1971'e giden sürecin gizli örgütlemelerin Türkiye'nin Düzeni'nin yayınlandığı 1968 yılından önce başladığını söylemek gerekir.

3. Cunta Örgütlenmeleri

1966 yılında ordudan isimlerin de işin içinde olduğu ve doğrudan iktidarı ele geçirmeye yönelik örgütlenmeler başlar. Modeli İttihat ve Terakki'den alınan bir tüzüğü olan, silah, Atatürk ve bayrak üzerine yemin edilerek girilen bu örgütün başkanı 27 Mayısçılardan Korgeneral Cemal Madanoğlu, genel sekreter ise Avcıoğlu'dur. Ancak bu örgütün 1971'e kadar dönem dönem aktif

olan bir örgüt olduğunu anlıyoruz. Resmî bir örgüt olmasa bile, Avcıoğlu düşünülen cuntanın sivil lideri ve muhtemel Başbakanı; Madanoğlu ise emekli bir general olarak cuntanın askeri kanadının lideridir (Küçük, 1997: 457). Fakat Madanoğlu Ordu içerisinde otoritesi ve bağlantıları güçlü bir isim olsa da en nihai anlamda emekli bir askerdi ve doğrudan emir verme yetkisi yoktu. Bu yüzden cuntanın girişeceği harekâtın fiilî komutanı Genelkurmay Plan ve Prensipler Başkanı Korgeneral Atıf Erçikan olacaktı (Yetkin, 2018: 213). Ancak MİT cunta içerisindeki köstebeği Mahir Kaynak aracılığıyla bu ismi öğrenecek ve Erçikan cuntanın faaliyetlerinin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a aktaracaktı.

Devrim dergisi tamamen gelmekte olan bu cuntanın meşrulaştırılması üzerine bir yayın politikası izler. Hem sistemle 'cici demokrasi', (Avcıoğlu, 1970a) 'Filipin tipi demokrasi' diyerek alay edilir, hem de Ecevit gibi sistemin sola yakın ve parlamenter sistemde solun umudu olabilecek isimlere karşı bir itibarsızlaştırmaya girişilir. Hatta Hasan Cemal'in aktardığına göre, Yön'ün ilk sayılarından itibaren ayrılmayan İlhan Selçuk ve Avcıoğlu'nun arası Ecevit meselesi yüzünden bozulur ve Selçuk Devrim'den ayrılır. Hasan Cemal Avcıoğlu'nun Ecevit'e kasıtlı saldırılarından Selçuk'un rahatsız olduğu ve Selçuk'un Ecevit'e bu kadar saldırılmasını istemediğini belirtir (Cemal, 1999: 210). Yine Devrim'de 'Devrimci Ordu Gücü' adında bir grubun bildirimleri yayınlanır. Bu bildirimlerin 'askeri kışkırtmak' için ve Devrim yazarları tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Devrim'in, ve Avcıoğlu'nun, yazı işlerine, aslında 'ayak işlerine', bakan yazarı Hasan Cemal bunlardan birkaçının İlhami Sosyal tarafından yazıldığını söyler (Cemal, 1999: 40). Kuvvetle muhtemeldir ki, diğerlerini Avcıoğlu kaleme almıştır. Zaten derginin imzalı yazısı azdır, çoğunlukla haber yorum/analiz şeklinde yazılar vardır; bunlar da siyasetten magazinsel haberlere kadar ama aynı amaç etrafında, sistemin çürümüşlüğüne vurgulayan, parlamentoyu ve belli kişileri itibarsızlaştırmaya yönelik Avcıoğlu tarafından kaleme alınan metinlerdir.

Fakat Avcıoğlu ve Madanoğlu farkında olmasalar da aslında cunta girişimi ifşa olmuştu. MİT süreci Mahir Kaynak aracılığıyla yakından takip ediyordu. Ayrıca cuntadan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel'in de haberi vardı. Cuntacılarla doğrudan olmasa da dolaylı temas halindeki isimler ordunun en tepesine kadar uzanıyordu. Özellikle Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un olası bir harekatta desteğine kesin gözüyle bakılıyordu. Cunta hakkında Devlet'in ve Ordu'nun üst düzey yöneticilerinin katıldığı bir toplantıda konuşulanlar aslında o dönemki süreci ve cuntanın başarısız olmasını çok iyi özetlemektedir. Toplantı 24 Nisan 1970'te yapılmış ve 5 buçuk saat sürmüştü. Toplantıda sunum yapan Fuat Doğu cuntacıların ordu içinde üst düzey yöneticilerle irtibatlı olduğunu söylerken "Ordu içinde kontak kurulan kişi" ifadesini kullanmıştır. Murat Yetkin bu toplantının ayrıntılarını şöyle betimler;

'Ordu içinde kontak kurulan kişi' ifadesini kullandığı sırada Batur, Doğu'nun sözünü kesip, 'Kimi kast ediyorsunuz' diye sertçe sordu. Doğu, Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın huzurunda altta kalmadan yanıtlamıştı; 'Sizsiniz'. (Bir başka anlatıma göre, Batur, ayrıca genç istihbaratçı Mikdat Alpay'a Başbakanlık makamına getirilmesi öngörülen kişinin kim olduğunu

sormuş, 'Gerçekten istiyor musunuz' sorusuna 'Söyle' diye üsteleyince, 'Sizsiniz' yanıtını almıştı) (Yetkin, 2018: 216).

Bu toplantı devletin üst kademesinin süreçten her yönüyle haberdar olduğunu gösteriyordu ve fakat Avcıoğlu-Madanoğlu ikilisinin bundan tam anlamıyla haberdar olduğu söylenemez. Yetkin'in Muhsin Batur'dan aktarımıyla, "O kadar ki, 1971 Ocak ayında cuntacılar bütün eylem planına dair hazırladıkları dosyayı, anayasa taslağı dahil, darbe yaptıklarında kimi hangi göreve getirmeyi planladıkları isim listelerine getirip Batur'a vermişlerdi" (Yetkin, 2018: 217).

Beklenen askeri müdahale olmuş ancak 'devrim' olmamıştır. 9 Mart'ta sol cunta ifşa edilmiş ve 12 Mart'ta emir komuta içerisindeki muhtıra verilmiştir. Bu Avcıoğlu'nun istediği bir müdahale değildir; siyasal ve toplumsal sonuçlarından daha önce Demirel istifa ettirilmesine rağmen parlamento ve siyasal partiler kapatılmamıştır. Bu Avcıoğlu'nun yenilgisinin en net işaretidir. Ancak yine de Devrim ilk etapta 12 Mart'ı 'Ordu anti Kemalist gidişe dur dedi' diyerek selamlamış ve en azından, Avcıoğlu'nun ayrıldığı son sayılarda Devrim'e geri dönen İlhan Selçuk'un önderliğinde, müdahaleyi 'sağdan sola' döndürmeye çalışmıştır. Ancak bunda başarılı olunmadığı gibi Madanoğlu ve Avcıoğlu başta olmak üzere Devrim ve Madanoğlu ekibi tasfiye edilmiş; tutuklamalar ve yargılamalar olmuş; nihayetinde ise bir süre cezaevinde kaldıktan sonra dava beraatla sonuçlanmıştır. Avcıoğlu'nun istediği müdahalenin olmamasında Faruk Gürler'i harekete geçmekte geç kalmakla suçladığı iddia edilir. Zaten cuntacılık faaliyetleri gayet iyi bilinen Madanoğlu cuntasının beraat etmesinde de işin ucunun Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'a kadar varacağı iddiaları etkili olmuştur.

9 Mart cuntası başarılı olsaydı, Avcıoğlu kuvvetle muhtemel Başbakan olacaktı; hatta karısına evlenirken 'ya Başbakan olurum ya da asılıyorum dedim' söylenir. Mümtaz Soysal Dış İşleri Bakanı ve İlhami Soysal'ın da MİT Müsteşarı olacağı iddia edilir. Yalçın Küçük Soysal'ın kendisi hakkındaki bu plandan habersiz olamayacağını söyler; (Küçük, 1997: 460) yani doğrudan Devrim'de yer almasa da, hareket başarılı olunca verilen görevi kabul edecekti. Bunlardan da müdahale sonrası her şeyin planlandığı anlaşılıyor; hatta Devrim Mahkemesi üyeleri bile belirlenmiştir. Ancak 9 Mart'ın başarısız olması Avcıoğlu için hem kişisel anlamda bir yıkım hem de çevresi tarafından tecrit edilmesi anlamına gelecektir. Yani Avcıoğlu ne asılmış ne de Başbakan olmuştur; muhtemelen olmaması karşısında hem asılmayı hem de Başbakan olmayı yeğleyeceği bir durumda, yalnızlık ve soyutlanmışlık içinde, hayatının son yıllarını yaşamıştır. Şüphesiz bunda kendisinin köşesine çekilmesinin bir payı vardır ancak yayınlandığı dönemin etkili metni Türkiye'nin Düzeni'nin bile Avcıoğlu'yla birlikte sükuta uğratılması sol ve sosyalist kamunun ona karşı tutumunun bir işaretidir.

Sonuç Yerine

Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni metni içinde, çok da tutarlılık kaygısıyla hareket etmediği ve verilerini salt bir amaç doğrultusunda kurguladığı için, kendi içinde de çelişen noktalar bulmak gayet doğaldır. Her ne kadar Avcıoğlu verileri, analizleri kendi tezleri

doğrultusunda ustalikle kullansa da, Türkiye ve dünya onun tahmin edemeyeceği bir hızda ve yönde değiştiği ve geliştiği için akıntıya karşı kürek çekmek zorunda kalmış ve kendi deyişyle bir anlamda bir intihar eylemine dönüşen bir stratejinin baş mümessili konumuna gelmiştir. Avcioğlu'nun tezleri belki Kadro'nun yayınlandığı ve bir devrim ideolojisi oluşturulmaya çalışılan Erken Cumhuriyet döneminde daha kolay uygulanma olanağı bulabilirdi ancak 1970'ler Türkiye'sinde yapmağa çalıştığı zor bir denemeydi ve nitekim de başarısız oldu.

12 Mart'a giden süreçte 9 Mart Cuntacıları olarak tespit ettiğimiz hareketin içerisinde Avcioğlu'na bu denli bir merkezîlik atfetmemizin sebebi biraz da Avcioğlu'nun kişisel özelliklerinden kaynaklanıyordu. Özellikle Hasan Cemal'in yakın tanıklıklarından anladığımız kadarıyla Avcioğlu, kendine ve fikirlerine son derece güvenen ve kesinlikle her şeyin en iyisinin ben bilirim zihniyetinde bir figürdü. Özellikle İlhan Selçuk'la yaşadığı ayrışmada da bu faktörün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hapishanede kazandığı koşma alışkanlığını ölene kadar devam ettirdi; bazen 2 saat koşup kendisini bu kadar yormasına şaşırana 'Türkiye'nin önümüzdeki 10 yılı çok önemli, mutlaka görmeliyim' diyecek kadar kendini Türkiye'nin kaderiyle özdeşleştirmişti. Kuşkusuz bu kişisel özelliklerinin de bir yansımasıydı; Avcioğlu salt teori ve strateji üreten değil, şayet 9 Mart cuntası başarılı olsaydı, bunu uygulayacak yürütme konumundaki kişi olarak da görüyordu kendisini. Zira bu kadar çetin bir görevi bir başkasının yapması çok da olası değildi; belki tam da bu yüzden 'Ya Başbakan olurum ya da asılırım' demişti.

9 Mart Cuntacılarına dair söylenmesi en önemli şey gereken Kemalizm'in onların dünya görüşünde temel belirleyici unsur olmasıydı. Kemalizm ve özellikle Atatürk, onlara göre, onların istediği antiemperyalizm, devletçilik, çağdaş bir ulus olma, kalkınma gibi temel kavram ve süreçleri ifade eden bir üst belirleyendi. Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki sorunlarının da çözümü büyük oranda Kemalizm'e dönülerek ve Kemalizm'in geliştirilmesi vasıtasıyla aşılabildi. Hatta Kemalizm, sosyalizm gibi 'ulvî' bir doktrinin Türkiye şartlarında en iyi tesis edilebileceği bir sistemin adıydı. Dolayısıyla 9 Mart Cuntacıları, Kemalizm'in ve Kemalist Jakoben modernleşmeciliğinin yılmaz bir savunucusu ve 1970'lerde 'devrimci' temsilcileriydi.

9 Mart Cuntacıları 12 Mart başarısızlığından sonra bir dağılma ve savrulma yaşadı. Bu hem cuntanın içinde yer alan isimlerin birbirlerinden kopması hem de çoğunun fikirlerini değiştirmesi şeklindeki bir savrulmaydı. Hasan Cemal fikrî anlamda yaşadığı dönüşümle ikinci savrulmanın tipik temsilcisi olarak kodlanabilir. Ancak sadece Avcioğlu hem Kemalizm'e hem sosyalizme hem de kendi stratejisine ölene kadar sadık kaldı. 12 Mart yenilgisi bile onu fikirlerinden caydıramadı. Ölmeden önceki son yazısı olan 'Pabuççu Muştası'nda tüm tarihsel ve toplumsal yorumlarının ve kendi geliştirdiği stratejinin savunusunu yapar. Muhtemelen Avcioğlu özelinde 9 Mart cuntacılarının sunduğu teorik ve stratejik önerinin en büyük handikabı buydu: Toplumun kültürel, dinî yapısındaki farklılaştırıcı unsurları göz ardı ederek ekonomik temelli ve iktidar odaklı; iktidara dayalı bir siyasal ve toplumsal formülasyon. Kafalarında yapmak istedikleri sabitti ve hep sadece iktidar stratejisi açısından yaklaştılar meselelere. İktidar istedikleri şekilde ele geçirilirse mesele çözülecekti; ancak iktidar yenilgisiyle de her şeyin bittiğini anlamış oldular. Başarılı oldukları takdirde en güçlü yanlarını oluşturacağını

düşündükleri iktidar stratejileri başarısızlıkta en büyük zaaflarını teşkil etti. Yenilgi sonrası da 9 Mart Cuntacılarının birçok ismi sessizliğe mâkhum oldu ve fakat özellikle hem Avcıoğlu hem de Türkiye'nin Düzeni ortalıktan kayboldu; ancak son dönemlerde Tekin Yayınevi'nin çabaları ve ulusal sol tartışmalarının da tekrar canlanmasıyla Avcıoğlu etrafındaki fikirlerin görece hatırlanmaya başladığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Alpay, Ş. (1969). "Türkiye'nin Düzeni" Üzerine, *Aydınlık Dergisi*, Sayı. 12, ss. 448-477.
- Avcıoğlu, D. (1963). Amerika ve Arap Sosyalizmi, *Yön*, Sayı 61.
- (1965). Yeni Dönem, *Yön*, Sayı 134.
- (1966). Parlamentoculuk, *Yön*, Sayı 158.
- (1966a). TİP'e Dair, *Yön*, Sayı 168.
- (1967). Son Söz, *Yön*, Sayı 222.
- Avcıoğlu, D. (1969). Takke Düştü, *Devrim*, Sayı 1.
- (1970a). Cici Demokrasi Üzerine, *Devrim*, Sayı 26.
- (1970b). Şili'de Sandıksal Sosyalizm!, *Devrim*, Sayı 48.
- Avcıoğlu, D. (2016). Türkiye'nin Düzeni, İstanbul; Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Aybar, M., A. (2014). Türkiye İşçi Partisi Tarihi , İstanbul; İletişim Yayınları.
- "Bildiri", *Yön*, Sayı 1.
- Cemal, H. (1999). Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım, İstanbul; Doğan Kitapçılık.
- Çiçek, A., C. (2016). Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır, İstanbul; Tezkire Yayıncılık.
- Ertan, C. (1969). Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci, *Emek Dergisi*, 8; 9-11.
- Garaudy, R. (1965). Sosyalizm ve İslâmiyet, Çev. Doğan Avcıoğlu-E. Tüfekçi, Ankara; Yön Yayınları.
- Gürel, Ş. (2016). Aydın Radikalizmi, İstanbul; Tezkire Yayıncılık.
- Gürkan, C. (1986). 12 Mart'a Beş Kala, İstanbul; Tekin Yayınevi.
- Küçük, Y. (1990). Türkiye Üzerine Tezler- 3, İstanbul; Tekin Yayınevi.
- Küçük, Y. (1997). Aydın Üzerine Tezler-5, İstanbul; Tekin Yayınevi.
- Küçük, Y. (1998). Aydın Üzerine Tezler-3, İstanbul; Tekin Yayınevi.
- Landau, J., M. (1979). Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar, Ankara; Turhan Kitabevi.
- Özdemir, H. (2000). Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından, Ankara; Bilgi Yayınevi.
- "Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi...", *Yön*, Sayı 133.
- "Sosyalist Kültür Derneği Kuruluyor" (1962). *Yön*, Sayı 53.
- Soysal, M (1965). Ortanın Solu mu Sorumlu?, *Yön*, Sayı 133.
- Yetkin, M. (2018). Meraklısı İçin Casuslar Kitabı, İstanbul; Doğan Kitap.

İslam Ekonomi Yönetiminde Plancılık ve Bütçeleme Anlayışı

Ahmet EFE¹

Özet

Müslüman ülkelerdeki plancılık ve bütçeleme anlayışı da merkez batı ülkelerinden transfer edilerek ulusal koşullara uyarlanan bir yapı arz etmektedir. Bu çalışmamızda İslami bakış açısıyla İslam ekonomi yönetiminde birbiriyle ilişkili olan plancılık ve bütçeleme anlayışları incelenmektedir. İddiamız, İslam'a uygun plancılık ve bütçelemenin tesis edilebilir olduğudur. Ekonomi, maliye ve İslam dini çerçevesinde yapılan analizlerde çağdaş ve orijinal bir yaklaşımla dünya hayatını merkeze alarak diğer her şeyi dünyadaki maddi kazanımlar açısından araçsallaştıran batılı uygulamalara nazaran dünyayı, geçici dünya hayatını ve bütün gereklerini ebedi olan ahiret hayatını kazanmak için bir araç olarak görerek her iki hayatı da değerleri kadar önem veren İslami yaklaşımın üstünlüğü ortaya konulmaktadır. Kuran'da pek çok yerde akıl ve hikmet ile ölçülme ve tedbirli olmak gibi sıfatlar zikredilmekte ve Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için planlar yapılabilir ve bütçeleme de faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulabilmelidir.

Anahtar kelimeler: *İslam ekonomisi, kamu yönetimi, planlama, bütçeleme*

Jel Sınıflandırma: O21, G31, H61, E62

Planning and Budgeting Approach in the Islamic Economic Management

Abstract

Planning and budgeting methodologies of Muslim countries are also presenting a structure of being transferred from central capitalist countries and partially modified to national requirements. Our argument is that a new approach of planning and budgeting in compliance with Islamic economics is possible and applicable to Muslim countries. Therefore, in comparing western capitalism that centralizes capital accumulation in primer focus by subjugating everything that can serve material progress as means of production or productive relations, with İslamic philosophy that takes world only as a temporary place but worthwhile to the extent that it preserves life of the hereafter by subjugating whatever exist as creature means relation of which should be based on Divine consent. In the Koran, reason and wisdom are mentioned together with balance and precautions and it is particularly stressed that "God is the best planner". Hence to be in conformity with İslam, a planning procedure has to aim economy of resources by dismissing whatever extravagant and a budgeting process has to have an objective of being equal without any interest bearing borrowing.

Key words: *İslamic economics, public management, planning, budgeting.*

Jel Codes: O21, G31, H61, E62

¹ Dr., CISA, CRISC, PMP, İç Denetçi, Ankara Kalkınma Ajansı

E-posta: icsiacag@gmail.com

Giriş

Bir sosyal bilim olarak ekonomi, insanların ve toplumların sahip oldukları sınırlı kaynaklarıyla onların sürekli gelişen sınırsız ihtiyaçlarını karşılama bilimi veya ekonomik tercihleri analiz ederek belirli teori ve kavramlar ışığında değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. İnsan ihtiyaçları ve tercihlerinin karşılanmasını sağlayan mekanizmalar kuşkusuz insanın etkisi altında bulunduğu planlama ve bütçeleme anlayışlarına göre değişkenlik gösterebilmekte ve ekonomik tercihlerin piyasaya yansıtılmasında davranışların arkasında bilinç düzeyi, algular, inanışlar ve kültürel değerler etkili olduğu gibi planlama ve bütçeleme kültürü de kapitalist yaklaşımlardan, israftan ve aşırı borçlanmadan kendisini kurtaramamaktadır. Özellikle yerel yönetimlerde yapılan planlama ve bütçeleme anlayışları politik amaçlara dayandığından ve ciddi denetim mekanizmalarına sahip olmadığından kaynakların israf edilmesi, seçim öncesi gereksiz harcamalar yapılması ve aşırı borçlanmaya başvurulması sık rastlanan sorunlardandır. Bu durumları salt açıdan ekonomik fayda veya objektif kullanım/değişim değerleri ile açıklayabilmek olanaklı değildir. Çünkü iktisat pozitif olduğu kadar normatif ve objektif olduğu kadar sübjektif parametrelerin de dikkate alınarak değerlendirildiği bir bilim dalıdır. Bu noktada ekonominin maliye disiplini ile kesişimi kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle de kamu maliyesi ve ekonomi yönetimi kapsamında planlama ve bütçeleme temelleri, ekonomik adamın tercihleri, algısı, değerleri ve davranışlarını tetikleyen bilişsel etkenler çerçevesinde değerlendirebilmek önem arz etmektedir.

Bilimsel disiplin alanında şer'i hukuk yaklaşımları ile birlikte finansman metotları daha ağır bastığından modern iktisat dışında nasıl bir analitik yaklaşım gösterilmesi gerektiği de henüz tam olarak netleşebilmiş değildir. Bu nedenle de öncelikle İslam ekonomisi disiplininin diğer komşu disiplinlerle olan teması ve ilişkilerinin incelemeye konu edilmesi bu anlamda hatırı sayılır bir katkıda bulunacağı düşüncesiyle ekonomi ve maliye disiplinlerinin ile kesişiminde İslam'ın farklı olarak ne tür bir katkı sağlayabildiğinin inceleme konusu olmasında yarar görülmüştür.

Müslüman ülkeler büyük borçlara maruz kalıyorlar. İktisat ve Han'ın (2004) 11 yıl boyunca (1990-2000) 30 IDB (İslami Kalkınma Bankası) üye ülkesi üzerinde yaptıkları bir çalışmada, 236 gözlemden 208 vakada açık verildiği ve sadece 28'inde (gelirlerin büyük bir kısmının petrol servetinden geldiği ülkelerde) fazla olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde de tablo benzer şekildedir. Daha da kötüsü, kamu harcamaları anılan dönem içinde 22 ülkeden 13 tanesinde kamu gelirinden daha yüksek bir oranda artmıştır. Akademik çalışmalar, 19 ülkede (30 üzerinden) dış borçların GSYİH'nin yarısından fazlasını, 9 ülkede ise GSYİH'den daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Bu da vahim bir durumu ortaya koymaktadır. Dış borçlara ek olarak, büyük iç borçları da var. Faiz ödemesi de maalesef kamu harcamalarındaki en büyük veya ikinci en büyük kalem olarak göze çarpmaktadır. Bu nedenle İslam'da bütçeleme ve finansal planlama konusu büyük önem arz etmektedir (Boumediene, 2015).

İslam'da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam'da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibarıyla tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem

özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılabilir şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, Önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

Modern iktisat teorisinin sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatını da dikkate alırken ahiret hayatını dünya hayatına öncülleyen ve dünya hayatını da ahiretin bir tarlası bir mezrası gibi eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Bu çalışmada referans noktası olarak alınan Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah'ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için kalkınma planları yapılmalı ve bütçeleme de faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulabilmelidir.

1. Yöntem

Araştırmamızda betimleyici ve ilişki arayıcı mantıksal analiz metotları kullanılmaktadır. Ayrıca İslam ekonomisi, planlama ve bütçeleme üzerinden de literatür taraması yapılmaktadır.

Ebsco veri tabanında yabancı literatür taraması yapılmıştır. Buna göre "islamic economics" olarak yapılan aramada 189 adet makale, "planning and budgeting" olarak yapılan aramada 14,595 adet makale çıkmıştır. Türkçe literatür araştırması için de "İslam ekonomisi" olarak yapılan aramada 10 adet makale, "planlama ve bütçeleme" olarak yapılan taramada 72 makale tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma alanında yeterli düzeyde yabancı yayın varken Türkçe literatürde yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu husus da kuşkusuz yaptığımız çalışmanın Türkçe literatüre olan katkısının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmamızda temel amaç, İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme boyutuna dair detaylı bir çalışma yapmak değildir. Zira bu ancak bir kitap çalışmasına konu edilebilecek düzeyde kapsamlı bir analiz ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. Buradaki temel amaç, İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerinin olabildiğinin ortaya konularak bunların modern iktisadın dayandığı batı planlama ve bütçelemesinden farklılık arz ettiğinin ispatlanabildiğini göstermektir.

Bu nedenle de İslam ekonomisi disiplini üzerinde yaptığımız bu araştırmayla ekonominin planlama ve bütçeleme boyutuyla literatüre katkıda bulunmak ve Türkiye'de çıkmış bir dini eser olarak Risale-i Nur'un konuya katkısının olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Diğer tefsirler kapsamında başka çalışmalar yapılmasında da yarar vardır. Ancak bir makale çalışması kapsamına sadece bir tefsir külliyatının incelenebilmesi olanaklı görülmüştür. Buna göre araştırma sorularımız şu şekilde belirlenmiştir:

1 İslam ekonomisi planlama ve bütçeleme açıdan analiz edilebilir mi?

1. Türkiye'de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranırken öncelikle İslam ekonomisiyle ilgili sorunlar değerlendirilerek araştırma problemi yapılandırılmakta; modern ekonominin temelleri konuyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmekte; şeriat ile ekonomi arasındaki ilişkiler kuramsal ve kavramsal boyutlarıyla ele alınmakta; İslam şeriatı ile ekonominin nasıl düzenlendiği üzerinde durulmakta; İslam ekonomi planlama ve bütçelemesinin temelleri değerlendirilmekte ve en son İslam ekonomi planlama ve bütçelemesine Risale-i Nur tefsirindeki hususlar çerçevesinde nasıl bir katkıda bulunulabildiği analiz edilerek araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmaktadır.

2. Araştırma Problemi

Araştırmamızda, ekonomik davranışların planlama ve bütçelemeden kaynaklanan nedenlerinin olup olmadığı ve bunun İslami perspektiften planlama ve bütçelemenin analizlerle çözümlenmesinin olanaklı olup olmadığı araştırılmaktadır. Yanlış ekonomik planlama ve açık finansmana dayalı kamu maliyesinin diğer ekonomik dengeleri de etkileyeceği dikkate alındığında doğru plancılık ve bütçelemenin ciddi bir etken olduğu kabul edilecektir.

Araştırmamızın hareket noktası da İslam toplumlarında daha çok batı planlama ve bütçelemesinin ürünü olan sistem, yaklaşım ve politika paketleri ile kurumsal yapılanmalardan çoğunlukla sonuç alınamaması ve İslam ülkelerinin batılı merkez kapitalist ülkelere göre üretici olmaktan çok tüketici ve çevre toplulukları gibi görünmeleridir.

Bazı araştırmacılar ise İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda stratejik vizyon eksikliği sorunu olduğu tespiti yapılmıştır. Buna göre, teorileştirilme çabalarının metodolojik olarak doğru olmadığı, aslında yapılması gerekenin “İslam Ekonomi Teorisi” değil, “Ekonominin İslami Teorisi” olduğu iddia edilmiştir. Bunun için de insanın ekonomik davranışının incelenmesi gerektiğinden İslam ekonomisinin bu sorunu çözebilmesi için öncelikle fizik ve matematik gibi pozitif fenlerden boşanarak biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve planlama ve bütçeleme gibi insan yaşamını konu edinen bilimlerle evlenmesi gerektiği savunulmuştur (Khan, 2013).

İslam'ın kendisine has karakteristiği olmasından dolayı modern ekonomi yaklaşımından temelinde ayrıştığı iddiası çerçevesinde yapılan bir araştırma sonucunda “İslâm'ın bütünlüğü nazar-ı itibara alınmadan ve İslâm bütün boyutlarıyla hayata taşınmadan yapılan iktisat çalışmaları, “İslâm kapitalizmi” veya “faizsiz ve zekâtlı kapitalizm” olmaktan öteye geçemeyeceği” sonucuna varılmıştır (Çayiroğlu, 2014).

Konuyla ilgili eleştiri yapanlardan bazıları çok ileri de gitmişlerdir. Örneğin Sohrab Behdad, İslam ekonomisinin İran'da uygulama teşebbüsleri hakkında bahsederken “İslam ekonomisinin geçerli bir sosyal alternatif oluşturma kabiliyetinden yoksun olduğu açıkça ortadadır” şeklinde ifade kullanmış ve Timur Kuran da benzer şekilde İslam ekonomisinin öz ve içerikten yoksun olduğunu ve İslam ekonomisi çalışmalarının da aslında farklılaştırılmış bir İslam kimliği oluşturma çabaları olduğunu ileri sürmüştür (Zaman, 2012, s. 145).

Müslüman toplumların geri kalmışlıklarının nedenleri üzerine daha pek çok analiz yapılmıştır. Ancak ekonomik sorunların çözümü için genelde çeşitli politika paketleri ile kurumsal yapılar üzerinde durulurken İslam ekonomisinin çözüm sağlama kabiliyetinin göz ardı edilmesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Temel sorun, İslam ülkelerinde ciddi bir şekilde açık bütçe verilmesi, kalkınma planlarının başarılı olmaması ve faizli borçlanma yoluyla kamu harcamalarının çoğunlukla finanse edilmesidir.

Yanlış planlama kaynakların israf edilmesine ve açık finansmana dayalı bütçeleme ve aşırı borçlanma politikaları da parasal ve mali disiplini bozacak sonuçlara neden olmaktadır. Acele ile kamu yatırımlarının bir an önce bitirilmesi için her türlü kaynağı borçlanma ve açık finansman ile karşılamaya çalışmak aynı zamanda ekonomide dışlama etkisine de yol açmaktadır. Fizibilitesi olmayan ve ekonomik olmayan yatırımlar da ayrı bir yönden olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle bütçeleme ve planlama konusu araştırmamızda temel sorun olarak görülerek bir çözüm arayışına girilmiştir.

3. İslam Şeriatı ve Ekonomi

Sürdürülebilir iktisadi kalkınmanın İslam ile olan ilişkisi üzerinde araştırmalar yapmış olan Marsuki'ye (2009) göre ise din, Dünyadaki pek çok toplumda uygulanan en hükümler etik sistemlerden birisidir. Çağdaş Müslüman bilim adamlarına göre, İslam sürdürülebilir ekonomik kalkınma için kendisine has yaklaşımlara sahiptir (Marsuki, 2009, s. 22). Dolayısıyla din, kültür, inanç ve kabuller toplumsal ve yönetsel düzenleri temelinde etkileyen en önemli parametrelerdir. Bu parametrelerin planlama ve bütçeleme boyutunda davranışları nasıl etkilediği ve özellikle Müslüman Türk toplumu özelinde İslami temel değerlerin etkileri üzerinde analizlerin yapılması gerekir. Çünkü din ve inancın etkisi gerçek iman ile gerçekleşebilir.

Dinin koyduğu ilke ve prensipler insanın kendisine ait olan varlıklardan fedakârlık yapmayı, başkasının yararına çalışmayı, karşılıksız vermeyi ve kendi egosunu tatmin etmekten kaçınmayı gerektirdiğinden dolayı bunların planlama ve bütçeleme temellerinin incelenmesi bir zorunluluk haline gelmektedir. Görünmeyene inanmak da başlangıç ve sonuçları itibarıyla planlama ve bütçeleme parametrelere dayanmaktadır. İlk kabuller ile daha sonraki sonuçlarını hazmetmek, içselleştirmek ve gerektiğinde acı ve ıstırap çekmek pahasına da olsa sabrederek karşılayabilmenin maddi ölçütlerle ve tarihsel materyalizmle anlaşılması olanaklı değildir. Bu nedenle de özellikle Müslüman toplumlarda İslam'da Şeriat, ekonomi ve planlama ve bütçeleme ilişkilerinin anlaşılması gerekir.

Kuşkusuz İslam, hayatı tarafsız bir bakış açısı ile inceler. Bu hayatın yapıcı unsurlarının birbirlerini tamamlayıp, birbirlerine destek olduklarını görerek ona göre kıymet verir. Bu unsurlardan bir kısmı bir yana itilerek bir kısmına da haddinden fazla değer verilmemiştir. Hepsi aralarında dayanışma ve ahenk içindedirler. Maddi yön, desteğini ruhi yönden alır. Şu halde İslam'ın makro ve mikro alanlara da tasnif edilebilecek iktisadi prensipleri, diğer ahlaki, sosyolojik, planlama ve bütçeleme ve pedagojik prensiplerle iç içe kaynaşmış bir haldedir. Dolayısıyla, İslam'ın iktisadi ve sosyal hayatta mükemmelliği netice verme potansiyelindeki ilkeleri, insan varlığının gerçek değerinin farkına varamamış seküler veya diktatör bir hükümetin baskısı olmaksızın uygulanması imkansız olan ütopyik teorilerden ibaret olmayıp, aksine tamamen uygulamaya ve pozitif sonuçlara yönelik olduğunu tarihteki harika örnekleriyle göstermiştir.

4. İslam Ekonomisi

İslam ekonomisi kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalar, Gazali, İbn-i Haldun ve İbn-i Kayyım zamanına kadar inmektedir. Diğer bir deyişle, daha iyi organize edilmiş ve çağdaş İslam ekonomisi paradigması, özellikle Müslüman ülkelerin koloni sonrası dönemde bağımsızlıklarını

kazanmalarından sonra 20.yy. ikinci döneminde ortaya çıkmıştır. İslam ekonomisi temel bilgilerini Kuran, sünnet, icma, kıyas ve içtihat denilen beş ana kaynaktan almaktadır (Aström, 2011).

Bir bağımsız disiplin olarak İslam ekonomisi, sistematik bir kaynak ve dayanağa ihtiyaç duyduğundan dolayı kaçınılmaz olarak İslami teoloji ve hukukla bağlanmıştır. Her nasılsa İslam economicileri ile şeriat âlimleri arasındaki düşünsel etkileşimde eksiklikler mevcuttur. İslam economicileri finansman ve geniş ölçekli risk paylaşımına dayanan katılımsı finansal sistem modelleri ile gelirken İslam fıkıhçıları ise daha çok geleneksel araçların kullanımı veya Şeriata uygun olan türevlerle ilgilenmektedirler. Bu çabalar da İslami finansmanın geleneksel statükoya yanaşmasına ve finansal aracılığın alternatif sistemlerinden uzaklaşmaya neden olmuştur. Ancak bu durum İslam ekonomisinin yeni bir paradigma olarak gelişmesine katkıda bulunmamasına rağmen süreç tersine çevrilebilir (Nienhaus, 2013, s. 169).

İslam ekonomisinin kişisel şuura bağlı bir değer merkezli disiplin olduğu iddia edilirken bunun aynı zamanda pozitivist objektiflik ve değere karşı tarafsız bir iklimde ekonomik teori ve politikaların yerleştirildiği düşünceleri de reddetmektedir. İslam ekonomisi, dini etik değerlerin kaynağı olarak kabul ederek etik ve dini yaklaşımları kendi teorik ve aynı zamanda politikasında birleştirmeyi hedeflemektedir. Ancak çağdaş İslam ekonomisi çalışmalarından çok azında bu şekildeki bir yaklaşımla etik değerler ekonomik analizlere dâhil edilmektedir (Haneef & Furqani, 2009).

İslam ekonomisi, diğer iktisadi sistem ve kuramlardan farklı bir şekilde, dini değerlerle iç içe olan kendine has bir karakteristiğinden dolayı, ilkeleri ve kurumları birey odaklı olup, bireylerin yaşadığı ortamdaki felsefi, psikolojik ve sosyolojik yapı ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle İslam Ekonomisi; İslam'ın insanın maddi ve manevi yetenek, imkân, ihtiyaç ve hedeflerine birden hitap etmesinden dolayı, samimi bir şekilde kabrin öbür tarafına yönelerek inanması gerektiği gibi inanan ve inandıklarının gereklerini samimi olarak yerine getirmeye çalışan insanların toplumdaki oranına bağlı olarak ortaya çıkan davranış şekilleri ve yaşam biçimlerinin yansımalarının teorik ifadesi olmaktadır.

İhtiyaçlarla mevcut imkânlar arasında dengeli bir yaşamı tesis ve kontrol eden müesseselerin başta geleni muhakkak ki dindir. Din, israfı yasaklayarak insanı hakiki ve zaruri ihtiyaçlarının temini için meşru yollarda çalışmaya sevk eder. İslam'da din, yaşantının tüm örgüsünü kapsamakta olan kuşatıcı bir çerçevedir. İslamiyet, hayatın her bir yönünü ele aldığı zaman onu din ile birleştirir ve onu insanın kendi yaratıcısı ve ahretiyle olan dini bağlantı çerçevesinde kalıba döker. Din, kişisel içgüdüleri genel toplumsal çıkarlar hesabına güçlendirerek sosyal problemleri çözümleme konusunda başrolü oynamaktadır.

İslam, ekonomik gelişme ve refah için bir model insan portresi önermediği gibi, sadece en uygun insan modelini mahsul verecek ilkeleri koymakla yetinmiştir (Ansari, 1994, s. 398). Evet, İslam'a göre insanın hayatındaki temel problem, yaradılışı ve dolayısıyla genetik kabiliyet ve duyguları ile ilgilidir. Çünkü bu problem, kişisel içgüdülerin birbirinden farklılık göstermelerinden dolayı, ihtiyaçların giderilmesinde insanın mutluluğunun çoğunlukla genel toplumsal çıkarlar ile gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Çözüm yolu olan dininden kasıt ise saf, katıksız olan tevhit dinidir ki bu din, kişisel içgüdüler, bireysel ihtiyaçlar ile genel sosyal çıkarlar ve pratik sonuçlar

arasında bir uyum sağlayabilmekte ve insanın kendisi ile bütün varlıkların barış içerisinde yaşamasının anahtarlarını vermektedir.

Bugün iktisadi açıdan kabul edilen şudur ki; toplumsal kalkınma, maddi ve manevi veçheleri ile sosyal, kültürel, ahlaki ve hukuki bünyesinde gelişmenin iktisadi bir sonucu ancak olabilir. Manevi ve ahlaki cephesi ile kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş bir cemiyetin sırf iktisadi cephesini kalkındırmak mümkün değildir (Nakvi, 1985, s. 27). Durum böyle olunca, ister istemez aslında birbiriyle barışık, birbirinin kaynağı ve dayanağı olan madde ve mana üzerine birlikte eğilmek, cemiyetin iktisadi bünyesi ile birlikte sosyal, kültürel ve ahlaki bünyesini incelemek gerekmektedir.

Refah toplumu olmak gayesi, dinin bünyesinden çıkan ahlaki ve manevi değerlerin kontrolüne mutlak anlamda muhtaç olduğu gibi, İslam'da refah toplumu, Dünya imtihanını yani ahretini kaybetmemek amacıyla Allah rızası yolunda çalışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Çünkü Allah yolunda çalışmak sadece klasik anlamdaki ibadet veya dua etmek ile sınırlanmadığı gibi, aslında gerçek iman sahibi bir Müslüman için neticesi itibariyle güzel olan her iş, her hareket ve uygulama ibadet ve dua anlamını taşır ve ortaya çıkan her sonuç da bir şükür, dua ve ibadet neticesi ve nedeni olarak görülür. Bu da iyi ahlakın en yüksek derecesidir. Dolayısıyla, iktisadi hayatta "Homo Economicus" modeli aşılılarak ve hiçbir ahlaki değeri olmaksızın maksimum kar ve fayda peşinde koşturularak ahlak faktörü ihmal edildiği takdirde, itimatsızlık, merhametsizlik, hile ve yalan gibi mevhumlar menfaat duygusuna yön veren esaslar olur ve bu ahlaki ve manevi zaafaların bir sonucu olarak, iktisadi yapının unsurları durumundaki sosyal dayanışma ve toplumsal emniyet ortadan kalkar. Ayrıca, ahlak ve dolayısıyla sosyal sorumluklar ihmal edildiğinde gelir dağılımındaki adalet de bozulmağa yüz tutar. Bu nedenlerden dolayı, ahlaki ve manevi değerlerin kaynağı olan din kavramını, toplumların iktisadi sorunlarına yön veren bir sosyal dayanışma ve istikrar unsuru olarak görmek gerekir.

Müslüman ülkelerde ciddi ekonomik krizlerin olması ve teorik olarak İslam ekonomisinin başarılı görünmemesinin temel sebebi üzerinde yapılan araştırmalarda, bunun asıl nedeninin çoğu Müslüman ekonomistin gerçek imana sahip olmamasından dolayı kapitalist batı toplumlarında üretilmiş ideolojileri çok sorgulamadan kabul etmelerinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur (Zaman, 2012). Bu nedenle de İslam'ın inanç ve yaşayışının temel dinamikleri ve ilkelerinin ana kaynağı olan düşünsel ve planlama ve bütçeleme alt yapısının analiz edilerek buna göre bir çözümleme yapılması ihtiyaç olarak görülmektedir.

5. İslam'da Ekonomik Planlama

Belirli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilebilen hedeflere ulaşabilmek için bu işle görevli organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümüne iktisadi plancılık denilmektedir (Öney, 1987). İktisadi plancılıkta şu ekonomik amaçlar gözetilebilir: Kaynakların optimal kullanımı, iş gücünün ve üretim kapasitesinin tam kullanımı, ekonomide konjüktürel dalgalanmaları önlemek, ekonomik büyüme ve kalkınmayı hızlandırmak. Planlar, kapsamına göre; ulusal, bölgesel, makro, mikro, kısmi ve genel planlar, dönemine göre; kısa, orta ve uzun dönemli planlar ile stratejisine göre; büyüme ve kalkınma tipi planlar olmak üzere, ekonomik hedef, şartlar ve zamanın gereklerine göre

çeşitli şekillerde olabilirler.

Ekonomik planlar, toplumun isteklerine en uygun bir biçimde, kamu yararı ilkesi gözetilerek gelecekteki talep ve ihtiyaç yapısı tahmin edilerek yapılmalıdır. Plancılıktaki başarının temel koşulu, planın halka hizmete yönelerek, piyasadaki rekabeti sağlayıcı ve yüksek üretim tekniklerine ulaşmayı hedeflemekle birlikte gelir dağılımındaki asimetrikliği ve kaynaklarının israf edilmesinin önüne geçilmesinin amaçlanmasıdır. Ülke kaynaklarının belli amaçlarla geliştirilmesi ve kaynak kullanımında optimalitenin yakalanması için kullanımın, uzman kişiler tarafından ekonomik politikalara uygun olarak merkezi sistem tarafından yapılan planlama düşüncesi İslam Hukukçuları tarafından da benimsenmiştir.

Kur'an'da pek çok ayet akıllı olmayı, tedbir almayı ve düşünmeyi emretmektedir. **“Efela yenzurun” (Bakmazlar mı?) ve “Fenzuru” (Bakınız) ve “Efela yetedebberun” (Onlar hiç düşünmezler mi?) ve “Efela tetezekerun” (Hala düşünmez misiniz?) ve “Tefekkeru” (Düşünün) ve “Ma yeş’urun” (Farkında değiller) ve “Ya’kilun” (Aklını kullanıyorlar) ve “Laya’kilun” (Aklını kullanıp anlamazlar) ve “Ya’lemun” (Biliyorlar) ve “Fa’tebiru ya ulü’l-ebzar” (Bundan ibret alın ey basiret sahipleri)** şeklinde pek çok ibare farklı yerlerde geçmektedir. Bunlar da kuşkusuz tedbirsiz olmamayı, aklın gereğini yerine getirmeyi ve gerekli olanakları hazırlamayı gerektirmektedir. Ayrıca Kuran'da pek çok yere **“Allah en iyi planlayıcıdır”** (wallahu hayrul makirin) mealinde pek çok ayet geçmektedir. Bu da hesap ve plan yapmanın kötü bir şey değil aslında yapılması gereken bir salih eylem olduğunu göstermektedir.

Plancılık kapsamında dayanak olarak alınabilecek hadisler de mevcuttur. Tirmizi tarafından rivayet edilen bir Hadis'e göre Hz. Peygamber şöyle dedi: **“Akıllı bir insan, hayırseverlik yapma ve yarın için hazırlanma pratiğini gerçekleştirme yeteneğine sahip bir kişidir”**. İslami bakış açısından, kapsamlı planlama sadece stratejik düşünmeyi (çeşitli düşünce araçlarıyla) kapsamakla kalmaz, aynı zamanda en çok İstenen, En Çok Katkıda Bulunan ve En Yararlı Olanlardan biri şeklinde isim ve sıfatları olan Yüce Allah' a imanının arttırılmasında daha önemlidir. Çünkü ömür sermayesiyle ebedi bir hayatı kazanmak ve kaybetmek davası başına açılmış bulunan insan elbette az kaynaklarını en çok kazanacak şekilde planlamak durumundadır.

İslami akideye dayanarak, kalkınma planlamasında temel amaç maddi ve manevi değerler arasındaki dengeyi sağlamaktır. Şeriat sistemi insanoğlunun ve onların Yüce Allah'la arasındaki ilişkiyi düzenliyor. Bu inanç, farklı gelişim alanları arasındaki entegrasyonu tanımlayacak olan sistem düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Bu, aslında bir plan yapımında mantıklı ve kapsamlı bir yöntemdir. Kuran'da meşveret sistemi denilen ehil olanlarla danışılarak işlerin yapılması plancılık için de geçerlidir. Dolayısıyla, planın süreci ve özü, İslam'ın ekonomi politikasına yönlendirilecek ve yönlendirilecektir.

İslam'da ekonomik planlama, özendirici ve emredici bir planlamanın birleşimidir. Kamu ve özel kesimler arasında işbirliği yapılması ve ekonomik nitelikteki mal ve hizmet üretimini esas alan faaliyetlerin tamamen özel sektör tarafından yapılması İslam'daki ekonomik planlamanın temeliyle çatışmamaktadır. Ekonomik planlamanın amaçları, her toplumun ihtiyaçlarına ve ekonomik refah düzeyine göre ayarlanmalıdır. Kur'an ve Sünnetin değişmez düsturlarına bağlı kalmak şartıyla zaman ve şartların gereği olarak bu konuda konulan kurallar ve uygulamalar da değişebilir.

Amaçlarının uygunluğu, yoksulları gözetme ve yardım ilkesine göre değerlendirilir.

Bunların yanı sıra, "İslami Plancılık" kapsamında devletin iş bölümü ve uzmanlaşmanın bütün sektörlerde en etkin bir biçimde oluşmasını sağlamak üzere çalışmalar yapması da önem arz etmektedir. Bediuzzaman'ın özellikle önem verdiği konulardan olan mesailerin tanzimi (iş bölümü ve uzmanlaşma), emniyetin sağlanması ve toplumsal yardımlaşmanın kolaylaştırılması (teavün düsturunun teshili) hususları burada dikkate değerdir. İş bölümü ve uzmanlaşmanın sağlanması için üniversiteler ile iş dünyasının iş birliğinin sağlanması ve etkileşimlerini güçlendirecek proje ve uygulamalar plan içerisinde ağırlıklı olarak bulunmalıdır.

Ayrıca, iş bölümü ve uzmanlaşma yanında ekonomik istikrar ve kalkınma için büyük öneme sahip olan emniyet ve asayişin sağlanması, ekonomik yardımlaşmanın kolaylaştırılması ve teşviki gibi konular da plan ve programlarda göz önünde bulundurulması gereken hususlardır. Toplumsal güvenliğin ve insanlar arası emniyetin tesisi, öncelikle herkesin birbirine itimat edebildiği ahlaki ve manevi vasıflara sahip bir toplumun varlığını gerektir. Emniyetin kurulamadığı bir sosyal hayatta teşebbüs ve yatırım şevki kırılabileceği gibi, mevcut teşebbüslerden de beklenen maksimum yararın kazanımını engellenecektir. Ayrıca, emniyetin sağlanması, sosyal yardımlaşmanın simgesi olan karşılıksız ve faizsiz borç verme (karz-ı hasen) için de hayati bir öneme sahip olduğundan, bu hususlar ile ilgili gerekli eğitim ve öğretim ile kurumsal ve yasal koordinasyon hususlarının "Plancılık" kapsamına alınmalıdır.

İslam ekonomisinde yapılan planlama, bağlayıcı bir hüküm bulunmamasından dolayı, sektörel bazda olabileceği gibi makro alanda yani, ekonominin tüm sektörlerini kapsayacak bir planlama da olabilir. Bu, ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna diğer etken olan şartların katkısıyla yapılacak olan ekonomik planın kapsamını da ayarlayacaktır.

Bir ekonomik planlamanın başlıca iki finansman yöntemi bulunmaktadır. Bunlar, birisi iç kaynaklar ve diğeri de dış kaynaklardan oluşmaktadır. İç finansman iki şekilde olabilir; özel kesim tasarrufu ve kamu kesimi tasarrufu. İslam toplumunda küçük tasarruflar, önemli üretim alanlarında yatırıma dönüşebilir. Gereksiz tüketim, ekonomik kalkınmayı engellediğinden, İslam toplumları bu tip tüketimleri önlemek ve yatırım politikasını doğrudan doğruya yöneltmek için müdahalede bulunabilirler. Zekât gelirlerinin harcanabileceği alanları göz önüne tutmakla birlikte, artan kısmıyla sosyal güvenlik, sosyal refah projeleri finanse edilebilir. İslami planlama sisteminde, hükümetin zor durumlarda açık finansmana başvurmasında bir sakınca görülmemiştir.

İslami planlamanın, günümüz planlamalarından ayrıldığı temel nokta; faizin yasaklanarak üretim ve toplumsal adalet üzerinde olumsuz etkilerinin önlenmiş olmasıdır. Bankalar, ticaret, sanayi ve kalkınma planlarının ortakları olarak faaliyet gösterirler.

Kalkınma planlaması açısından büyük önem taşıyan döviz sorununun çözümü için aşağıdaki politikalar izlenebilir:

- 1— Düzenli bir ihracat arttırma politikası,
- 2— Müslüman dünyasının kaynaklarının bir araya getirilerek kurulan İslam Dünya Bankası'nın, daha da güçlendirilecek olan D8 ile güçlü organik bağlar kurması,
- 3— Yabancı yatırımcıların ortaklık temeli üzerine yatırım yapmaya teşvik edilmesi, bürokratik

işlemlerin kolaylaştırılarak yabancılara cazip hale getirilmesi,
4—Devlet borçlanmasının faizsiz olması durumunda yapılması,
5—Özelleştirme çalışmalarının tekelciliğe yer vermeyecek şekilde hızlandırılarak piyasa ekonomisine güç verilmesi.

Genel olarak Müslüman ülkelerde ekonomik planlama gereği şunlardan oluşmaktadır:

- 1—Kaynakları süratle artan nüfusa ayarlamak,
- 2—Ekonomik karlılığı sağlamak ve İslam'ın kötülediği israfı önlemek,
- 3—İslam'ın öngördüğü adil bir gelir dağılımını sağlamak,
- 4—Tekelci sömürüden, spekülatif işlemlerden ve rekabet sisteminin anti-sosyal sonuçlarından sakınmak,
- 5—Müslüman ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen hızlı yapısal gelişmeyi desteklemek,
- 6—Ulus aşırı sermayelerin sömürsünden korunmaya çalışmakla birlikte yoksul ve geri kalmış ülkelerin bol tabii kaynaklarını işlemek,
- 7—İslam ekonomisinin yanında uluslararası ekonomik bunalımlar ve savaş gibi olağanüstü durumlarda büyük krizlere girilmemesi için gerekli olan imkânları hazırlamak.

İslam hukuk sisteminin izin verebileceği ekonomik planlama sistemi, günümüz planlanmasının neden olduğu birçok olumsuzluktan uzaktır. ABD' nin bütün dünya kamuoyuna rağmen Irak harekâtını başlatmasının ardında kuşkusuz Müslüman ülkelerin yer altı zenginlikleri veya başka siyasi ve ekonomik menfaatler gelmektedir. Bu ve benzeri durumlar da göstermiştir ki, sadece ekonomiyi dışa bağımlı hale getiren ham kaynakları ihraç etmek, sorunların çözümü için tek başına yeterli olmaktan uzak olup, önemli olan bunu ekonominin kendine yeterli olmasını sağlayacak mamulleri kendi üretimiyle elde etmek ve buna bağlı bir üretim teknolojisi ve know-how' u kendi imkânları ve geliştireceği çoklu ticari ilişkilerle sağlayabilmektir.

Mamul fiyatı ile ham madde fiyatı arasında büyük farklar bulunan yer altı zenginliklerinin, ham madde olarak ihracatının yasaklanarak, ülke içerisinde maddenin mamül hale getirilmesi durumuna bağlı olarak ihracat izninin verilmesi gibi tedbirler, üretim, istihdam, vergi geliri ve döviz gelirinde büyük artış sağlayacağı gibi, "Bor Minarelleri" gibi önemli zenginliklerde stratejik üstünlük sağlamak açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, özelleştirme çalışmaları da plancılık kapsamında değerlendirildiği gibi, yabancı sermayenin dışlanmayarak, yasal düzenlemelerle yabancılara satılan kurumların, kamu yararı doğrultusunda çalışmalarının devamını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Müslüman ülkelerin kendi kaynaklarını ve fonlarını Avrupa Bankalarında değerlendirmek ve gelişmiş batı ülkeleri yararına sarf etmek yerine, yakın zamanda uygulanmaya çalışılan D-8 gibi projelerle ekonomik problemlerin çözümünde kullanılacak ortak kaynakları, ihtiyacı olan ülkelerin faizsiz olarak kullanabilmesini ve aynı zamanda kendi aralarında serbest ticareti artırıcı düzenlemeler yaparak gelişmiş ülkelerin sömürsünden kurtulmaları ve birlik olmaları için hayati öneme sahiptir. Bu konuda olumlu adımların atılması ve pozitif sonuçlarının alınması durumunda "İslami Plancılık", bu ilişkilerle ilgili ekonomik program ve hedefleri de içerebilir.

6. İslam'da Ulusal, Bölgesel, Stratejik ve Finansal Planlama

Günümüzde ulusal, bölgesel, stratejik ve finansal konularda pek çok planlama yapılabilmektedir. Bu planlarda gelecekle ilgili kaynaklar, potansiyeller, fırsatlar, kurumsal hedefler, yeni teknolojik gelişmeler, kırılğanlıklar, zafiyetler ve riskler dikkate alınarak en az kaynakla en çok değer elde edilmesi amaçlanmaktadır. En önemli amaçlardan birisi de bu konuların çok karmaşık ve farklı uzmanlıkları ilgilendirmesinden dolayı kurumsal ve profesyonel bir yaklaşımla geçmişte çıkarılan dersleri de dikkate alan ve tarih hafızasında kurumsal öğrenmeyi besleyecek bilgi birikiminin oluşmasını sağlamaktır. İslam ekonomisi bu tür planlara karşı olmadığı gibi israfın engellenmesi ve haksızlıkların meydana gelmemesi için en ince detaylı konuların da planlanmasını gerekli kılar. Ancak burada önemli olan geleceğe hükmetmeye çalışmamak ve Allah'ın rahmet ve bereketini dikkate almak olmak olmalıdır. Aksi durumda Kuran'da Karun için "innema utituhu ala ilm" (biz kendi ilmimizle ele geçirdik) ifadesiyle kendisine aşırı güvenerek Allah'ın rahmet ve bereketine muhtaç olduğunu unutarak isyana sapma tehlikesi meydana gelebilir. Bunu İslam kabul etmemektedir.

Hemen hemen tüm planlarda finansal boyut büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle finansal planlama konusuna ayrıca eğilmek gerekir. İslami finansal planlama İslam tarafından getirilen öğretilerle ilgili anlayışların geliştirilmesiyle ilişkilidir. Kuram ve Sünnet bu dünyada rahat ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmek için neler yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Dolayısıyla insanın görevi bu alanda finansal planlama süreçlerini de öğrenmeyi gerektirmektedir. Finansal planlama aslında bütüncül bir bakış açısıyla serveti yönetebilmek için bir bilimsel yöntem uygulamaktır. Bu da kuşkusuz sermayenin yönetimi ile ilgili sorunları giderebilecek stratejilerin kapsamlı olmasına ve bunların koordineli bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Finansal planlamada altı basamak gözetilir (Arafah & Fathiy, 2013):

1. Hedef belirleme:

Sermaye yönetim planı oluşturabilmenin en önemli adımı hedef belirlemedir. Buna göre finansal amaçlar ve hedeflerin önceliklendirilmesi gerekir. Uygun zaman çerçevesi ve risk toleransı düzeyi de bu kapsamda belirlenebilmelidir. Bu da hedeflere ulaşılabilirliğin tespit edilebilmesi için ölçülebilir bir hedefleme yapılmasını gerektirmektedir.

1. Verilerin toplanması:

Finansal hedefler belirlendikten ve önceliklendirildikten sonra yapılacak iş amaçlara hizmet edecek düzeyde olabildiğince veri, enformasyon ve bilgi toplamaktadır. Bunlar elbette doğru, tam, güncel ve amaçlarla ilişkili olmalıdır. Ortam ve durumun kompleksliğine göre hedefler değişebilecek ve bu da bilgi elde edilmesiyle ilgili risklerin yönetiminin zorluğunu belirleyecektir. Bu adım önemli bir zaman ve sabır gerektirir.

2. Verilerin analiz edilmesi:

Bu adımda mevcut finansal durumun zayıflıkları ve güçlü yönlerinin belirlenmesini gerektirir ki hedeflere göre nerede olduğunun ve hedeflerin ulaşılabilir olup olmadığının tespit edilebilmesi olanaklı olsun.

3. Hedeflere ulaşılması için bir plan geliştirilmesi:

Normalde bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik farklı yollar olabildiği için bunların da

araştırılarak alternatiflere göre yapılandırılması gerekir. Plan kimlerin neyi ne zaman ve hangi kaynaklarla yapması gerektiğinin detaylarını da içermelidir. Planın gerçekleştirilebilmesini etkileyecek öğelerden birisi de yazılı raporlamanın gerekli kılınmasıdır.

4. Planın uygulanması

Bir finansal plan ancak uygulamaya konulduğunda önemini ortaya koyabilir. Finansal planın başarısı da uygulayıcıların plana bağlı kalmasına, etkin iletişimlerine ve plana önem vermelerine bağlıdır.

5. Planın takibi

Finansal planlar dinamik nitelikte olduklarından dolayı sürekli takip ve güncellemeyi de gerekli kılarlar. Şarhların gerektirmesiyle derhal gözden geçirilerek gerekli değişiklikler de yapılabilir. Gözden geçirme süreci kuşkusuz ilerlemenin kaydedilmesi ve planın uygulamasıyla ilgili performansın ölçülmesini de içermelidir (Arafah & Fathiy, 2013).

7. İslam'da Bütçe Anlayışı

İngilizce "budget" olarak telaffuz edilen bütçe, ülkemizde 19. Asrın sonlarına kadar "muvazene-i umumiye" (genel denge) tabiri ile kullanılmış olup, ilk olarak 1876 Anayasası ile "bütçe" olarak dilimize yerleşmiştir. Bütçe, genel bir tanımla, devletin gelecek bir dönem için gelir ve gider dengesini gösteren ve parlâmenter demokratik yönetim sistemi ile idare edilen ülkelerde yasama organının, yürütme organına kamu giderlerini yapmak ve kamu gelirlerini toplamak hususunda verdiği yetkiyi gösteren iktisadi, siyasi ve hukuki fonksiyonları olan belgedir. Genel kabul görmüş bütçe ilkeleri şöyle sıralanabilir: Genellik, Birlik, Açıklık, Rasyonellik, Doğruluk, Önceden İzin, Yıllık Olma, Giderlerde Tahsis ve Denklik olmak üzere çeşitli ana ilkeler vardır.

Denklik ilkesi, bütçede yer alan gelir ve gider rakamlarının bir birine eşit olmasını ifade eder. Denklik, aslında bütçe fikrinin ruhunda vardır. Denklik ilkesi doğruluk ilkesi ile de yakından ilgilidir. Dolayısıyla, samimiyetten uzak olarak, rasgele tahminlere dayalı olarak hazırlanmış bir bütçenin gelir ve gider rakamlarının sonuçta denk olarak gerçekleşmesi mümkün değildir.

Günümüz hayatının karmaşıklığı nedeniyle, ağırlığın geleneksel bütçe politikasından gelişmiş ülkelerde ve Türkiye'de uygulanan planlama ve kalkınmaya yönelik bütçe politikasına (Planning-Programming-Budgeting System) kaydığı görülmektedir. Bunun klasik bütçelemeden farkı, program bütçenin kamu kesimi için bir planlama aracı olarak da kullanılmasıdır.

İslam toplumlarında bütçe yapımının temeli, harcanabilecek miktarı belirleyen gelir miktarı değildir. İslam toplumlarında kamu harcamalarının esasını sağlık, adalet, eğitim ve güvenlik gibi zorunlu harcamalar teşkil edecektir. Mennan' göre (Mennan, 1984, s. 419) açık finansman ve dışarıdan borç alma, Müslüman dünyasının bol kaynaklarını işletmek için belli bir yere kadar gereklidir. İslami bütçe sistemi, günümüz devletlerince uygulanan sistemlerden iki yönden farklıdır;

1—Faiz baskısının ortadan kaldırılması,

2—Bütçe politikasının amaçlarının dinin özü ile uyum sağlamak zorunluluğu,

3—Bütçede iktisadilik, etkinlik, verimlilik, denklik, adalet ve açıklık ilkeleri esastır.

İslam'ın demokratik bir devlet anlayışına ters olmamasından dolayı, gerek vergilerin alınması ve gerekse harcanması, demokrasinin gereklerine uygun bir şekilde tam bir açıklık içerisinde olmalıdır. Günümüzdeki bütçelerde de özellikle açıklık ilkesine önem verilmekle birlikte, tartışmalı olan örtülü ödenek uygulamaları ve fon ekonomisi buna istisna teşkil etmiştir.

Devletin halk tarafından denetlenmesi, demokrasinin de vazgeçilmez unsurlarından olması nedeniyle, ilk halife dönemlerinde de özellikle bütçedeki açıklık ilkesine büyük önem verilmiştir. İlk Halifeler, toplumda vatandaşlık bilincinin gelişmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle halk da devletten haklarını sorma ve devleti denetleme şuuruna varmıştı (Yusuf, 1970, s. 127). Hz. Ebubekir'in halife seçildiği ilk zaman yaptığı konuşmasının bağlayıcı esas noktaları şunlardı:

1—Vergi toplamada hak ve adalet ölçüleri, harcama ve dağıtımda ise hak sahipliği ve ihtiyaç ölçüsüne riayet edilmesi,

2—Devletin vazifesinin, halkın gelir ve üretim düzeyinin artırılması ile piyasada ve dışarıya karşı emniyet ve asayiş sağlamaktır.

Bu esaslı ilkelerden bütçeleme açısından açıklık ve adalet ilkeleri göze çarptığı gibi, aynı zamanda devletin ve dolayısıyla hazırlanacak bütçenin de “sosyal” yönü ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, devletin esas fonksiyonu olan emniyet, güvenlik ve adaletin sağlanması noktasında hareket edilerek bütçenin hazırlanması gerektiği de anlaşılmaktadır.

7.1. Bütçe Çeşitleri

Modern seküler devletlerde bütçeler genellikle iki tiptir - cari bütçe ve sermaye bütçesi. Cari bütçe, kamu yönetimi, savunma, borç servisi ve mevcut nitelikteki diğer harcamalar için mevcut harcamaları karşılamak üzere hazırlanmıştır; sermaye bütçesi ise altyapı, eğitim kurumları ve sağlık tesisleri, iletişim, savunma projeleri, barajlar, kanallar, elektrik santralleri, yollar ve demiryolları gibi kalıcı nitelikteki sermaye harcamalarının karşılanması için hazırlanır. Ancak, İslami bir devlette bütçeleme biraz farklıdır. Zekat, Öşür ve Sadaka'dan gelen tüm gelirler, yoksulların ve yoksulların refahı için yapılan harcamalar için Beytülmale (kamu hazinesi) transfer edilir; vergi ve vergi dışı kaynaklardan elde edilen diğer gelirler ise, kamu idaresi, savunma, ekonomik kalkınma projeleri, varsa devlet borçlarının ödenmesi ve diğer gelir veya sermaye nitelikleri harcamaları için tahsis edilir. İslami devlet bütçesinin iki tip olduğu anlamına gelir: Refah bütçesi ve genel bütçe. Refah bütçesinin kaynakları, Zekat ve Sadaka'dır ve Kuran'da (9:60) belirtilen yoksulların ve yoksulların refahı ve rahatı ile ilgili olan harcama yöneticileri tarafından harcanmaktadır. Genel bütçe, vergi ve vergi dışı gelirlerle finanse edilmekte, genel ve idari faaliyetleriyle ilgili devletin tüm mevcut ve sermaye harcamalarına harcanmaktadır. Ancak, Zekat ve Sadaka'dan gelen fonlar yoksulların ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığında, devlet, fonları genel bütçeden refah bütçesine aktarırdı. Ancak, tersine olamaz, refah bütçesinden elde edilen gelirler, genel bütçeye aktarılamaz, zira Allah'ın kendisi, Zekat ve Sadaka'nın harcanabileceği harcamaların başlarını reçete etmiştir (Chaudry, 1992).

7.2. Bütçe Sistemi

İslam devletinde takip edilen bütçeleme sistemi, devletin tüm kaynaklarından elde edilen gelirlerin adil bir şekilde tahmin edilmesinin özenle hazırlandığı ve daha sonra çeşitli harcama

kategorileri için dağıtıldığıdır. Dolayısıyla, İslam Devletinde bütçelemenin temeli, harcama için mevcut miktarı belirleyen gelirdir. Basit bir ifadeyle, İslami bütçeleme sistemi en üst düzeye dayanmaktadır: “ceketinizi giysinize göre kesin.” Harcamalar, İslam Devletinin vergileri ve diğer gelir kaynakları nedeniyle elde edilen gelir miktarına göre belirlenir. Öte yandan, bugünün modern devletlerinde takip edilen bütçe sistemi tam tersidir. Modern bütçeleme sistemine göre, çeşitli başlıklar altında bir harcama tahmini hazırlanmakta ve daha sonra harcama ile gelirleri dengelemek için devletin çeşitli vergilerini ve gelir kaynaklarını manipüle ederek gerekli finansmanın artırılması yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla, modern bir devletin dikkat çekici eğilimi, harcamalarını kendi imkânlarının ötesine taşımaktır. Kaynakların yetersizliğine rağmen, çeşitli başlıklar altında devasa harcamalar büyük eksiklere yol açmaktadır. Bu açıklar, iç ve dış borçlanmalar, nihayet enflasyona ve bazen de ekonomik durgunluğa ve ekonomik bunalımlara yol açan kağıt paralar vb.

Aksine, İslami bütçe sistemi basit, kullanışlı ve mantıklıdır. Harcama, mevcut gelire göre yapılır. Bütçe normal olarak bir artı veya en azından dengeli bir bütçedir. Açık finansman için kredilere ya da notların basılmasına gerek yoktur. Bu nedenle, İslami sistem, modern borçların içinde bulunduğu ağır borçlar, enflasyon, döngüsel çöküntüler ve resesyonlar gibi tehlikeli eğilimlere karşı güvence sağlamaktadır.

İslam ılımlı ya da orta yol dinidir. Kur'an'ın dediği:

1. “Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın”. - (17: 29)
2. “Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır”. - (25: 67)

Kuran döneminde harcamalarda ılımlılık ile ilgili ilkeler, bütçeleme sırasında İslami devletin kamu harcamalarının tahminlerini hazırlarken gözlenir (Chaudry, 1992).

7.3. Bütçe Açıkları

Bütçe açığı, kamu gelirleri ve harcamalar arasındaki farktır. Gelirler normalde vergilendirmeden ve kamu mallarından gelirken, harcamalar kalkınma projelerini ve hükümeti yürütmenin mevcut giderlerini kapsayabilir. Bütçe açığı genellikle gelirlerin artması, harcamaların azaltılması, kamudan borçlanmanın, ticari bankaların ve / veya merkez bankasının ve dış borçlanmanın önlenmesi ile köprülenmektedir. Bu kapsamda, İslam ekonomisi, geleneksel ekonomide genellikle kamu borçlanması yoluyla karşılanan ihtiyaçların karşılanma biçimlerini incelemektedir. Kamu borçlanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çağdaş ekonomilerin önemli bir özelliği haline gelmiştir. Geçmişte, hükümetler sadece zengin vatandaşlarından savaşların ve doğal felaketlerin mali ihtiyaçlarını karşılamak için borç aldılar. Ancak, ikinci dünya savaşını izleyen dönem, özellikle borçlanmanın finanse edilmesini haklı kılan nedenler listesine, kalkınmanın finansmanı ve düzenli bütçe açığının karşılanmasında kamu borçlanmasında muazzam bir artışa tanık olmuştur. Kamu borçları üzerine İslam literatürü çok azdır. Ancak 1980'li yıllarda, 1997 Asya krizinde ve 2008 küresel krizde uluslararası borç krizinin patlak vermesinden sonra, Müslüman ekonomistler sorun hakkında konuşmaya başladılar.

Sadece birkaç istisna dışında, borç krizinin nedenlerine odaklanan ve İslam ekonomisinde kamu borçlanmasının ihtiyaçları, biçimleri ve alternatifleri ile uğraşmak yerine, Müslüman ülkelerin

uluslararası borcunun önlenebileceğini öne sürüyor. İslam ekonomisi ile ilgili çalışmalarda ihtiyaçlar ve bütçe açığının nedenleri ele alınmamaktadır. Daha ziyade, Şeriat'la uyumlu olan açığın karşılanması için enstrümanlar önermektedir, yani, kamu borçlanmasının İslami ikameleri araştırmalarda detaylı olarak ortaya konulmuştur.

İslam'da finansman ilkelerinin kısa bir araştırmasından sonra, riba'nın yasaklanmasının, özel sektöre uygulandığı kadar kamu sektörüne uygulanacağına dayandırmıştır. Bu nedenle, bireysel İslami davranışlara rehberlik eden aynı finansman ilkeleri de kamu sektörünün davranışlarını yönlendirmelidir. Şöyle ki Şeriat'a göre, hükümetin tüm şubeleri, kamu kuruluşları ve diğer ekonomik kamu kuruluşlarını üreten hizmet, özel sektöre uygulanan aynı finansman ilkelerini göz önünde bulundurmak zorundadır. Araştırmalarda, kamu mallarının üretim kapasitesinin ötesinde kamu sektörünün kaynaklarının kapasitesinin ötesinde özetlenebilecek bütçe açığının nedenleri de tartışılmıştır. Sosyal hizmetlerin sağlanmasına yönelik alternatif yaklaşımlar da hala tartışılmaktadır. Bunlar, sosyal ürünlerin bireyler ve kuruluşlar tarafından hayırseverlik temeli ve özel sektör tarafından kar temelinde sağlanmasıdır. İslami olarak kabul edilebilir enstrümanlar ve finans türleri olarak hükümete sunulan farklı borçlanma alternatifleri de literatürde incelenen konular arasındadır. Bunlar aşağıdakileri içerir: İlk olarak, finans sahibinin elinde sahipliğini koruyan finansman araçlarından bahsedilmektedir. Bunlar, gelir getiren projeler ve hükümetin gelir getirmeyen şubeleri tarafından kullanılabilir "ijarah" araçlarını içerir. Ayrıca kar ve zarar paylaşımı ve çıktı paylaşımı prensiplerinden türetilen finansman araçları da içerir. Tüm bu araçlar ikincil piyasada pazarlanabilir. Devlet tarafından yönetilen varlıkların özel mülkiyeti ilkesi, yönetim kasını korurken mülkün özelleştirilmesini sağlar. Bu, elbette, tüm firmalar için geçerlidir. Şirketlerde tüm hissedarlar, devlet ve özel kişiler eşit yönetim hakkına sahiptir. İkincisi, bir alacaklı/borçlu ilişkisine dayanan finansman araçları vardır. Bunlar "murabahah", "salam", "istisna" ve "ijarah" gibi kamu finansman araçlarını içerir. Araştırmalar, murabahanın nakdi bir kamu borcu oluşturduğunu, ijarah ve salamın da aynı türden bir kamu borcuna yol açtığını belirtirken, 'istisna' aracının devlete nakit veya aynı borç oluşturmak için kullanılabilirliği ortaya konulmuştur (Khaf, 1997).

Sonuç

Ekonomi insan tercihlerine göre şekil almaktadır. Her tercih insan yaşamını ve hayatının devam ettirilmesiyle ilişkili olduğundan dolayı bir planlama ve bütçeleme alt yapıya dayandırılabilir. Kuşkusuz tüketici olarak hane halkının üretici, istihdam edici ve vergi veren olarak yatırımcıların harcama alanları ve miktarları ile ilgili tercihleri ekonomideki sorunları ve çözümleri belirleyen davranışlarına göre makro ve mikro ekonomik değişkeler etkilenmektedir. Her dinde toplumsal yaşamla ilgili, diğer insanlar ve doğa ile olan ilişkileri düzenleyen hükümler az çok mevcut olup bu ilkelerin yaşam planlama ve bütçelemesini etkilediği ve bireysel tercihleri etkilediği genel olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda dindar insanların da iktisadi hayattaki tercihleri ve ekonomik davranışları değişebileceğinden dolayı üretim, tüketim ve yatırım ile ilgili seçimleri ve etkinlikleri de dini değer yargıları ve planlama ve bütçelemeye göre değişim gösterebilecektir. Yukarıda yapılan analizler sonucunda araştırma sorularına aşağıdaki şekilde cevap verilebilmiştir:

1 İslam ekonomisi planlama ve bütçeleme açıdan analiz edilebilir mi?

Hemen hemen bütün iktisadi düşüncelerde, özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınma hamlelerini ekonomik plancılıkla birlikte daha kısa bir dönemde sağlayacakları düşüncesi hâkimdir. Bu bağlamda, planlı bir kalkınma sürecinde ortaya çıkacak sorunlar, planın temel ilkelerine dokunulmamak şartıyla plan içinde revize edilerek çözülebilir. Türkiye’de 1960 yılında ekonominin Makro Planlarının hazırlanması için kurulan DPT yerine günümüzde Kalkınma Bakanlığı tarafından beş yıllık kalkınma planları hazırlamakta ve bunların uygulama sonuçlarını takip etmeye çalışmaktadır. Fakat hükümetler belirli kıstaslarla sınırlı olmadıklarından dolayı, popülist uygulamalar ve bütçe kısıtları nedeniyle bazen ekonomik ve kalkınma planları sembolik bir görünüm verebilmektedirler.

İslam’da finansal planlama yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve İslami finansal piyasaların tanımlanmasıyla da ilişkilendirilebilmektedir. İslam’da finansal planlama sadece servetin elde edilmesi ve biriktirilmesi ile ilgili olmayıp, insanın yeryüzünün halifesi olması itibarıyla tüm nimetlerden yararlanma biçiminin belirli kurallar çerçevesinde yapılabilmesini sağlamaya yöneliktir. Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak insanın görevi nimetlerin yeryüzünde insanlığın yararına kullanılması için gayret etmektir. Bunun için de insana tercih ve eylem özgürlüğü verilmiştir ki bu özgürlük kendisine ve başkalarına zarar vermeyecek şekilde kullanılacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bu da etkin bir planlama, Önceliklendirme ve kaynakların tahsisi için de bir bütçeleme anlayışının varlığını gerektirir (Arafah & Fathiy, 2013).

1. Türkiye’de ortaya çıkan çağdaş bir eser olması açısından Risale-i Nur tefsiri İslam ekonomisinin planlama ve bütçeleme temellerini ortaya koyabilmeye katkıda bulunabilmekte midir?

Risale-i Nur’da bütçeleme anlayışı ve planlama şeklinde her hangi bir risale mevcut değildir. Ancak bütçeleme ve planlamanın doğru olduğu aslında İslam’ın temel esaslarından olan ölçülülük, muvazene, hikmet, tedbir ve iktisat kapsamında değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Risale-i Nur Külliyatında “plan” kelimesi 218 defa geçerken “program” kelimesi ise 115 defa geçmektedir. Bu da aslında tek başına planlama ve programlama ile ilgili olarak yeterince içerik mevcut olduğu ancak bunun doğrudan ekonomik planlama ile ilgili değil, daha çok manevi plan ve program olarak metinlerde yer aldığı söylenebilir. Bunun dışında ahiret hayatına zarar vermeyecek ve insanların hayatını kolaylaştıracak şekilde planlama, programlama ve bütçeleme yapılmasının da kainatta mevcut olan “hikmet” düsturlarına uygun olduğu Risale-i Nur içerisinde geçen muvazeneler çerçevesinde söylenebilir.

Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler de kalkınmanın tamamlanmamış olmasından dolayı, ekonomik plancılığın kalkınma sürecinde yardımcı olacağı düşünülebilir. Kapalı ekonomilerde olduğu gibi merkezi ve katı bir plancılık anlayışı elbette liberal bir ekonomi için yararından çok zararlı olacaktır. Fakat kastedilen ekonomik planların en önemli yararı, özel sektörün gelişmesiyle lokomotif görevi üstlenmesini hedefleyerek ekonomide kaynakların israf olmaması için kamu sektörüne emredici, özel sektör için ise özendirici ve yol gösterici olmasıdır. Bu bağlamdaki bir plancılık sistemi ve uygulaması kesinlikle İslam dininin prensip ve uygulamalarına ters düşmemekte tam tersine İslam’ın temel esaslarından olan “hikmet ve tedbir” ile yakından ilişkilidir.

İnsanların birçoğu "bunu yarın yaparım" derken, yarın yaşayacağından ve her şeyin kendi planladığı gibi gideceğinden emin olarak hareket eder. Ancak burada içine düşülen en büyük

yanılı, "yarın"ın kendisi için neleri getireceğini bilmediği halde, kişinin bu planı kesin bir eminlik içinde yapabilesidir. Aynı durum kurumlar ve devletler için de geçerlidir. Ancak bireyler genelde bu planlarını niyetleri ile yaparlarken kurumlar ve devletlerde yazılı belgelere dönüşecek bütçeleme ve planlama olarak gösterilmektedir. Allah Kur'an'da geleceğe hükmetme ve kendisinde bir kudret olduğunu düşünerek geleceği planlamaya çalışanları şöyle uyarır: "Hiçbir şey hakkında: 'Ben bunu yarın mutlaka yapacağım' deme. Ancak, 'Allah dilerse' (inşallah yapacağım de)..." (Kehf Suresi, 18/23-24)

Elbette insanların bir gün sonrası için plan yapmaları, bu ayet doğrultusunda yapıldığı takdirde gayet normaldir. Plan dahilinde iş yapmayan insanın yapacağı işler de karmaşık olur. Her şeyin Allah'ın takdirinde olduğu bilinci ile gelecekle ilgili plan yapmak gereklidir. Ancak burada yanlış olan, insanın plan yapması değil, sonsuz hayatını etkileyecek en önemli konuyu ertelemesidir. İnsan yarın ne olacağını bilemezken, kendisi için zamanla sınırlı bir görevi yarın da olsa yapacağını düşünerek ertelemesi doğru olmayacaktır. İçinden bu düşünceyi geçirirken yapması gereken hayrı ertelemek için artık süresi kalmamış bile olabilir. Çünkü ölüm insanın karşısına hiç beklemediği bir anda çıkar.

Risale-i Nurda, insanın yarını için hiçbir garantisi olmadığını, bunun bilinci ile sorumluluklarını yerine getirmede hiçbir gecikme olmaması gerektiğini şu şekilde vurgulamıştır:

"Ey nefis! Bil ki dünkü gün senin elinden çıktı. Yarın ise senin elinde sened yok ki, ona mâliksin. Öyle ise hakikî ömrünü, bulunduğun gün bil. Hiç olmazsa günün bir saatini, ihtiyat akçesi gibi, hakikî istikbal için teşkil olunan bir sandukça-i uhreviye olan bir mescide veya bir seccadeye at. Hem bil ki: Her yeni gün, sana hem herkese, bir yeni âlemin kapısıdır."(Sözler, Yirmi Birinci Söz.)

Kuran'da pek çok ayette "düşünmüyor musunuz?", "tedbir almıyor musunuz" ve "akıl etmiyor musunuz" şeklinde hatimler yapılarak akla havale edilerek tedbirli olunması özellikle emredilmektedir. Ayrıca Allah'ın en iyi planlayıcı olduğu noktasında "wallahu hayrul makirin" şeklinde ayetler de mevcuttur. Bu meyanda iktisadın da adalet ve ölçülülük ile ilişkili olduğu dikkate alındığında ölçülü, tedbirli ve planlı harcama da aslında iktisat olarak tanımlanabilmektedir.

Piyasa yapısı, sermaye dağılımı ve yatırımların verimliliği açısından önem arz eden şirketleşme de Plancılığın kapsamına alınabilir. Şirketler, teşebbüs imkânlarını en iyi değerlendirme aracı olduklarından Bediuzzaman tarafından da değinilmiştir. Ona göre; şirket kurma fikrinin temelinde yardımlaşma prensibi vardır. "Teavün birliği kuvvetlendirir, teşarük (şirketleşme) eseri azimleştirir" gibi ifadeleri, şirket kurarak yardımlaşmanın ve verimliliğin önemini dile getirmiştir. Ayrıca, post-modern yönetim anlayışlarında da görüldüğü gibi, sermayenin tabana yayılması ve üretimle yönetimde etkinliği sağlamak için şirketlerde halka açıklık oranı ile çalışanların sermayeye ortak edilmesi için teşvik edici veya zorlayıcı yasal düzenlemeler de plancılık kapsamına alınabilir.

Risale-i Nur, Kuran ve Sünnet ışığında ekonomik ve mali faaliyetlerin de; ölçü, mizan, adalet, hakkaniyet, iktisat, yardımlaşma ve insanlığın yararına olan işlerde yarışmak gibi temel ilkeler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ders vermektedir. Burada temel kriter ise gerçek tahkiki imanı elde etmekle dünyaperestlik hissiyatı ile nefisperestliği bırakarak nizama tabi olmak ve hikmetle iş yapmaktır. Malayani olarak addedilen lüzumsuz, faydasız, israfli ve zararlı işlerden uzak durmakla

dünyevi hırsını ve şehvetini kanaat, çalışmak ve sabırla terbiye etmek tahkiki imana sahip bir Müslümanın karakteri haline gelmelidir. “Allah sadakanın bereketini artırır ve faizin faydasını kaldırır” gibi ayetler dikkate alınarak Kuran’ın getirdiği hükümlere sıkı sıkıya sarılmak gerektiğini şiddetle savunmaktadır. Bu ilkeler sadece avam tabakası denilen halk için değil aynı zamanda havas denilen yönetici, eşraf ve alimler için de dikkate alınmalıdır.

Modern iktisat teorisinin sadece dünya hayatıyla ilgili sınırsız ihtiyaçların sınırlı kaynaklarla karşılanabilmesi noktasında analizler yaparken, İslam ekonomisi ise sadece dünya hayatını değil aynı zamanda ahiret hayatıyla birlikte dünya hayatını birlikte dikkate aldığı görülmektedir. Dünya hayatını ve gereklerini, ahiretin bir tarlası ve bir mezrası gibi planlanması gereken eldeki kaynaklardan birisi olarak değerlendirir. Risale-i nur tefsirindeki temel yaklaşım da bu noktada her gün verilmiş olan yirmi dört saatlik ömür de bir kıt sermaye olarak ele alınmakta ancak bu sermaye ile ebedi bir hayatı dünyalar kadar bağlar ve bahçeler kazanma imkânı sunan bir fırsat olarak ele alınmaktadır. Buna göre, Allah’ın verdiği nimetlerden en doğru yararlanmayı ve israfın önlenmesi için planlar yapılmalı ve bütçeleme faizli borçlanma olmaksızın denk olarak oluşturulmalıdır. Bunun için de gösteriş ve hırs olmaksızın Allah’ın nimetlerinden Allah’ın kullarını sadece dünya hayatında değil ahiret hayatında da en iyi şekilde yararlandırmaya yönelik planlama ve bütçeleme yapılmalıdır.

Kaynakça

- Ansari, M. (1994). İslamic Perspectives on Sustainable Development. *The American Journal of Islamic Studies*, 394-402.
- Arafah, R., & Fathiy, M. U. (2013). Assets Distribution Potential with Islamic Financial Planning Method. *Proceeding of Sharia Economics Conference* (s. 131-137). Hannover: ISSN-Online 2195-8440.
- Aström, Z. H. (2011). Paradigm Shift for Sustainable Development: The Contribution of Islamic Economics. *Journal of Economic and Social Studies*, 73-84.
- Aniss Boumediene, (2015) "Financing government budget deficit as a liquidity risk mitigation tool for Islamic Banks: A dynamic approach" Emerald Group Publishing Limited
- Chaudhry, M. S. (1992) *The Principles of Islamic Political Economy*, St. Martin Press
- Çayıroğlu, Y. (2014). İslâm İktisadının karakteristik özellikleri. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 149-183.
- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management Research and Religion: A Citation Analysis. *Journal of Business Ethics*, January 1,, 177-185.
- Khaf, Monzer, (1997) *Islamic Development Bank, Instruments Of Meeting Budget Deficit In Islamic Economy*, ISBN: 9960-32-002-2, Jeddah
- Khan, M. F. (2013). Theorizing Islamic Economics: Search for a Framework for Islamic Economic Analysis. *Islamic Econ.*, Vol. 26 No. 1, 203-236.
- Koehler, B. (2011). The Economist Mohammed Ibn Abdullah (570 – 632). *Economic Affairs*, 109-114.
- Marsuki, M. Z. (2009). Religious Agendas Towards Sustainable Development: An Islamic Perspective. *Malaysian Journal of Science and Technology Studies*, 22-39.
- Mennan, M. (1984). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular*. İstanbul: Fikir Yayınları, Terc:Ali Zengin, .
- Nakvi, N. H. (1985). *Ekonomi ve Ahlak*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nienhaus, V. (2013). Method and Substance of Islamic Economics: Moving Where? *Islamic Economics*, 169-202.
- Nursi, B. S. (1655). *Lemalar*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1993). *Münazarat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2002). *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Öney, E. (1987). *İktisadi Planlama*. Ankara: Savaş Yayınları No:34.
- Riis, O. (1989). The Role of Religion in Legitimizing the Modern Structuration of Society. *Acta Sociologia*, 137153.
- Wilber, C. K. (1974). The 'New' Economic History Re-examined: R. H. Tawney on the Origins of Capitalism. *American Journal of Economics & Sociology*, July 1,, 249-258.
- Yusuf, E. (1970). *Kitap El- Haraç*, . İstanbul: Çev: Ali Özbek.
- Zaman, A. (2012). Crisis in Islamic Economics: Diagnosis and Prescriptions. *Islamic Econ, n.*, Vol. 25 No. 1, 143-166.

İslamî Demokrasi Düşüncesinde Siyasal Hâkimiyet Mefhumu

Onur YILDIRIM¹

Özet

İslam'ın demokrasiyle uyumlu olup olmadığı sorusu etrafında dönen tartışmaların merkezinde yer alan mefhumlardan birisi, siyasal hâkimiyet mefhumudur. Bu merkezî mefhum, İslamî demokrasi düşüncesinin gelişimi ve İslam dünyasının demokratikleşmesi bağlamında İslamî siyasal gündemi belirlemektedir. Allah'ın mutlak hâkimiyete sahip olduğu konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf olmamasına rağmen, kendini Allah'ın hizmetine adanmış bir Müslüman'ın siyasal hâkimiyete sahip olup olamayacağı konusu uzun süreden beri İslam siyasal düşüncesini meşgul etmektedir. İslam-demokrasi ilişkisi bağlamında, İslam'ın kendi anladıkları türden demokrasiyle uyumlu olduğunu düşünen Müslüman teorisyenler iki farklı siyasal hâkimiyet mefhumu ya da anlayışı geliştirmişlerdir. Bunlardan birisini tevhidî siyasal hâkimiyet, diğerini de istihlaf, başka bir deyişle Allah'ın halifeliği öğretisinde temellenen siyasal hâkimiyet olarak adlandırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İslam, Demokrasi, Hâkimiyet.

The Concept of Political Sovereignty in the Thought of Islamic Democracy

Abstract

One of the notions at the center of the debate surrounding whether Islam is compatible with democracy or not is the notion of political sovereignty. This central notion sets the Islamic political agenda in the context of the development of the idea of Islamic democracy and the democratization of the Islamic world. Although there is no dispute between Muslims that Allah has absolute sovereignty, the issue of whether a Muslim who devotes himself to the service of Allah can have political sovereignty has long been engaged in Islamic political thought. In the context of the relationship between Islam and democracy, Muslim theoreticians who think that Islam is compatible with democracy from the kind they understand, have developed two notions of political domination or understanding. It is possible to call one of them as the political sovereignty of *tauhid*. The other one can be termed as the political sovereignty based on *istihlaf*. In other words, it can be termed as Allah's Caliph doctrine.

Keywords: Islam, Democracy, Sovereignty.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.
E-posta: onuryildirim@kku.edu.tr.

Giriş

Her ne kadar son yüzyıl Müslüman düşünürlerinin sahip olduğu entelektüel dinamizm ve siyasal görüş çeşitliliği ortada olsa da, onların siyasal teorilerinde merkezî öneme sahip bir dizi çekirdek mefhum bulunmaktadır. Bunların en önde gelenlerinden ve sıklıkla temel tartışma konusu yapılanlarından birisi siyasal hâkimiyet mefhumudur. Bu mefhum, İslam-demokrasi ya da İslamî demokrasi çalışmalarının tam merkezinde yer almaktadır. Temel ereği kendi insanî arzusunu bir kenara bırakarak, Allah'ın hizmetine girmek için çaba gösteren bir Müslüman'ın, Allah'ın hâkimiyetine karşı gelmeksizin, siyasal bir hâkimiyet mefhumuna sahip olup olamayacağı ya da onu benimseyip benimseyemeyeceği İslam siyasal düşüncesini uzun süredir meşgul etmektedir. İslam düşüncesinde siyasal hâkimiyet konusuna dair, özellikle son yıllarda yapılan çalışmaların katkısıyla geniş bir literatür oluşmuştur. İslam-demokrasi ilişkisi bağlamında yürütülen bu çalışmalar Müslümanların siyasal hâkimiyete nasıl, hangi şartlar altında ve ne süreliğine sahip olacağını esas almaktadırlar. Biz, bu çalışmada İslamî demokrasi düşüncesine sahip olan düşünürlerin birbiriyle yakından ilişkili olmakla birlikte, bazı nüansları içerisinde barındıran iki farklı siyasal hâkimiyet mefhumunu benimsediklerini ileri süreceğiz. Bu sayede her iki ekolün benimsediği siyasal hâkimiyet mefhumuna bağlı olarak demokratik siyaseti, kendi anladıkları tarzda tesis etmeye özen gösterdikleri ortaya çıkmış olacaktır. İlki, siyasal hâkimiyet mefhumunu tevhid ilkesi ve dünya görüşü ekseninde ele alan Mevdudi'nin başını çektiği ekoldür. Bu ekolde, Mevdudi, yasama alanının mutlak anlamda Allah ve Hz. Peygamber tarafından düzenlendiği görüşünden hareketle Müslümanların bu alan dışında kalan, alanlarda sınırlı siyasal hâkimiyete sahip olacağını iddia etmektedir. Bu ekole göre, Müslümanlara bahşedilen siyasal hâkimiyetin sınırları Allah'ın hududuna kadardır. İkincisi, istihlaf, başka bir deyişle Allah'ın halifeliği öğretisiyle temellenen siyasal hâkimiyet mefhumunu benimseyen ekoldür. Bu ekol, pek çok Müslüman düşünürü içerisine almakla birlikte, Tunus Nahda Hareketi'nin ikonik figürü Gannuşi, istihlaf öğretisinde temellenen siyasal hâkimiyet mefhumu üzerine çalışmalarından dolayı en fazla dikkat çeken teorisyendir. Bu ekole göre, Allah'ın hâkimiyeti ile halkın hâkimiyeti arasında bir çatışma olmadığı görüşü ağır basmaktadır. Hatta Müslüman bir toplumda halkın sahip olduğu siyasal hâkimiyet, Allah tarafından insana bahşedilen "yeryüzünde halife kılınma görevinin" yansıması olarak görülmektedir.

1. Hâkimiyet Mefhumu

İslam siyasal düşüncesi üzerine çalışma gerçekleştiren son dönem yazarların çoğunluğu, iktidar, otorite ya da egemenlik mefhumları yerine hâkimiyet mefhumunu merkeze almayı tercih etmektedirler. Hâkimiyet mefhumunun tercih edilmesinde iki kayda değer gerekçe göze çarpmaktadır. İlk gerekçe, İslam'ın demokrasiyle uygun olduğu düşünen teorisyenlerin, İslamî demokrasi düşüncesi için kendi kültür ve kelime haznelerinden beslenen mefhumlara yönelmeyi tercih etmiş olmalarından dolayıdır. Örneğin Gannuşi, Hristiyanlık kültür ve değeri üzerine inşa edilen bir demokrasinin varlığı söz konusu olabiliyorsa, İslamî demokrasi düşüncesinin de ilmî değerler çerçevesinde kuramsallaştırılabileceğini ve pratiğe geçirilebileceğini düşünmektedir (Gannuşi, 2015b: 112). İkincisi ise, aynı zamanda Kur'anî bir mefhum olan hâkimiyetin, siyasal söylemin semeresi olarak kendine İslam siyasal literatüründe kayda değer yer açmasından

kaynaklanmaktadır. Ammara'nın ifade ettiği üzere, siyasal alanda hükmün kime ait olacağı sorusu, İslam'ın ilk dönemlerinden başlayan ve günümüze kadar devam eden tartışmaya açık sorulardan birisidir (Ammara, 1991: 47). O halde siyasal hâkimiyet ile ilgili analizlerimize geçmeden önce, hâkimiyet mefhumu ile ilgili bir dizi bilgi verelim.

Türkçede egemenlik kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan hâkimiyet, iradesini herhangi bir kısıtlamaya ya da engellemeye maruz kalmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, hükümler, hâkim anlamlarına gelmektedir. Söz konusu kelimenin aslı h-k-m (hakeme) fiildir. Bu fiilden türeyen pek çok kelime Türkçede de kullanılmaktadır. Örneğin, hüküm, hikmet, hâkim, hükümet, mahkeme, muhkem ve hâkimiyet kelimeleri, h-k-m fiilinden türeyen kelimelerden bazılarıdır. H-k-m fiilinin kendisi ve türevleri Kur'an'da sıklıkla kullanılmaktadır (Akbulut, 1995: 149). Özellikle Kur'an'da, Allah'ın yarattıkları üzerindeki mutlak üstünlüğünü ve kendine ortak kabul etmeyişi gösterme adına söz konusu fiilden türeyen kelimelere çok sık rastlanmaktadır.

Kur'an'a göre, Allah'ın ortak, yani şirki kabul etmediği alanlardan birisi de kâinatın yönetimidir (Mevdudi, 2015: 24). "Yerde ve gökte olanların hepsi O'nundur; O'na itaat etmişlerdir" (Bakara 116; Rum 26) ayetleri, Allah'ın, kâinatın yönetimi konusunda şirki kabul etmediğini en açık şekilde ortaya koymaktadırlar. Allah, bütün kâinatı; sahip olduğu mutlak ilim, kudret ve hikmet özellikleriyle yönetmektedir. Allah'ın kâinat üzerinde sahip olduğu mutlak hâkimiyet, Kur'an'da başta "mülk" ve "hüküm" olmak üzere çeşitli kavramlar aracılığıyla anlatılmaktadır. Allah, Kur'an'da kâinat üzerindeki hâkimiyetini, "mülk" kavramının türevi olan "melik" kavramıyla anlatmaktadır. Allah, mutlak egemen olarak kâinatı ve içindekileri yönetme hakkını, hatta meşruiyetini bizzat kendi varlığından almaktadır (Hacımüftüoğlu, 2017: 29). Çünkü Allah'ın dışında hiçbir kuvvet ve kudret, bağımsız bir şekilde hüküm verme ve işleri düzenleme yetisine sahip değildir. Allah, hâkimiyet hakkını ve emredici otoriteyi, kendi kudreti sayesinde bizzat hayata geçirmektedir (Mevdudi, 2015: 24).

Kur'an tarafından Allah'ın egemenliğini anlatmak için "melik" kavramı tercih edilirken; insanın konumu ve Allah ile olan ilişkisini anlatmak amacıyla da kul anlamına gelen "abd" kavramı tercih edilir. Akyüz'e göre, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi tanımlamak amacıyla "melik" ve "abd" kavramlarından daha iyisi bulunamazdı (Akyüz, 1998: 17). Gerçekten de Kur'an, kâinatın ve bütün varlıkların, Allah'ın hâkimiyeti altında belirli bir nizam tabii olduklarını anlatan çok sayıda ayeti barındırmaktadır (İzzetî, 2014: 149). Ancak bu tür ayetlerden hareketle siyasal hâkimiyet mefhumuna ulaşmanın mümkün olup olmadığı hala güncelliği koruyan bir sorudur.

2. Siyasal Hâkimiyet Mefhumu

Mutlak hâkimiyetin Allah'a ait olduğu konusunda Müslümanlar arasında bir ihtilaf olmadığı ayan beyan ortadadır. Asıl ihtilaf konusu, mutlak hâkimiyetin yegâne sahibi olan Allah'ın, insana, yeryüzünü imar etme ve işlerini düzenleme noktasında siyasal hâkimiyet verip vermediği konusunda düğümlenmektedir (Akbulut, 1999: 151). Bu yüzden İslam düşünce geleneğinde tartışmaya neden olan ve güncelliğini hala koruyan konu, siyasal hâkimiyet mefhumu etrafında şekillenmektedir.

Kur'an'da Allah ile insan arasındaki ilişkinin, genel olarak "melik" ve "abd" kavramları etrafında şekillenmiş olması beraberinde siyasal bir niteliği de getirmektedir. Bu yüzden, bazı yazarlar en azından Hristiyanlıkta ve Yahudilikte olduğu kadar, İslam'da da "Allah'ın Krallığı" anlayışının olduğu ileri sürerler. Örneğin Hacımüftüoğlu, Allah'ın Kur'an aracılığıyla kendini her daim bir "melik" olarak tanıtmaya çalıştığından hareketle "Allah'ın Krallığı" ifadesinin bir metafor ya da mecaz değil, iddia edilenin aksine gerçek anlamda kullanılan bir söz öbeği olduğu düşünmektedir (Hacımüftüoğlu, 2017: 17).

Biz, Hacımüftüoğlu'nun ileri sürdüğü bu iddianın müspet ya da menfi yorumunda bulunmadan ve tarafsız olmadan, Allah'ın hâkimiyeti söyleminin siyasal bağlamda gündeme getirildiğini söyleyebiliriz. Daha sonra da detaylı bir şekilde üzerinde duracağımız üzere, "Hâkimiyet Allah'ındır" ayeti, siyasal bir slogan olarak İslam'ın erken döneminde siyasal literatürdeki yerini almıştır. Teosentrik bir bakış açısından hareketle İslam siyasal düşüncesine ve pratiğine giriş yapan bu slogan, Allah ile insan ve siyasal anlamda yöneten-insan ile yönetilen-insan arasında dikey eksenli bir ilişki oluşturmuştur.

Siyasal hâkimiyet mefhumunun Müslüman zihinde oluşmasına yönelik bir diğer önemli katkı yine Kur'an'dan alıntılanan "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" ayeti etrafında şekillenmektedir. İnsanı, "Allah'ın yeryüzündeki halifesi" olarak tasavvur eden bazı Müslüman düşünürler, bu ayetten hareketle Müslümanların, Allah'ın hâkimiyetinin türevi olarak gördükleri siyasal hâkimiyete sahip olacaklarını düşünmektedirler. İşte Müslümanlara bahşedildiği iddia edilen siyasal hâkimiyetinin kapsamı ve özellikleri meselesi, aralarında nüanslar bulunan iki farklı hâkimiyet mefhumunun ortaya çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Biz, bu iki farklı hâkimiyet mefhumunun ya da anlayışının İslam'da demokrasi düşüncesinin şekillenmesine yardımcı olduğunu düşünüyoruz. Şimdi sırasıyla bu iki mefhumu ele alalım.

3. Tevhidî Siyasal Hâkimiyet

İslam dışında hiçbir dinsel inanç sisteminin yaratıcının "Bir"liğine yönelik vurguyu sürekli gündemde tutma gayreti olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Allah'ın tek, benzersiz ve aşkın olma özelliklerini kapsayan "Bir"leme, Müslümanlar tarafından ilahî özün temel verisi olarak kabul edilmektedir (Roy, 2015. 61). Bunun nedenlerinden birisi, İslam'ın doğduğu topraklarda Allah inancı olmakla birlikte, Allah'ın "Bir"liğine yönelik kuşkuların olmasındadır. Çünkü İslam öncesi Araplar, Kâbe'yi kastederek, Allah'ın evi anlamında "Beytu'llah" ifadesini kullanmaktalar ve kendi aralarında gerçekleştirdikleri anlaşmaların başına "Bismike'llahumm (Senin adına Allah'ım)" ifadesini yerleştirmekteydiler. Hatta Hz. Peygamber'in babası örneğinde de olduğu üzere, kul anlamına gelen "abd" kelimesinden türetilen "Abd'ullah" ismini kullanmaktaydılar. Çünkü İslam'ın muhatap olarak seçtiği ilk toplumda, yani Araplarda temel sorun Allah inancı değil, şirkti. Bu yüzden, Kur'an sürekli Allah'ın "Bir"liğini vurgulamakta ve çeşitli deliller aracılığıyla kanıtlamaya çalışmaktadır (Hacımüftüoğlu, 2017: 90).

Allah'ın "Bir"liğine yönelik bu vurgu, İslam'ın getirdiği tevhid inancının özünü oluşturmakla birlikte, günümüze kadar etkisi süren siyasal yansımaları da beraberinde getirmiştir. Hatırlanacağı üzere, Allah'ın hâkimiyetine karşı gelmeksizin, kendini Allah'a adanmış bir

Müslüman'ın "otonom" bir siyasal hâkimiyet mefhumuna sahip olup olamayacağı konusunun uzun süredir İslam siyasal düşüncesini meşgul ettiğine değinmiştik. İşte tevhidi siyasal hâkimiyetin savunuculuğunu yapan bazı Müslüman düşünürler, Müslüman'ın otonom siyasal bir hâkimiyete sahip olmasının mümkün olmadığını düşünürler.

Çünkü İslam inancının temelini teşkil eden tevhid ile birlikte bir Müslüman için, Allah dışında kalan her şey ancak tali öneme sahip olur. Buna bağlı olarak Kanra, demokratik bir toplumda tahayyül edilen kamusal ve özel alan şeklinde tasarlanan ikili yapının muğlaklaştığını, hatta imkânsızlaştığını ileri sürer. Zira Kanra'ya göre, tevhid ilkesi kamusal ile özel alan ayrımı ortadan kaldırarak, hayatın tüm aşamalarında mutlak kılavuzluk rolünü kendine atfeder Modern demokratik siyasetin öngördüğünün aksine, tevhid ilkesi, dinsel olan ile siyasal olanın birbirinden ayrılmasını imkânsız hale getirir (Kanra, 2013: 41).

Görüldüğü üzere, bu tür açıklamalar tevhidî siyasal hâkimiyet düşüncesine sahip olan Müslüman düşünürlerin, İslam ile demokrasi arasındaki olumsuz ve uzlaşmaz ilişkiyi bir kez daha kanıtladığı yönünde aceleci bir yargıya ulaşmamıza sebebiyet verebilir. Ancak tevhidî siyasal hâkimiyet düşüncesinin ana hatlarını İslam düşüncesi ve yazınına armağan eden Mevdudi, Batılı tarzda bir demokrat olmasa da demokratik siyaset taraftarı olarak kendini göstermektedir. Mevdudi sayesinde tevhidin kavramsallaştırılması, İslam siyasal düşünce geleneği açısından demokrasinin kavramsal temellerini anlama adına kilit bir rol oynamaktadır (Esposito & Voll, 2012: 40). O halde Mevdudi'nin siyasal görüşlerine yer vererek, tevhidi siyasal hâkimiyet ile ne anlatmak istediğini ve buradan hareketle de kendi anladığı tarzda demokratik siyaseti nasıl kuramsallaştırdığını ele alalım.

Hint alt-kıtasında yetişen modern dönemin en önemli Müslüman düşünürlerinden birisi olarak Mevdudi'nin genellikle fundamentalist, selefi ve radikal akımlarla ilişkilendirildiği bilinmektedir. Bunun kısmen haklı gerekçeleri olmakla birlikte -özellikle Seyyid Kutub üzerindeki etkisi ve Kutub'un ılımlı olmayan İslamî gruplar için ikonik bir figür haline dönüşmesi-, Mevdudi'nin siyasal teorisinde tevhidî dünya görüşü ile iç içe geçmiş bir demokratik siyaset vurgusu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Mevdudi, tevhidî dünya görüşünü bir bütünsellik olarak ele almakta ve pratik bir bütün olarak düşünmektedir. Bu yüzden de, tevhid ilkesinin uygulandığı alanlara göre ayrı ayrı tasnif edilmesini uygun bulmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, tevhidî dünya görüşünün toplumsal, siyasal, iktisadi, özel ve kamusal şekilde tasnifini değil, bir bütünsellik olarak uygulamaya aktarılmasını uygun bulmaktadır (Roy, 2015: 29).

Mevdudi'nin bu konuyla ilgili olarak kaleme aldığı en önemli çalışması, "İslam'da Siyasi Sistem" başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiş olandır. Görece daha az dikkate değer bir diğer çalışması da "Hilafet ve Saltanat" başlığıyla tercüme edilmiş olandır. Mevdudi, başlığını andığımız bu ilk çalışmasında, ilk olarak İslam'ın herhangi bir insanî sistemle özdeşleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Mevdudi, "İslam bir demokrasidir" ya da "İslam'ın içinde diktatörlük unsurları vardır" tarzında iddialarda bulunan tüm kesimlere şiddetli eleştiriler yöneltmektedir. Ona göre, İslam'ı modern düşünce ve ideolojiler ile uyumlu hale getirme uğraşında olanların, İslam'ın Müslümanlara kazandırdığı saygı ve şerefi yok sayma amacıyla oldukları ortadadır (Mevdudi, 1999: 11-12).

Bu tür açıklamalardan sonra Mevdudi, İslam'ın insanlığa armağan ettiği ve inkılapçı bir yol olarak düşündüğü tevhid ilkesine geçiş yapmaktadır. Tevhid ilkesi sayesinde yeryüzünde doğrudan doğruya ilahlık iddiasında bulunarak, insanın insan üzerinde kurduğu tahakkümün sonu gelmiştir. Çünkü mutlak hâkimiyetin yegâne sahibi olan Allah, insanın insana kulluğunu yasaklamıştır (Mevdudi, 1999: 25; 2015: 24). Görüldüğü üzere, Mevdudi insanın insan üzerinde kurduğu tahakkümün, tevhid ilkesi sayesinde ortadan kaldırıldığını ileri sürmek suretiyle krallık yönetimini eleştirmektedir. O halde soralım: Krallık yönetimini eleştiren Mevdudi'nin tevhidî siyasal hâkimiyet teorisi demokrasiyi mi çağrıştırmaktadır? Bu yönüyle, Mevdudi'nin bir demokrat olduğunu ileri sürebilir miyiz?

Mevdudi özelinde her iki soruya birden hem hayır hem de evet cevabı vermek son derece kolaydır. Hayır cevabı verilebilir; zira Mevdudi, "halkın hâkimiyeti" anlamına gelen demokrasinin İslam'ın tevhid ilkesine taban tabana zıt olduğunu düşünmektedir. Çünkü Mevdudi, İslamî öğretiyi esas alan bir devlette "halkın hâkimiyeti"nin değil, Allah'ın hâkimiyetinin geçerli olması gerektiğini düşünmektedir. Mevdudi, Allah'ın hâkimiyeti ile yasama alanında Allah'ın indirdiklerinin ve Hz. Peygamber'in getirdiklerinin uygulanmasını kastetmektedir (Mevdudi, 1999: 33). Dolayısıyla, insanın otonom bir varlık olarak tasavvur edildiği demokraside, yasama alanının düzenlenmesi "halkın hâkimiyeti"ne terk edildiği için Allah'ın hâkimiyeti ile çelişmektedir. Buna bağlı olarak, bazı çevreler, Allah'ın hâkimiyeti olarak bilinen tevhid ilkesini, siyasal teorisinin temelini yerleştiren Mevdudi'nin İslam mührü taşıyan demokrasi anlayışını olanaksız hale getirdiğini düşünmektedir (Esposito-Voll, 2012: 40). O halde Mevdudi'nin Allah'ın hâkimiyeti anlamına geldiği iddia edilen teokratik yönetim taraftarı olduğu söylenebilir mi?

İşte gündeme getirdiğimiz bu son soru sayesinde biraz önce hem hayır hem de evet cevaplarını birlikte verebileceğimizi iddia ettiğimiz sorunun, evet cevaplı kısmına geçebiliriz. Mevdudi, Allah'ın hâkimiyeti anlamında teokrasinin İslamî yönetim biçimi için uygun bir tarif olarak görülebileceğini iddia etmeye niyetlendiği bir anda, bizi acele etmemiz için uyarmaktadır. Çünkü teokratik yönetim biçiminin hafızalara en fazla kazınan örneği olan Ortaçağ Batı teokrasinin, İslam'a uygun olmadığı Mevdudi tarafından ileri sürülmektedir.² Ona göre, "kendi yaptıkları kanunlarla Allah adına zor kullanma ve kontrolsüz bir şekilde hâkimiyet kurma" deneyimi olan Ortaçağ Batı teokrasisi, "uluhiyet ve ilahlıklarını tüm insanlara empoze eden bir rahip sınıfının yönetimidir". İslam'da hiçbir dinsel zümrenin Allah adına hâkimiyet kurma ve hüküm sürme hakkı olmadığı için kaynağını Ortaçağ Batı teokratik deneyiminden alan teokrasinin kabul edilmesi düşünülemez. Gerçekten de, Mevdudi bu tespitinde son derece haklı görülmektedir. Çünkü İslam düşünce geleneğinde kuramsal bir dinsel zümre ya da ruhban sınıfı yaratma eğilimi son zamanların ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanların ürünü olan bu kurumun da İran dışında din adamlarından değil, Ortadoğu'nun ulus-devletlerinden kaynakladığı bilinmektedir (Roy, 2015: 47).

² Hemen not edelim ki, Mevdudi Ortaçağ Batı dünyasında hayat bulan teokrasinin İslam'a uygun olmadığını ileri süren tek Müslüman düşünür değildir. Esed de, hemen hemen Mevdudi ile aynı ifadeleri kullanarak, teokrasi ile Ortaçağ Batı dünyasında dinsel bir zümrenin siyasal hâkimiyeti ele almaya çalıştığı deneyim söz konusu ediliyorsa, bunun, İslam dünyasında karşılığı olmayacağını ifade etmektedir. Çünkü Ortaçağ Batı teokrasisinde hayat bulduğu üzere, kutsal yönetim ve yönetici imgesi İslam'da geçerli değildir. bkz. Muhammed Esed, İslam'da Yönetim Biçimi, çev. Beşir Eryarsoy, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1988.

Öyleyse, Mevdudi'yi takip etmeye devam edersek, İslam'da hâkimiyet, Kur'an'ın emirlerini ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını benimseyen, bu nedenle tüm ümmeti temsil eden yetkin bir cemaate emanet edilmiştir (Mevdudi, 1999: 34).

Mevdudi'nin teokrasiyi eleştirerek, hükümet etme yetkisini, yani siyasal iktidarı "tüm ümmeti temsil eden yetkin bir cemaate emanet edilmiş" bir anlayışla ele alması, demokrasiye adım adım yaklaştığı izlenimi vermektedir. Zaten Mevdudi de, İslam'da yönetim biçimi tartışmalarına yeni bir soluk getiren "teo-demokrasi" kavramını ileri sürerek, İslam'ın ilahî ve demokratik bir hükümet tasavvuruna sahip olduğunu ifade etmektedir. Mevdudi "teo-demokrasi" modelinde, birazdan ele alacağımız üzere, İslamî demokrasi düşüncesinde siyasal hâkimiyet mefhumunu Allah'ın halifeliği öğretisi üzerinden tartışan anlayışa kapı aralamaktadır. Şöyle ki, Mevdudi'ye göre, ilahî ve demokratik hükümet anlamına gelen "teo-demokrasi" modelinde, Allah'ın mutlak hâkimiyeti altında insanî arzularından, yani benliğinden sıyrılarak kendini Allah'ın hizmetine adanmış olan bir Müslüman'a sınırlı bir hâkimiyet tahsis edilmektedir (Mevdudi, 1999: 34-35; 2015: 24).

Bu sınırlı hâkimiyet altında Müslümanlar, hakkında dinsel emir bulunmayan meselelerle ilgili olarak fikir beyan etme hakkına sahip olurlar. Bu yüzden, Mevdudi, insan bahşedilen hâkimiyetin nasıl kullanılacağına da Kur'an tarafından tebliği ve tayin edildiğini düşünmektedir (Mevdudi, 2015: 24). Tabii, Mevdudi, Müslümanların fikir beyan etme, böylelikle de siyasal sürece katılım hakkına sahip olmalarıyla düşünsel bir çatışmayı önermemektedir. Tam aksine, hakkında dinsel emir bulunmayan meselelerin fikir birliğiyle çözülmesini önermektedir. Mevdudi, Allah'ın ya da Hz. Peygamber'in açık emirleriyle çatışmayan her konu hakkında yeterli bilgi ve birikime sahip olan Müslümanların katıldığı siyasal sürecin demokrasi olarak adlandırılmasını uygun bulmaktadır.

Ancak bu demokrasi türü, Batı'nın anladığı tarzda insanların kendi heva ve heveslerinin, başka bir deyişle benliğinin tutsağı olarak yasama sürecine, böylelikle de siyasal sürece katıldığı demokrasiden farklıdır. Mevdudi'ye göre, Allah'ın ve Hz. Peygamber'in karara bağladığı, hüküm verdiği konular hakkında Müslümanların görüşlerini ifade etme ve düşünme hakkına sahip olmadığı ortadadır (Mevdudi, 2015: 34). Çünkü Mevdudi, demokrasinin kalesi olma iddiasındaki ülkelerde, yasaların "halkın hâkimiyeti" ilkesine bağlı olarak çoğunluğun arzu ve isteklerine uygun bir şekilde hayata geçirildiğini; ancak çoğunluğun haklarını kavrama ve kullanma salâhiyetinden uzak olduğunu düşünür (Mevdudi, 1999: 37). O halde, Mevdudi'nin demokrasi tasavvurunda tevhid ilkesi ile birlikte Allah'ın kanun hâkimiyetinin ve Hz. Peygamber tarafından üstlenilen kanunî hâkimiyet temsilciliğinin ön plana çıktığını söyleyebiliriz (Mevdudi, 2015: 29).

Görüldüğü üzere, Mevdudi insanın doğası gereği yanlış ve kötü olanı seçmeye meyyal olduğu görüşünü savunan Batı'nın muhafazakâr düşünürleriyle aynı noktada durmaktadır. Bu yüzden, Mevdudi, insanın özgürlüğünün sınırlanması gerektiğini düşünür. Daha açık bir ifadeyle, tüm inisiyatif elinden alınmamakla birlikte, insanın özgürlüğü Allah'ın hududuna kadardır. Bu tür bir anlayışta, liberal düşünce geleneğinde kök salan ve pek çok liberal düşünür tarafından gerçek anlamda özgürlük olarak nitelendirilen negatif özgürlük anlayışının, dinsel bir söylem içeriğiyle sunulması anlamına gelmektedir. Hatırlanacağı üzere Mevdudi bir taraftan, insanın insan üzerinde

tahakküm kurmasını ve özgürlüklerin engellenmesini şiddetle eleştirirken; öte taraftan da insanın özgürlüğünün Allah'ın hududuna kadar olduğunu ileri sürmektedir. Öyleyse, insanın özgürlüğünün başkaları tarafından yasaklanması söz konusu değil iken, Allah tarafından özgürlüklere belirli sınırlandırılmaların getirilmesi gayet doğaldır.

Tüm bu söylediklerimizden sonra Mevdudi'nin tevhidî siyasal hâkimiyet anlayışının, belirli bir kavramsal ve kuramsal bağlama hapsolmaksızın, demokratik bir karaktere sahip olduğunu söyleyebilir miyiz? Eğer kılavuz olarak Esposito ve Voll'u tercih edersek, bu soruya vereceğimiz cevap "evet söyleyebiliriz" yönünde olacaktır. Çünkü Esposito ve Voll, Mevdudi tarafından gerçekleştirilen siyasal çözümlemede, tevhid ilkesi ile temellenen demokratik bir teorinin ileri sürüldüğünü düşünmektedirler. Onlara göre, laik karakterli Batı demokrasi teorisinin anti-tezi olarak "teo-demokrasi" teorisini ileri süren Mevdudi, demokratik bir siyasal sistem düşüncesini reddetmektedir (Esposito-Voll, 2012: 41). Sadece tevhidin, İslam siyasal düşüncesinde merkezî bir kavram olduğu iddiasından hareketle demokratik siyaset ile tevhid ilkesi arasında ontolojik bir bağ kurmaktadır.

4. İstihlaf Öğretisinde Siyasal Hâkimiyet

İstihlaf, başka bir deyişle Allah'ın halifeliği öğretisine bağlı olarak gelişen siyasal hâkimiyet anlayışının temelinde "Hâkimiyet Allah'ındır" ayetinin çözümlenmesi bulunmaktadır. Aslında bu ayet yalnızca bir ayet olmak dışında, sloganik ve ideolojik çağrışımlarla yüklü bir ifade olarak İslam'ın erken döneminde siyasallaştırılan bir söz öbeği haline dönüştürülmüştür. Bilindiği üzere, "Hâkimiyet Allah'ındır" ayeti, birbirini takip eden ve İslam siyasal düşüncesi ve pratiği üzerinde kayda değer belirleyiciliği olan iki hadise ile popülerleştirilmiştir.

İlki, Hz. Ali ile Şam valisi Muaviye arasında devam eden Siffin Savaşı'nın son günlerinde, Muaviye'nin safında yer alan askerlerin mızraklarının ucuna mushafları takma hadisesidir. Hz. Ali taraftarlarının zafere yakın olduğu bu savaşta, siyasal dehasını konuşuran Muaviye'nin danışmanlarından Amr bin As, Allah'ın Kitabı'nın hakem tayin edilmesiyle birlikte Hz. Ali taraftarları arasında ayrılık olacağını düşünmekteydi. Gerçekten de, Amr bin As haklı çıkmıştı. Her ne kadar Hz. Ali, Allah'ın Kitabı'nın tayin edilmesiyle ilgili gündeme getirilen önerinin, Muaviye tarafının bir oyunu olduğunu kendi taraftarlarına kabul ettirmeye çalışsa da, başarılı olamadı. Hz. Ali taraftarları ikiye bölündü. Bir taraf, Hz. Ali'nin, "Hâkimiyet Allah'ın" olduğu için Allah'ın Kitabı'nın hakemliğine razı olmak zorunda olduğunu, aksi takdirde Hz. Osman gibi ölümle karşı karşıya kalabileceği yönünde tehditler savurmaktaydı (Akbulut, 2017: 196-199).

Öteki taraf ise, "Hâkimiyet Allah'ındır" ayetini kelimenin tam anlamıyla bir ideoloji kalıbı içerisinde sunan, İslam siyasal düşüncesi ve pratiği üzerinde kayda değer belirleyiciliği olan ikinci hadisenin özneleridir (Câbirî, 2001: 306). Daha sonra Hariciler olarak adlandırılacak olan bir grup bedevî, İslam tarihinde siyasal hâkimiyet tartışmasını ilk defa başlatanlardır (Akbulut, 1995: 149). Hatırlanacağı üzere, Hariciler, Hakem Olayı'ndaki tutumlarından dolayı Muaviye ve taraftarlarının Müslüman kanı akıtmayı meşru gördüğünü; bu yüzden de onların Müslüman olarak muamele görmeyi hak etmediklerini iddia ederek, Hz. Ali'den yarıda kalan savaş yeniden başlatmasını talep ettiler. Hz. Ali, söz konusu bedevî grubun savaş önerisini kabul etmeyince, söz konusu grup

tarafından Müslüman olmamakla itham edildi ve tekfir dairesinin içerisine yerleştirildi. Çünkü söz konusu grup, Hz. Ali'nin hakemi kabul etmek suretiyle "Hâkimiyet Allah'ındır" ayetinin tersine bir eylemde bulunduğunu düşünmekteydi (Watt, 2001: 89). Hükmün Allah tarafından verilmesi gerektiği bir hadisede, hakem aracılığıyla insanlara bırakılmış olması Allah'ın hâkimiyetine meydan okunması anlamına gelmekteydi (Akbulut, 2017: 203). Haricilerin büyük günahlardan birisi olarak telakki ettiği Allah'ın hâkimiyetine meydan okunması meselesi, meydan okuyan kişi ya da grubun -hem Hz. Ali hem de Muaviye ve taraftarları- cemaatin dışında tutulmasını ve tekfir edilmesini gerekli hale getirmekteydi. Tekfir ideolojisinin de ilk olarak doğuşu da Hariciler'in "Hâkimiyet Allah'ındır" sloganı bağlamında ele aldıkları konular etrafında şekillenmekteydi (Watt, 2001: 90).

"Hâkimiyet Allah'ındır" ayetinin ilk defa siyasallaştırılmasıyla sonuçlanan bu iki hadise, mazide kalmış tarihsel vakıalar olarak görülemez. Bilindiği üzere, "Hâkimiyet Allah'ındır" ayeti, bir ilke ve slogan olarak İslam siyasal düşüncesi ve pratiği açısından iktidar sorununu yeni bir biçimde ortaya koymuştur. Câbirî'ye göre, özellikle Hariciler tarafından sürekli gündemde tutulan "Hâkimiyet Allah'ındır" sloganı, İslam'da siyasal iktidar sorununu "kabile" çerçevesinden kurtararak, "akide" düzeyine taşımıştır. Böylelikle, siyasal iktidar sorunu, küfür, iman, cennet ve cehennem gibi akidevî konular bağlamında tartışılmaya ve ele alınmaya başlanacaktı (Cabirî, 2001: 307). Dinsel olanın siyasallaştırılmasının başlangıcı olan bu ayet, Allah'ın hâkimiyetinden, Allah adına hâkimiyet anlayışının doğuşuna zemin hazırlamıştır (al-Ashmawy, 1993: 25). Böylelikle de, siyasal iktidarı elde eden yöneticinin Allah'ın sadece kulu değil, ama aynı zamanda vekili ve yeryüzündeki gölgesi olduğu yönündeki argümanlar İslam siyasal literatürüne ve Müslüman siyasal bilinçaltına giriş yapmıştır (Akbulut, 1999: 150).

Bilindiği üzere, "Hâkimiyet Allah'ındır" ayetinin siyasal bilinçaltındaki yaygın karşılığı, mutlak ilim, kudret ve hikmet sahibi olan Allah'ın her türlü dünyevî mesele hakkında nihai karar verici olduğu yönündedir. Buna göre, siyasal konular da doğrudan Allah'ın hükmü altındadır. Tam bu noktada istihlaf öğretisini esas alan Müslüman düşünürler, "Hâkimiyet Allah'ındır" sloganından hareketle ezberleri bozan siyasal bir çözümleme işlemine girişmektedirler. Bu öğretilerde temellenen siyasal hâkimiyet mefhumunun en dikkat çeken teorisyenlerinden birisi olan Tunus Nahda Hareketi'nin ikonik lideri Gannuşî'ye göre, "Hâkimiyet Allah'ındır" sloganı, Allah'ın yeryüzüne inip, bir bedende doğrudan hükmettiği anlamına gelmemektedir. "Hâkimiyet Allah'ındır" sloganının anlamı kanunun ve ümmetin hükmetmesidir (Gannuşî, 2015a: 127).

Gannuşî'nin istihlaf öğretilerinde temellenen siyasal hâkimiyet anlayışını ele aldığı iki önemli çalışması bulunmaktadır. Bunlardan birisi "Laiklik ve Sivil Toplum" başlığıyla, diğeri de "İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler" başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Her iki çalışmada da Gannuşî, İslam'ın demokrasi ile uyumlu olduğu izlenimi vermekte ve bir Müslüman'ın, Allah'ın mutlak hâkimiyetine karşı gelmeksizin, siyasal hâkimiyete sahip olup olamayacağını sorunsallaştırmaktadır.

Gannuşî, "İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler" başlığıyla Türkçeye tercüme edilen eserine yazdığı kitabın serüveni bölümünde, demokrasinin İslamî açıdan uygulanabilir sistemlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Demokrasinin, bazı çevreler tarafından iddia edildiğinin aksine, mutlaka İslam'la çelişmesi gerekmediğini belirten Gannuşî, İslam ile demokrasi

arasında fayda temeline dayalı bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden, Gannuşi, ikisi arasında ortaklıklar olabileceği gibi, zıtlıklar ve farklılıklar olabileceğini de ileri sürmektedir (Gannuşi, 2015b: 18). Gannuşi, İslam ve demokrasinin ortaklaşa benimsediği ilkelerden birisi olarak halk hâkimiyetini görmektedir. Bu yüzden Gannuşi, “İslamî yönetim Allah’ın yönetimidir, demokrasi ise halkın yönetimidir” tarzında son derece basitleştirilmiş bir çıkarımdan hareketle demokrasini küfür ve şirk olduğunu ileri sürenlere karşı çıkmaktadır. Çünkü siyasal olanın bu denli basite indirgenmesi mümkün olmayan, karmaşık bir doğaya sahip olduğunu düşünmektedir (Gannuşi, 2015a: 126).

Tabi Gannuşi doğrudan halk hâkimiyeti ifadesini kullanmak yerine, İslamî demokrasiye uygun olduğunu düşündüğü istihlaf öğretisi temeline dayanan siyasal hâkimiyeti kullanmaktadır. Çünkü Gannuşi, Carl Schmitt’i hatırlatırcasına,³ günümüz demokrasi pratiğinin ve bu pratik için kullanılan kavramların Ortaçağ Batı dünyasındaki siyasal uygulamaların yeniden üretilmesi ve düzenlenmesi olduğunu düşünmektedir (Gannuşi, 2015b: 95).

İstihlaf öğretilerine göre, aynı tevhidî siyasal hâkimiyet anlayışında olduğu gibi, mutlak hâkimiyet Allah’ındır. Kur’an’ın da ifade ettiği üzere, Allah, kâinatın yönetimi konusunda kesinlikle şirki kabul etmemektedir. Bu yüzden de Kur’an’ın, Allah’ı bir “melik” olarak betimlediğine değinmiştik. Ancak Gannuşi’ye göre, Allah’ın, Kur’an’ın betimlediği üzere bir “melik” ve mutlak anlamda hüküm verme yetkisine sahip olması, yeryüzünü imar etme ve düzenleme amacıyla Allah tarafından halife olarak seçilen insanın rolünü azaltmamaktadır. Çünkü insan, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak siyasal hâkimiyete sahiptir (Gannuşi, 2015b: 61). Bu aksiyomdan hareketle Gannuşi “Hâkimiyet Allah’ındır” ayetinin, aynı Mevdudî’nin tevhidin inkılapçı bir yol olduğu görüşünü hatırlatırcasına, büyük bir devrime işaret ettiğini, ancak bunun kitleler tarafından anlaşılmadığını düşünmektedir. Ona göre, bu ayetin indirilmesi büyük bir devrim habercisiydi; çünkü kralların mutlak hâkimiyet iddialarını çürütmekte, kendi başlarına karar almalarını engellemekte ve onları halkın hizmetçisi olarak sadece yürütmenin sorumlusu haline getirmektedir (Gannuşi, 2015a: 127).

Çünkü Gannuşi istihlaf öğretisinin, İslam siyasal teorisinin esaslı ilkelerinden birisi olduğunu düşünmektedir. İnsanın, irade, akıl, yetki ve sorumlulukla donatıldığını kabul eden bu öğretilere göre, insan en şerefli mahlûkattır. Bu şerefi sayesinde kendisinden asla koparılması mümkün olmayan sorumlulukları üstlenir (Gannuşi, 2015b: 126). İnsanın sorumluluk sahibi olması beraberinde hâkimiyet düşüncesini de getirmektedir. Herhangi bir eylemde bulunma noktasında özgür bir iradeye, karar vermeye ve tasarrufta bulunmaya, yani bizim deyişimizle hâkimiyete sahip

³ Carl Schmitt, günümüzde seküler siyaset olarak adlandırılan modern siyasetin, aslında iddia edildiğinin aksine seküler temellere dayanmadığını düşünmektedir. Ona göre, modern siyasetin kullandığı kavramların pek çoğunun ilham kaynağı, Ortaçağ Batı siyasal düşüncesidir. Dolayısıyla, Carl Schmitt, modern siyaset kavramlarının, Ortaçağ Batı teokrasisi için kullanılan kavramların sekülerize edilmiş hali olduğunu ileri sürmektedir. Kökeninde teoloji barındıran siyasal bir düşüncenin, sekülerliği de bu yüzden sorgulama konusu yapılmayı hak etmektedir. bkz. Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, çev. A. Emre Zeybekoğlu, 4. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2014, s. 41.

olmadığı düşünölen insanın, yerine getirdiği eylemden dolayı sorumlu tutulması mümkün görünmemektedir.

Göröldüğü üzere, Gannuşı'nin istihlaf öğretisine göre, insanın hâkimiyete sahip olduğu düşünöcesi açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Ancak Gannuşı, Allah'ın mutlak hâkimiyetinin öncelikli olduğunu; insanın da sahip olduğu hâkimiyetin Allah'ın hâkimiyetinin türevi olduğunu düşünmektedir (Gannuşı, 2015b: 127). Bu noktada bir uyarı yapma ihtiyacı hisseden Gannuşı, insanın üstlendiği sorumluluktan dolayı sahip olduğu hâkimiyetin, Allah adına bir yönetim anlamına gelmediğine ifade etmektedir. Çünkü Gannuşı, Kur'an'ın Allah'a ait olduğunu bildirdiği ontik hâkimiyet ile insana bahşedilen siyasal hâkimiyet (Akbulut, 1999: 150) arasına kalın bir çizgi çekilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu yüzden de Gannuşı'ye göre, insana bahşedilen söz konusu hâkimiyet, kutsal metinleri tefsir etmeyi tekeline alan kurumsal bir ruhban sınıfının ya da dinsel bir zümrenin yönetimine işaret etmemektedir. Demokrat kimliğini bir kez daha ortaya koyan Gannuşı, insanın sahip olduğu hakimiyet sayesinde kurulacak olan siyasal yönetimin, temsilciler aracılığıyla ya da insanlar arasında doğrudan görüş alış-verişinde bulunarak hayata geçirilmesinin İslam'a uygun olduğunu düşünmektedir (Gannuşı, 2015a: 127).

Sonuç Yerine: İki Farklı Siyasal Hâkimiyet Temeline Dayanan Demokrasi Düşünöcesi

Göröldüğü üzere, modern İslam düşünce geleneğinde, iki farklı siyasal hâkimiyet mefhumu ya da anlayışına bulunmaktadır. Şimdi, ikisi arasında var olan farklı noktalardan hareketle ne tür bir demokrasi anlayışına sahip olduklarını ele alacağız.

İki hâkimiyet anlayışı arasındaki ilk farklılık, özgür irade noktasında ortaya çıkmaktadır. Tevhidî siyasal hâkimiyet anlayışına göre, bir Müslöman'ın özgür iradeye sahip olduğu düşünölmez. Çünkü benliğinden sıyrılarak, Allah'ın hizmetine kendini adanmış olmak bir Müslöman'ın en önde gelen görevidir. Bu görev, Müslöman için tek özgürlüğün Allah'a kulluk olduğunu tescillemektedir. İstihlaf öğretisinde temellenen siyasal hâkimiyet anlayışında ise, insanın özgür iradeye sahip olduğu varsayılır. Çünkü bu hâkimiyet türünün önde gelen teorisyeni Gannuşı'ye göre, "kendisine akıl, irade, özgürlük, sorumluluk ve hayatını düzene koymasına için ilahi bir program" tevdi edilmiş olan insan tüm mahlûkat üzerinde halife kılınmıştır (Gannuşı, 2015b: 40). Daha önce de belirttiğimiz üzere, Allah'ın sahip olduğu mutlak hâkimiyet kesinlikle kabul edilmekle birlikte, bu hâkimiyet türünde, insanın irade ve sorumluluğunun ortadan kaldırmasının mümkün olmadığı düşünölmektedir (al-Ashmawy, 1993: 29). İkincisi, iki hâkimiyet türünün insan doğasına yönelik yaklaşımları arasında taban tabana zıtlık olduğu gerçeğidir. Hatırlanacağı üzere, Mevdudi, insanın heva ve heveslerinin, yani benliğinin tutsağı olacağını gerekçe göstererek, kendi ifadesiyle "küçücük bir insanî hâkimiyetin" varlığından söz etmekteydi. Tam tersine Gannuşı ise, Kur'an'ın "her şeyin insanın emrine verildiği", "insanın en şerefli varlık olduğu", "emanetin kendisine yüklendiği" ayetleri referans alarak, İslam'ın insan doğasına yaklaşımlarının olumlu ve müspet olduğu görüşüne varmaktadır (Gannuşı, 2015b: 40-41).

İki farklı siyasal hâkimiyet anlayışı, iki farklı demokrasi teorisini de beraberinde getirmiştir. Mevdudi'nin tevhidî siyasal hâkimiyeti, ilahî ve demokratik bir hükömet olarak adlandırılan "teo-demokrasi" teorisini ileri sürmesine; Gannuşı'nin istihlaf öğretisinde temellenen siyasal hâkimiyet

anlayışı ise, görece liberal bir demokrasi teorisinin ana hatlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Başka bir deyişle, Mevdudî, tevhidî dünya görüşü çerçevesinde bir demokrasiyi savunurken; Gannuşi, “insanın halifeliği” anlayışı üzerine inşa edilen demokrasinin taraftarıdır.

Kaynakça

- Akbulut, A., (1995), "Kur'an-ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi", Journal of Islamic Research, Vol. 8, No. 3-4, Summary-Autumn 1995, ss. 149-159.
- Akbulut, A., (2017), Sahabe Dönemi İktidar Kavgası: Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı, 5. Baskı, Ankara: Otto Yayınları
- Akyüz, V., (1998), Kur'an'da Siyasî Kavramlar, İstanbul: Kitabevi.
- al-Ashmawy, M. S., (1993), İslama Karşı İslamcılık, çev. Sibel Özbudun, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Ammara, M., (1991), Laiklik ve Dini Fanatizm Arasında İslam Devleti, çev. Ahmet Karababa ve Salih Barlak, İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Câbirî, M. Â., (2001), Arap-İslâm Siyasal Aklı, çev. Vecdi Akyüz, 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi.
- Esed, M., (1988), İslam'da Yönetim Biçimi, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Esposito, J. L. ve Voll, J. O., (2012), İslamiyet ve Demokrasi, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Köprü Kitapları.
- Gannuşî, R., (2015a), Laiklik ve Sivil Toplum, çev. Gülşen Topçu, 2. Baskı, Mana Yayınları, İstanbul.
- Gannuşî, R., (2015b), İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler, çev. Osman Tunç, 2. Baskı, İstanbul: Mana Yayınları.
- Hacımüftüoğlu, H., (2017), Kral Tanrı: Allah'ın Krallığı, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İzzetî, E., (2014), İslâm'da Siyaset Teorisi, çev. Yasin Demirkıran, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kanra, B., (2013), Türkiye'de İslâm, Demokrasi ve Diyalog: Bölünmüş Toplumlarda Müzakere, çev. Yetkin Başkavak, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mevdudi, E. A., (1999), İslamda Siyasi Sistem, çev. Ahmet Seçkin, 5. Baskı, İstanbul: Özgün Yayıncılık.
- Mevdudi, E. A., (2015), Hilafet ve Saltanat, çev. Ali Genceli, İstanbul: Hilal Yayınları.
- Roy, O., (2015), Siyasal İslamın İflası, çev. Cüneyt Akalın, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, C. (2014), Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, çev. A. Emre Zeybekoğlu, 4. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.

The Analysis Of EU's The Western Balkan Enlargement

Dr. Caner Övsan ÇAKAŞ¹

Abstract

Enlargement of the European Union is one of most important development not only in European politics but also in the world politics in general. The European Union had accepted ten thirteen new members from 2004 to 2013 and these new members were mainly consisting of Eastern European and Balkan countries (only Malta and Cyprus were exceptions). In this context, the enlargement of the Union to Western Balkans is very important issue which had to be taken into consideration. In this article it is aimed to elaborate the achievements and failures of the EU enlargement strategies in the three Western Balkan countries. It will be analyzed that whether could it be accepted that there is a comprehensive enlargement strategy of EU for Western Balkan countries and why EU enlargement process was culminated in achievement in some countries such as Croatia and Slovenia, but it failed in another countries such as Serbia in the first decade of 21.century. This question will be assessed in line with the two fundamental theories of regional integration namely, rationalist institutionalism and sociological institutionalism. In the research study, it reached that sociological institutionalism provides more appropriate perspective for the purpose of explaining the different results of enlargement strategy in the Balkan countries.

Key Words: *EU Enlargement Process, Western Balkans, Rationalist Institutionalism, Sociological Institutionalism*

AB'nin Batı Balkan Genişlemesinin Analizi

Özet

Avrupa Birliği'nin genişleme süreci sadece Avrupa siyasetinde değil, aynı zamanda dünya siyasetinde de önemli bir gelişmedir. Avrupa Birliği, 2004'ten 2013'e kadar on üç yeni üye kabul etmiştir ve bu yeni üyeler Malta ve Kıbrıs hariç Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinden oluşmaktadır. Bu minvalde Birliğin Batı Balkanlar'daki genişlemesi, dikkate alınması gereken çok önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, üç Batı Balkan ülkesinde AB genişleme stratejilerinin başarılarının ve başarısızlıklarının ayrıntılarıyla ele alınması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, AB'nin genişleme sürecinin Hırvatistan ve Slovenya gibi bazı ülkelerde başarıya ulaşırken, Sırbistan'da neden başarısızlığa uğradığı, bahse konu genişleme sürecinin stratejisi de dikkate alınarak analiz edilmiştir. Bu husus çalışmada bölgesel entegrasyonun iki teorisi olarak değerlendirilebilecek rasyonel kurumsalcılık ve sosyolojik kurumsallık açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda sosyolojik kurumsallık bakış açısının AB genişleme projesinin Balkan ülkelerindeki farklı sonuçlarını açıklamak için daha uygun bir teorik çerçeve sunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *AB Genişleme Süreci, Batı Balkanlar, Rasyonel Kurumsalcılık, Sosyolojik Kurumsalcılık*

¹ Araştırmacı-Yazar, ovsancakas@hotmail.com

Introduction

The enlargement of the European Union is a very important political process both for the organization itself and the international relations of Europe in general. While enlargement was always an important process, its salience has increased since the end of the Cold War. The EU has initiated unprecedented enlargement process since the EFTA enlargement of 1995. The EU had accepted ten new members in 2004 which were mostly post-communist countries of East Europe. But the EU has not only enlarged East, but also it has begun to incorporate Balkan countries such as Slovenia in 2004, Bulgaria and Romania in 2007 and Croatia in 2013. The EU also recognized candidate status to Montenegro, Serbia, and Macedonia and it accepted the potential membership perspectives of Bosnia and Herzegovina, Albania, and Kosovo in line with the decisions of the Thessalonica Summit. There is important point in this process which has to be enlightened. The EU included all the Eastern European countries at the same time, in 2004, as members, but in Western Balkan enlargement the situation is different. The EU incorporated Slovenia in 2004 and Croatia in 2013, and it has not given membership status to other former Yugoslavian countries. The Serbia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Slovenia were parts of the former Federal Yugoslav Socialist Republic and they have similar economic, social, and historical features. Especially the Croatia and Serbia have same civil war experiences and both countries have accused of not implementing the international humanitarian law and international human rights law in the civil war. The important puzzle is that, why EU accepted Slovenia and Croatia as members but not accepted Serbia and why the EU gave to some of these countries candidate status such as Serbia, Macedonia and Montenegro, and some of them only membership perspective such as Kosovo, Bosnia-Herzegovina and Albania (Albania is not a former Yugoslavian country but in this article is classified with the former Yugoslavian countries due to its economical, political and social similarities with the former Yugoslavian countries). And it is important to elaborate that could one mention about a consistent and comprehensive enlargement policy of EU towards the Western Balkans and does the EU assess the Western Balkans as a region such as Eastern Europe or does it regards the region in a country specific foundation? The aim of this article is to answer these questions in accordance with the general assumptions of two fundamental theories of regional integration namely, rationalism and constructivism. In the first chapter a definition of the organizational enlargement in line with the academic literature will be made. In the second chapter, the definitions of the rationalism and constructivism and their hypotheses, predictions, independent and dependent variables in the field of EU enlargement process will be elaborated. In the third chapter, the EU's Western Balkan enlargement in line with these hypotheses and predictions will be analyzed.

1. Definition Of Enlargement Process

According to Schimmelfenning, enlargement is a process of gradual and formal horizontal institutionalization of organizational rules and norms of a relevant organization (Schimmelfenning,2002: 503). Institutionalization may be regarded as a process which transforms the actions and interactions of the social actors to similar normative directions (Schimmelfenning,

2002: 504). The difference between horizontal and vertical institutionalization is equal to difference between “widening” and “deeping” (Schimmelfenning, 2002: 505). In the case of horizontal institutionalism, which refers to widening, the number of the actors who adopt the institutional norms and rules of the organization increases and organizational norms and rules spread beyond the formal borders of the organization (Schimmelfenning, 2002: 506). Enlargement is also a gradual process. It is not occur only by means of membership. Some actors may adopt the norms and rules of organization through the organization’s conditionality, externalization, socialization, or imitation mechanisms. Some actors may be aligning with organization’s policies, norms, and rules in selective areas (for example situation of EEA and EU’s exceptional relationship with the Swiss). Among the member states, some actors may also participate in organizational practices in different times or they may pursue a selective compliance such as United Kingdom (Schimmelfenning, 2002: 507). In sum, the Enlargement process could be regarded as widening of adoption of European norms, rules, practices, and model of governance beyond the formal borders of the relevant organization. Some academics, who support mainly constructivist assumptions, regard the enlargement as unification borders of in international community and the international organization which presents relevant international community’s values and norms. (Schimmelfenning, 2002: 510; Bull, 1995: 23-35). There is also an important issue has to be elaborated. Some academics confuse the definitions of enlargement and Europeanization each other. In the other words, they assume the both concepts as a single phenomenon. In this regard, it could be fruitful to take into consideration the Europeanization’s definition. According to Radelli, Europeanization could be defined as construction, diffusion, and consolidation of European governance model (Radaelli, 2003: 30). But it should be assumed that this definition is necessary but not sufficient and lack of a large scale generalization. Johan Olsen referred the Europeanization as a research process which stresses dynamic of evolving of the European polity (Olsen, 2002: 924). According to Olsen, it is not so important to describe Europeanization as a stable meaning. It is important to enlighten how the term of Europeanization could be useful for understanding dynamics of evolving European polity. Consequently, it is so appropriate to take into consideration the phenomena of the Europeanization rather than its stable meanings as indicated above (Olsen, 2002: 925-926). Olsen stressed that the Europeanization has five different phenomena namely, changes in external borders (expanding the territorial space of EU or enlargement), developing institutions at the European level (the process of central-building institutions of EU), central penetration of national system of governance (domestic adaptation of EU model of governance), exporting forms of political organization (assessment of how European developments impact and are impacted by system of governance and events outside the Europe), political unification process (the assessment of the degree which Europe is becoming more unified and stronger political entity) (Olsen, 2002: 927-929). Consequently, the Europeanization is very large process which incorporates structural, institutional, agency level dimensions and many phenomena as indicated above. The Enlargement process is one of these phenomena rather than a separate issue. However it is also important to indicate that these phenomena of Europeanization are complementary rather than the contradictory. All of them are correlated to each other. For example it is hardly to explain the domestic change (central penetration of national system of governance) or exporting forms of political organization (assessment of how

European developments impact and are impacted by system of governance and events outside the Europe) without existence of central institutions of EU and it is impossible to elaborate the enlargement process (expanding the territorial space of EU) in the absence of a central institutionalization of EU level actors which provided EU body of law and European governance or without the domestic change (central penetration of national system of governance) Consequently the enlargement is a phenomena of Europeanization and it should be elaborated in this large point and it is correlated with the other phenomena of Europeanization.

In this context, the enlargement is not a separate phenomenon; in contrast it is a part of large scale Europeanization process. The next chapter the rationalism and constructivism theories and I their hypotheses, predictions, independent and dependent variables in the field of EU enlargement process will be elaborated.

2. Rationalism And Constructivism And Their Respective Hypotheses For Enlargement

According to rationalism, the actors are rational actors and they strive to maximize their gains in the interactions with the other actors. Rationalism assumes logic of consequently which emphasizes the importance of individual and material interests in decision making process (Abbott&Sinidal, 1998: 3-20). In rationalist theories, the causal status of the institutions such as EU remains secondary to that of individual and material interests. They mainly provide constraints and incentives, not reasons, for actions, they alter cost/benefit calculations, but not identities and interests, because the identities and interests are assumed pre-given such as benefit maximizer and self-interests actor (Abbott & Sinidal, 1998: 25-32). Some authors of rationalism, regards international institutions as clubs or voluntary groups which assumes that members would not join or remain in the club unless a net gain resulted from membership (Schimmelfenning, 2002: 509; Sandler & Tschirhart, 1998: 481-490). The rationalism also emphasizes the regulative role of the institutions which means that the institutions provide the constrains and control the states against the each other and they facilitate the collective action (Sandler&Tschirhart, 1998: 492-493). In other words, rationalism stresses the instrumental, regulative, and facilitating functions of institutions, but it also emphasizes determinative role of the states. In line with the definition of rationalism above, Schimmelfenning reached hypotheses of enlargement for applicant and member states and also organization itself (EU). The rationalism assumes for applicant and member states that expected individual costs and benefits determine the applicants and member states' enlargement preferences. States favor the kind and degree of horizontal institutionalization that maximizes their benefits (Schimmelfenning,2002:510). Consequently, according to rationalism, enlargement would occur provided that net costs of enlargement would not exceed the net benefits of enlargement for both applicant states and member states. These costs and benefits may be in realm of economic, political, or social issues or they may relate to absolute gains or relative gains. In the all situations, the actor make a sensitive cost/benefit calculations and make up their minds in line with conclusions of this calculation (Schimmelfenning, 2002: 512). For example, the accession process of United Kingdom should be elaborated for the purpose of enlightening the rationalist perspective. United Kingdom had suffered from the Common Agriculture Policy (CAP) in its way to EU membership in 1970's.

The UK had to consent the very costly sanctions of the CAP in exchange for full membership. According to rationalism, the UK made cost/benefit calculations for membership. The cost was fiscal cost of the CAP, but the benefit was the accession to the European Free Market, and it used its preference in favor of free market due to its high economical and commercial interdependency to European Free Market. On the other hand, the main veto player of the UK on its way to full membership, France which was the main beneficiaries of CAP, had accepted the membership of the UK in 1973 due to UK's concessions on the CAP. Because, the benefits of the UK's contributions to CAP budget had exceeded the costs of the full membership of the UK to EU which would culminate in reduce of France's leverage in EU's decision-making bodies. In this example both an applicant country (UK) and a member state (France) pursued their interests by means of cost/benefit calculations in line with the rationalism (Padoan, 1997: 107-110). Rationalism assumes a similar cost/benefit calculation for organizations too. According to rationalism, an organization (or one can say EU) expands its institutions and membership if, for both the member states and applicant states, the marginal benefits of enlargement exceed the marginal costs (Padoan, 1997: 115-133; Schimmelfenning, 2002: 512).

Consequently, an organization expands at a point which marginal costs equal to marginal benefits. And this point should be accepted as optimal size of the organization (Padoan, 1997: 134). But it is important to indicate that rationalism does not presuppose a net gain for each member in an organizational enlargement. Some members may not obtain a net gain, but the bargaining powers of the states come into consideration in this regard. There are two possible way for rationalism; first one is that, member states that expect net losses from enlargement will agree to enlargement if their bargaining power is sufficient to obtain full compensation by means of side payments by the winners. Or second one is that, the winners of enlargement will threaten loser for their consent to enlargement with exclusion with credibly and for loser the cost of exclusion should exceed the cost of enlargement (Schimmelfenning, 2002: 513). In the EU politics, there is no any example of exclusion of loser that did not consent to enlargement, but in the case of compensation, we should give the exclusion of Poland and other new members of the Easy Europe from the CAP for a long time. Despite Poland was a member, it had excluded benefits of the CAP, due to provide the consents of some of old members such as Spain and France due to alleviate the costs of their agriculture sectors (Moravcsik&Vachudova, 2003: 17).

On the other hand, according to constructivism which assumes logic of appropriateness, argues that actors are guided by collectively shared understandings of what constitutes proper and socially accepted behavior in a given rule structure. These collective understandings and intersubjective meanings structures influence the way actors define their goals, interests and identities and what they perceive as rational action (Wendt, 1992: 19-38; Olsen, 1997: 157-162). There are no any stable and pre-given interests and identities, and the self-help international system is not a stable structure of the global politics. The actors define their actions in accordance with the mutual interactions among themselves and their definition of threat changes in line with the actors' identities and perceptions (Olsen, 1997: 164-168). As an example, a nuclear power Iran and a nuclear power Canada does not constitute similar threat perception and cost/benefit calculations for United

States or United Kingdom, the rationalism could not explain it, because it assumes the behavior of actors as homogenous regardless of their mutually constructed identities and interests. Thus, the determinative factor of actors' actions is their identifications with a specific international community which set rules, norms, interests, and way of doing things for their actions. Consequently, rather than maximizing their subjective desires, actors strive to fulfill social expectations in a given situation in line with the general norms, rules and identical features of the their relevant international community (Olsen, 1997: 172). The constructivism focuses on socialization process by which actors learn to internalize new norms and rules in order to become members of relevant international community. Actors are socialized into new norms and rules of appropriateness through processes of persuasion and social learning and redefine their interests and identities accordingly (Checkel, 1999: 83-114). In line with the definition of the constructivism, it possible to reach some hypotheses for the enlargement of an organization. According to Schimmelfening, for applicant states and member states the hypothesis is similar; "The more an external state identifies with the international community that the organization represents and the more it shares the values and norms that define the purpose and the policies of the organization the stronger the institutional ties it seeks with the organization and the more member states are willing to pursue horizontal institutionalization with this state." (Schimmelfenning, 2002: 513). According to constructivism, the hypothesis for organization in the realm of enlargement is that; "the organization expands its institutions to outside states to the extend these states share its collective identity, norms and values" (Schimmelfenning, 2002: 515) This assumption stresses the issues of cultural match between organization and applicant state and degree of this cultural match is correlated with the willingness of organization to accept the relevant applicant state. On the other hand, if we take into consideration the optimal size of the organization, the constructivism assumes that enlargement will continue until the cultural borders of international community and formal borders of international organization match (Sedelmeier, 2003: 13-15). These hypotheses assume the "Europeaness" of the relevant applicant state and values, norms and identity of international community as independent variables of the enlargement.

First, the Europeaness issue will be elaborated. These hypotheses do not take into consideration the specific differentiations between the members of the organization, in the other words, the member states attitudes towards the applicant states are assumed homogenous, but this assumption is lack of sufficient explanation for a possible generalization. For example, it cannot explain why the Mediterranean member states such as Spain and Italy were reluctant to Eastern enlargement, despite Germany and UK were drivers of this enlargement. According to constructivist point of view, there must not be any deviation among the members of an international community in the realm of enlargement process; in contrast it assumes more deviation in the applicant states because they are exposed general political, sociological, and economical reorientation (Sedelmeier, 2003: 38). But as indicated above, in some conditions the member states may demonstrate different responses for different policies (say enlargement policy). Second puzzle appears in the conception of European International Community. According to Bull, international community comes into being when a group of states, conscious of certain common interests, common norms, common practices and common values, forms a community in the sense that they conceive themselves to be

bound by a common sets of rules in their relations with each other, and share in the working of common institutions (Dunne, 2006:131-135). But, the constructivism with its indicated definitions and hypotheses could not explain what will happen if there is a tension among the community value and norms among the member states. In this regard, the discourse analysis occupies an important section for the purpose of dealing with this puzzle, and it leads us to take into consideration the processes of arguing in the relevant actors' domestic spheres. Thomas Dietz's discursive nodal point (DNP) concept could be useful for the purpose of solving this puzzle. According to Diez, DNPs are the concepts in the political debate which around meaning is stabilized (Dietz, 1999: 16). In the other words, DNPS are contested concepts and due to stabilize the meaning of these concepts and fill them with meaning, there must be discursive articulations among the actors (Dietz, A1999: 29-35). For example, the concept of "European Community" should be regarded as a DNP, because neither the meaning of "Europe", nor meaning of "community" is firmly established, either one only comes into being through discursive articulation. This discursive articulation has potential to modify old, or construct new identities and norms (Dietz,1999:37; Schimmelfenning, 2002: 516). And member states, applicant states and organization itself by means of this discursive articulation mutually and as an ongoing process, redefine the boundaries of their international community and by reinterpreting the identity and values again and again, they create many "us" and "they" or "other" perceptions or many conceptions of "European Governance" from conception of common market (as in UK case) to conception of Federal Republics of Europe (Schimmelfenning, 2001:47-55). Another example, we should give the conception of "genocide" in Srebrenitsa in Bosnian Civil War. In the Serbian public this genocide was discursively articulated as self-defense of the Serbians in the civil war and EU's sanctions on the Serbia due to its incompliance with the decisions of the International Criminal Court of the Former Yugoslavia (ICFY) was articulated as EU's bid for breaking the solidarity of the Serbian national territory and it was also articulated in the realm of securitization due to speech acts' of Serbian media and policy makers, but in the EU these atrocities articulated as genocide and Serbia was accused for making genocide. But in Croatia, the EU's desire from compliance with the ICFY was articulated in very different perspectives. In Croatia, both the media and policy makers did not articulate the civil war atrocities in line with securitization perspectives and the submission of the Brigadier Ante Gotovina to ICFY was not resulted in public turmoil in contrast to large scale public turmoil due to submissions of the Radko Mladic and Radovan Karadzic to ICFY in Serbia. Consequently, the discursive approaches will be elaborated in the case studies of this article. However, in the next chapter, the EU's enlargement process in three Western Balkan countries in line with the rationalism, constructivism and as a radical version of constructivism discursive approaches will be analyzed.

3. Analysis Of EU Enlargement Process In Western Balkans

3.1. Analysis of EU Enlargement Process in Western Balkans in Rationalist Perspectives:

The rationalism paves the way for cost/benefits calculations. As it indicated above these possible costs and benefits of a relevant political action such as enlargement has a significant importance in the realm of constituting of the states' preferences (Moravcsik, 1993: 473-477). The

rationalism also emphasizes the secondary and limited power and influences of the international organizations (Moravcsik, 1993:478). In the other word, as the clubs, the international organizations only have an instrumental and efficiency-provider role not only in the realm of constituting of the states' preferences, but also in the realm of the bargaining process (Schimmelfenning, 2001:48). Consequently, in this article, in line with the rationalist assumptions which were indicated above, the Western Balkan enlargement process of EU will be assessed in accordance with the member states' preferences. The first issue is that, why the some of member states' preferred a Balkan enlargement and what were the possible costs and benefits of this enlargement round for the member states. At first possible issue may be security perceptions of the member states. The 9/11 2001 terrorists attacks and the globalization has reasoned the erosion of the conventional understandings of the many concepts in social sciences since beginning of 21 Th century. The concepts of security and threat have been one of them. In the age of globalization, the realist meaning of the security has transformed from the hard power perspective which was based on the principle of balance of power to asymmetric perspectives such as organized crime, terrorism, and illegal immigration (Sedelmeier, 2003: 39). This transformation has not only changed collective understanding of threat conception but also located the human security in the headline of the security organizations. The Western Balkans had experienced the most dramatically war in the Europe since the Second World War and the civil war of the former Yugoslavia has culminated in prevalence of the organizational crimes, increase of the illegal immigration and atrocities such as genocide in the Europe (Seroka, 1978: 269). Consequently, an unstable Western Balkan geography might produce a security threat to some of the member states which are close to Western Balkans in particular, to entire Europe in general. The member states such as Austria and Germany might pursue and support the membership of the Slovenia and Croatia due to that threat perception (Sobotic, 2003: 10). On the other hand, the Western Balkan countries might argue that, without the prospect of EU membership, their countries would become politically and economically unstable, threading European security and welfare with illegal immigration and organized crime for increasing their bargaining power against the European countries in the realm of membership perspective (Subotic, 2003: 11). If one takes into consideration the past experiences of the Western Balkan countries this hypothesis has some possibility, but self-inflicted chaos is no credible bargaining strategy, because it is in the self-interests of the reform-minded governments and civil war experienced public of the Western Balkans to develop stable political and economical systems. On the other hand, it is also important to indicate that the EU has the capacity to defend itself as efficiently against the spill-over of Western Balkan instability and it also achieved this mission in the period of Yugoslavian Civil War. On the other hand, the EU does not allow for accessions of the countries which do not achieved internal stability on their own, as a fundamental principle. Another important issue, the security threat of organized crime and illegal immigration are not exceptions of the Western Balkans. In this regard, Ukraine, Moldova and North African states provides the same threat, but EU does not recognize them a membership perspective. On the other hand, this security consideration point of view could not explain the exclusion of the Serbia, Bosnia-Herzegovina, and Macedonia in the enlargement round of the 2004 and 2013. The Slovenia was the most stable country of the post Yugoslavian states and it presented the less security threat to Europe relative to Croatia

and Serbia (Radaelli, 2003: 23). If the internal instability and its produced threat towards the Europe had been the main driver of the enlargement, the most instable countries such as Serbia and Macedonia should have had the priority for accession. The other explanation should be the economic considerations. But the economic interdependence between the member states and the Western Balkan states is highly asymmetrical in favor of the EU, consequently Western Balkan countries does not have the bargaining power to make the member states accept their bid for joining the EU (Radaelli, 2003: 42). On the other hand, the drivers of the Western Balkan enlargement such as Austria and Germany were in minority and could not credibility threaten the more reluctant governments with any attractive unilateral and coalitional alternative outside the EU framework (Subotic, 2018: 12). There is also another puzzle; the drivers of the Western Balkan enlargement namely, Austria and Germany were also reluctant to other Balkan countries membership except Croatia and Slovenia. Consequently, it is hardly difficult to mention about a consistent enlargement strategy for all the member states in Western Balkans. In some extend, one should mention about the commercial considerations of the member states such as Germany which has a large export capacity in Western Balkans, but in this regard Serbia had the biggest economy among the post Yugoslav states, thus it could had the priority for accession, but EU preferred Slovenia which has the smallest economy among the post Yugoslav states and Croatia which has more smaller economy relative to Serbia (Arman, 2007: 34-38). On the other hand, the Western Balkan enlargement threatens to create particularly high costs for the poorer, less developed, and more agricultural members such as Eastern European and Mediterranean countries. These costs result from trade and budgetary competitions (Arman, 2007: 42-45). And though rich border countries such as Austria, Germany and Italy in some extend, will face immigration pressures or social dumping due to geographical proximity, high unemployment in the Western Balkans and high wage differentials. (For example only in Italy there is nearly 1.5 million Albanians who had immigrated the country with legal and illegal procedures. Albania had included in membership perspective, in a future time when Albania become full member, it may result in a more comprehensive social dumping for Italy) (Arman, 2007: 54). Another problem is that, the Western Balkan countries will be become structural net recipients. Today the member Western Balkan countries such as Slovenia and Croatia are net recipients. Consequently, The EU transfer to these countries will outweigh their contributions to Community budget. On the other hand, possible membership of the Western Balkan countries will also affect the Common Agriculture Policy, the Eastern European countries and Mediterranean countries will be net losers which are the main beneficiaries of the CAP today (Yalova, 2007: 22-25). In sum, the rationalism could not explain the possible Western Balkan enlargement process, in accordance with the cost/benefit calculations, the member states preferences would have been resulted in association agreements. While the association agreements would provide the liberalizations of Western Balkan countries economies, it would protect the EU from some economical costs and social dumping. But EU preferred a membership perspective for Western Balkan countries and it also it accepted two of them as full members. On the other hand, rationalism remained in puzzle of why the EU preferred the Slovenia and Croatia as members but not other Western Balkan countries such as Serbia at the same time, despite their similar economic and social conditions. Consequently, the rationalism is unable to explain the Western Balkan enlargement

preferences of the EU. Thus it is necessary to pay attention the second theory, namely constructivism or social institutionalism.

3.2. Analysis of EU Enlargement Process in Western Balkans in Constructivist Perspectives:

As it had indicated above, the constructivism maintains a close relationship between the community and the organization which represents the values and norms of this relevant community. In this regard, it is necessary to enlighten whether the Western Balkans are included in the European community or not. In another aspect, we should analyze how the Europe defines the Balkans. We should begin with the term of the "Balkanism" which had been stressed by the Europe since the beginning of the 19 Th centuries. The Balkanism is a term which is similar to orientalism. It stresses the cultural, civilizational, social, economic, and political differences between the continental Europe and the Balkans (Todorova, 2003: 43; Arman, 2007: 151). The Balkanism has some joint points with the European's long lasting intellectual bias namely, orientalism. But the difference between Balkanism and orientalism is that, in the case of orientalism, the East has regarded as uncivilizational, undeveloped and barbarian, and according to orientalists the European values, norms, political and economic systems has an undisputable superiority over the Eastern systems and the East hast to comply with the European values, norms, political and economic systems for the purpose of reaching the European civilization (Said, 1999: 23-45). The orientalism also emphasizes the backwardness, laziness and ignorance of the East people and their obligations to assistance of the West for defeating this backwardness and ignorance (Said, 1999: 56-67). In the other words, orientalism stressed the clean distinctions between the Europe (and West) and East in realm of values, norms, political and economic systems in favor of the Europe (Said, 1999: 68). It should be indicated that there is also a clear "us" and "other" distinction and the Europe has right to simulate this backward, lazy and ignorant "other" (or we should say East) to itself by means of destroying its values, norms, political and economic systems (Fergusson, 2012: 23-34). In case of Balkanism, the Balkans is not regarded as completely East, but not exactly European on the other hand (Hammond, 2006: 8). The Balkans is regarded as half backward, half lazy, and half undeveloped by the Europe, in the other words, we should mention about a half orientalist point of view and a half "otherness" in the case of Balkanism (Todorova, 2003: 236; Arlı, 2004: 22-33). Some authors define the Balkans as a civilization junction which combine the "other" (or we should say backward East) and "us" (Europe or West), in this regard the Balkans are neither European nor Eastern, they are in somewhere between civilized Europe and backward East (Hammond, 2006: 14; Carrier, 1992: 195-196). The Balkanism conception is necessary to enlighten the subliminal ideas of Balkans in minds of the Europeans which had been constructed by centuries of experiences; it has lack of sufficient explanation capacity for analyzing the EU's Western Balkan membership perspective (Todorova, 2003: 46-48). In line with the Balkanism perspective, the Balkans is not in the community of Europe and they do not share the similar identical, cultural, and political properties with the Europe (Todorova, 2003: 53-55). In the other words, it assumes an overgeneralization which cannot explain the traditional and long lasting membership assistances of some European countries such as Austria and Germany to membership of some Balkan countries such as Croatia and Slovenia (Lavenex&Schimmelfenning, 2006: 141). Consequently, one needs additional explanations. In this

regard, the Balkanism is not valid for all the Balkan countries regardless of their historical, ideational, and cultural properties. The relationship policy of the Austria and Germany to some Balkan countries such as Slovenia and Croatia had an important impact on these countries' ways of the full membership (Lavenex&Schimmelfenning, 2006: 142-143).

The Austria and post-Yugoslav states of Croatia and Slovenia have had a historical partnership since the age of the Austria-Hungary Empire. They had identified with the same cultural structure which had shaped by the Habsburg monarchy which was the important advocator of the Catholic sect in the Europe (Stoianovich, 1994: 78). On the other hand, Germany, Austria, Croatia, and Slovenia had a fate partnership which came from the First and Second World Wars. Despite Slovenia and Croatia were part of the Yugoslavia in the time of Second World War, They, especially the Croatians, supported the Germans in the Second World War against the Tito's partisans and Ustaches which were the paramilitaries Croatian groups fought by the Yugoslav army and Serbians Chetnics in favor of German army. This historical enmity was one of the main reasons of the Yugoslavian civil war in 1990's (Stoianovich, 1994: 80). Consequently, the Austria and Germany has been regarding the Croatia and Slovenia as a part of the European community and they convinced the other member states this claim by means of their relative powerful penetration capacities (Arman, 2007: 78-79). In the other words, the Croatia and Slovenia, even though they are the part of the Balkans, are identified as European or "us" by the Austria and Germany, in contrast to other Balkan countries, especially Serbia, which remained in the conception of "other" or "Balkan" for a long time. On the other hand, the Croatians and Slovenians had been also identified themselves as Europeans rather than Balkans (Kulenovic&Petkovic, 2016: 107). They have especially suggested and stressed their Catholic identity not only for the purpose of identification to Europe, but also for stressing their distinctiveness among the other Yugoslav nations (Maple, 2004: 630). This political aspect was not only a formal governmental view, it has prevailed to large scale parts of the Slovenian and Croatian public and it has a long lasting discursive root (Visnja, 2003: 11; Arman, 2007: 97). On the other hand, in the Slovenian and Croatian public, their Slav race partners such as Serbians, Macedonians and Montenegrinians are labeled with their orthodox identities rather than their common Slav identities for the purpose of emphasizing their distinctiveness from the others (or Europe's others) and we should mention about a consistent alienation between the Slav identity and self-identity in the Croatian and Slovenian collective understandings of the "nation" conception. They consistently emphasis their Europeaness rather than their Slavic identity (Kulenovic&Petkovic, 2016: 110). This large scale pro-European identification had an undisputable utility for Croatia on its way to full membership to EU. For example, in contrast to Serbia's irreconcilable responses to ICFY (International Criminal Court for Former Yugoslavia) in realm of submission of the war guiltyiest due to high domestic turmoil, the submission of the Ante Gotovina who was a war criminal of Croatia in civil war was not reasoned in a great domestic turmoil in the domestic public due to high identification with the Europe and general public discourse of that was a condition and requirements of European norms (Arman, 2007: 90-98).

In the case of Serbia, there is a very different situation than the Croatia. The Serbia could not achieve the transformation of the intersubjective understandings and its extreme nationalist identity

aftermath of the civil war and Dayton agreement. In contrast, the establishment of the peace in the former Yugoslavia was regarded as withdrawal or surrendering by the much of the Serbian public and elites (Subotic, 2010:12). The civil war and atrocities of the ethnic conflict radicalized the people in all former Yugoslavian states but radicalization in Serbia was at the top. Despite the EU membership was a big reward for the Serbia due to its bad economic conditions and its isolation from the international community, this reward could not deal with this radicalization and the Europeanization of Serbia could not achieved smoothly (Ron, 2003: 22-25). The main obstacles of Europeanization in Serbia and its refusal to comply with requirements of the ICFY which were the submission of the Serbian war criminal such as Ratko Mladic, Sloban Milosevic and Radovan Karadzic to ICFY and to end the presence of the old Milosevic regime's members in the military, police, secret service and public service (Ron, 2003: 33-35). The Serbian governments after the overturning of the Milosevic had not provided the absolute monopoly over the use of force due to their existence of old regimes in the important places in the government (Ron, 2003: 48-50). Consequently, this political structure blocked a "clean break" with the Milosevic period and due to political fragmentation in the Serbian domestic politics, all the governments had to make coalition or include their coalitions the pro-Milosevic supporter parties such as Radical Party, and this domestic political reality, together with a coup possibility of the army which maintains many Milosevic supporters, created a reluctance in all Serbian governments in the realm of compliance with the ICFY requirements (Kut, 2005: 77-79; Ron, 2003: 70-73). On the other hand, many members of the old regime's paramilitary group leaders, integrated officially or semiofficially into the police force (Ron, 2003: 81-83). In addition, many of paramilitaries has taken part in the regular organized crime after the war and they had large networks of conspirators across the region and they were highly motivated to protect themselves at all costs against the ICFY, as they proved in the assassination of the Dindic who was the pro-European prime minister of the Serbia (Arman, 2007: 100). On the other hand, the Serbian Church appeared as a veto point. Because the Serbian Church has an important effect on the Serbian public which none of the Serbian political leaders could dare to initiate a confrontation with the church. And the church was regarding the war criminals such as Ratko Mladic, Sloban Milosevic and Radovan Karadzic who were the war criminals of civil war as national heroes rather than murders (Kut, 2005: 92-95; Todorova, 2003: 101-104). This structural position of the domestic politics, of course has important roles in the realm of refusing of the European Union demands in Serbia, but they only be intervening variables, the independent variables should be that the Serbia could not achieve the transformation of the its intersubjective understandings and its extreme nationalist identity aftermath of the civil war and Dayton agreement and Serbians were lack of the historical and identical ties with the Europe such as Croatians and there was no European identity in Serbia (Arman, 2007: 111-114; Todorova, 2003: 115-116). Because societal participation in the criminal past was widespread and multilayered in Serbia (Arman, 2007: 124-129). There were participants of political elites, the church, intelligent service, and the military who remained in power after the transition and actively blocked transitional justice projects. Then there was literal, physical participation by direct perpetrators, troops and paramilitaries, who now led civilian lives and most intractably, there was "psychological participation" of a significant majority of the population who approved of the nationalist project in its general terms (Kut, 2005:

98). It is important to indicate that, Milosevic had ruled the Serbia during the civil war with a high public support and consensus (Kut, 2005: 135). Consequently, despite the same political costs, the intersubjective understandings of civil war and identities were culminated in very different conclusions in the realm of compliance of the ICFY decisions in Serbia and Croatia. The discursive approaches might provide a necessary explanation in this regard. The Serbian public largely refused to believe that Serbians have committed war crimes, and they blamed other nations and ethnic groups for starting the wars; they also distrusted international community and by proxy international justice institutions, mostly the ICFY (Arman, 2007: 141). Another important issue is that, the Serbian public regarded the civil war and even the genocides and war crimes as a consequence of an international war and self-defense of the Serbia, in the other words, according to Serbian public consensus, Serbia was in war with the enemies and it was struggling to defend itself against them (Arman, 2007: 148; Kut, 2005: 122; Todorova, 2003: 132). This point of view has great contradictions with the general idea of the European Union in the realm of priority of international humanitarian law (Arman, 2007: 151; Fletcher&Weinstein, 2008: 573-580; Kerr, 2004: 75-77). And even more significantly, Serbian elites displayed strong ideological reluctance to Europeanize, because these elites and most of the Serbian public had believed a narrative that Europe had a significant role in the Yugoslav breakup and wars that ensued, in the other words, there was a great suspicion in the minds of Serbians in the field of reliability of the European Union, they considered that the EU sacrificed the Yugoslavia for its interests by supporting the independence of the former Yugoslav Republics of Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Macedonia and the most dramatically and recently Kosovo and Montenegro (Kerr, 2004: 84-85; Arman, 2007: 148). Consequently, there was no consensus between the Serbia and EU in the realm of the dealing with the requirements of the ICFY. In this regard, we could accept the concept of "compliance with decisions of the ICFY" as a discursive nodal point (DNP) between Serbia and EU. According to articulations in the EU, the genocides of 1990's in Rwanda, Sierra Leone, East Timor, and Bosnia had an important impact on this sensibility among the members of international community (Kerr, 2004: 91-99). This attitude of the international community made cooperation with the ICFY as the EU's primary measurement of Serbia's acceptance of international justice standards (Kerr, 2004: 103-114). Because cooperation with the ICFY was a measurable indicator, the number of suspects arrested and transferred to The Hague and the number of documents and testimonies sent could all be classified, systematized, and easily counted, it soon became the major, if not the only, EU measurement of how far along Serbia was in adopting the idea of addressing crimes from its recent past. This, in turn, then became shorthand for Serbia's readiness to participate in the European community (Arman, 2007: 155). According to articulations in the EU, Serbia could get rid of Balkanism perspective and could transform a European one provided that it would comply with the decisions of the ICFY. In the other words, the articulations in the Europe combined the Serbia's Europeaness with its compliance with the decisions of the ICFY (Kut, 2005: 109). On the other hand, in the Serbia the articulations of compliance with ICFY decisions framed in very different perspective. In Serbia, the issue of compliance with the ICFY decisions had articulated as an inequitable requirements of the Europe rather than an requirement of international law and Serbia had compelled to comply with these requirements due to avoid isolation and sanctions. As a consequence of this articulation, the

Serbian government designed a policy of “voluntary surrenders” (Arman, 2007: 156; Fletcher&Weinstein, 2008: 592). According to this strategy, the action to surrender of the war criminals to ICFY had injected the Serbian public as patriotic duty, both Serbian government and Serbian Orthodox Church declared that Serbia was suffering because of a few individuals, whose patriotic duty was to surrender so Serbia could move (Fletcher&Weinstein, 2008: 600; Kerr, 2004: 134). Then, the Serbian government passed the Law on the Rights of Inductees in the Custody of the International Criminal Tribunal and Members of Their Families, which provided financial assistance for the war criminals’ families (Arman, 2007: 157). This strategy was clearly aimed at the domestic political audience. The Serbian people were told only that these suspects were leaving for The Hague because it was the international community’s “requirement,” or as an act of patriotic duty. They were repeatedly told by their government that these transfers were opening up doors for Serbia to join the EU and they would prevent the sanctions on the Serbia (Kerr, 2004: 129-130; Arman, 2007: 160). The articulation were also not constituted around what crimes these individuals were indicted, how these crimes came about, who the victims were, what the scope of abuse was, or any other details regarding the substance of indictments. Instead, they masked in the guise of voluntary surrenders, dealing with the past was repackaged as acts of patriotism for which the state was grateful. And so the stepped-up pressure from the ICFY and other international actors did not translate into any substantial changes in Serbian understanding of its own history, nor in any attempt to address past abuses in a systematic way (Arman, 2007: 160-161; Kerr, 2004: 141). In the other words, the articulations in Serbia combined the compliance with the ICFY decisions with the injustice or inequitable requirements of the EU and international community. Consequently, it could be mentioned that there was a conflict of debates between Serbia and Europe. There is an important point which has to be indicated. As mentioned above, in the Croatia the submission of the war criminals was not culminated in serious domestic turmoil as it happened in Serbia. This situation should be explained with its close identification with the European community (Todorova, 2003: 133-145). The Croatian public might interpret the submission of general Ante Gotovina as a requirement of their European identity, but in Serbia the same event (submission of war criminals) might interpret as involuntary concession of Serbia in exchange for EU membership and recognition as an equal and legitimate member in the international sphere. The course of these articulations in Serbia may have many reasons, but the main reason could be that, Serbian identification of itself might be more close to its Slav nationalist identity, rather than its European identity. If one takes into consideration the EU’s position, it should be claimed that EU empowered more strict conditions to Serbia than the Croatia (Kerr, 2004: 143; Arman, 2007: 161). Because, according to EU, Serbia had not been a member of European community such as Croatia and Slovenia, instead it was the member of Balkans, but it was on the way of being member of European community, so if Serbia would aimed to accomplish this aim, it had to comply with the requirements of international law (Todorova, 2003: 135). In sum, it could be assumed that both Serbia and EU were lack of close identification with each other. Due to that, the Serbian path to full membership lagged relative to Croatia and Slovenia. But aftermath of the submission of the Karadic in 2011 and Serbian decision for full compliance with the ICFY, The EU-Serbian relation has advanced dramatically in a path to full membership. Today the Serbia has accepted as a candidate country to EU, but this development

remained too late due to sociological factors which were indicated above. But it's also important to indicate that the Serbia has not dealt with its identical problems yet. The Kosovo issue is most important evidence of this situation. The Kosovo has not recognized by the Serbia as an independent state yet, due to Serbia's identical, historical, and political ties with the region. EU recognized Serbia as a candidate country and it is possible that the EU will recognize the same status for Kosovo in a foreseeable future. It is a great puzzle that how EU will solve this problem.

In case of Montenegro, there is more different situation than Croatia and Serbia. The Montenegro has been a state of Federal Yugoslav Republic which was consists of Serbia and Montenegro. In 2006 by means of national referenda, with a proportion of %55 separation votes, it separate its path with the Serbia despite it had shared the similar identical properties with the Serbia (Caspersen, 2006: 105). The Montenegro has demonstrated a radical identity transformation which depended on denial of old Yugoslav identity which was labeled in the field of Balkanism (Todorova, 2003: 151; Dragan, 2004:80). Aftermath of the independent, the political elites of the Montenegro such as prime minister Milo Djukanovia, have initiated an identity transformation process in favor of European identity rather than Balkan identity (Dragan, 2004: 82). This transformation could be analyzed in line with Wendt's critical strategic identity theory which could be assessed in frame of constructivism (Wendt, 1992: 428). According to this theory, there must be two basic preconditions. First, there must be a reason to think of one in novel terms. This would most likely stem from the presence of new social situation that cannot be managed in terms of preexisting self-conceptions. Second, the expected costs of intentional role change cannot be greater than its rewards (Wendt, 1992: 429). In the case of Montenegro, the preexisting self-conceptions of Balkans and Europe were not complying with the new social situation due to demolishing of the Yugoslav Federation. On the other hand, Montenegro was under threat of isolation if it would have continued to identify itself with the Serbia in particular, New Yugoslavia in general (Dragan, 2004: 85). Consequently, the conditions and circumstances of Montenegro were very appropriate for an identity transformation. According to critical strategic identity theory, when these conditions are present, actors can engage in self-reflection and practice specifically designed to transform their identities and interests or in Wendt's terms, they "change the games" (Wendt, 1992: 439). The decisions of elites of Montenegro such as prime minister Milo Djukanovia, were complied with these expectations. The Montenegro has begun a radical identity transformation struggle aftermath of the independence, it is also important to indicate that the independence of the country from the New Yugoslav Federation is also important example of this transformation endeavor. This identity transformation has two fundamental stages. The first stage in intentional transformation is the breakdown of consensus about old identity commitments (Todorova, 2003: 154). In the Montenegro case, old identity commitments centered on the pro-Yugoslav nationalism and anti-European assumptions which regarded the Europe as forerunner of actors who had role in the period of former Yugoslavian Federation's breakdown (Arman, 2007: 169). In the Montenegro, this old identity commitments were transformed to a pro-European one and the historical ties with the Montenegro and Europe has injected consistently not only to national public, but also to international public (Kut, 2005: 142-145). And the Montenegrin elites and governmental institutions have stressed the Europeaness of the Montenegro in a consistent way by means of all collective broadcasting instruments (Arman, 2007:

170; Todorova, 2003: 167). The second stage of the theory is to construct one-self in the minds of the others in accordance with desired identity perception (Wendt, 1992: 433). In the other word, second stage emphasizes to provide the rethink of others' own ideas about self and other. According to this stage, the Montenegro had to provide rethinking of Europe about its definition and perception of Montenegro. In the other words, the Montenegro had to convince the Europe that it had been a historical member of European normative community and it would be accepted as a member to EU which represents this normative community in the international sphere. Consequently, it should be assumed that Montenegro had struggled to erase its half-backward Balkanian perceptions in the minds of the Europeans (Kut, 2005: 151). The Montenegro has initiated serious undertakings for the purpose of achieving this aim. In 2005, the Montenegro accepted the Euro as its national currency, in 2006 it broke down its historical partnership with the Serbia which, as indicated above, has serious problems with the EU; in 2007 Montenegro ratified the Association and Partnership Agreement with the EU. On the other hand, the EU not only recognized membership perspective of Montenegro, but also it provided many financial and economic aids to Montenegro (Arman, 2007: 171). In sum it is assumed that the Montenegro will be a full member of the EU in a foreseeable future because it has not only transformed its self identity, but also it has transformed the it's perceptions on the minds of EU decision makers. In 2010, the Montenegro has been declared as candidate country for EU, thus we should assume that the identity transformation struggles of the Montenegro had culminated in net achievement.

Conclusion

In this article, a comprehensive theoretical perspective had attempted to frame in the realm of Western Balkan enlargement initiations of EU. The EU's Western Balkan enlargement perspective was analyzed in line with both rational institutionalism and sociological institutionalism (constructivism) which are the fundamental regional integration theories. The EU has initiated many enlargement rounds since the Treaty of Rome in 1957. But all of these rounds have been motivated by different logic of actions. And we should assume that the EU has begun its Western Balkan enlargement round in 2013 by means of accession of the Croatia in the EU as a full member. (The Slovenia's accession might be accepted as beginning of the Western Balkan enlargement, but most of the scholars regard the Slovenian membership under the name of Eastern enlargement of 2004) In my opinion, last two rounds of the enlargement namely Eastern enlargement of 2004 and East Balkan enlargement of 2007 and as a new enlargement round of Western Balkan enlargement have different logic of actions relative to other enlargement round. They could be explained more precisely through the logic of appropriateness for EU side. Maybe one assumes that the Iberian and Greece enlargement rounds should be regarded under same logic, but there were not a comprehensive identity transformation in these countries in the time of accession. One should mention about a political transformation or administrative transformation but not a comprehensive identity transformation. Because these countries' public and their historical ties had been assessed as European by the EU. The Europeans of Spain, Portugal, or Greece had never discussed not only in the domestic politics of these countries, but also in the discursive context of the EU. On the other hand, there were not a strict separations and constraints between these countries and EU in the realm

of freedom of movement and goods during the pre-accession periods, in the other words, there was not a barrier of iron curtain such it happened between the East and Balkan countries and EU. The only barrier was the anti-democratic regimes (Franco regime in Spain, Salazar regime in Portugal and Militaristic regime in Greece) and economical backwardness's of these countries. The Europeanization of these countries was inquired with their political regimes and there was not an ideological competition between the EU and publics of these countries as it was between East and EU. Consequently, the Mediterranean enlargements were accomplished more smoothly than the Eastern and Balkan enlargements. In contrast, the East and Balkan enlargement has presupposed not only political and economic transformations, but also it presupposed a comprehensive identity transformations, it presupposed the denial of the past in these countries. This may be regarded as a normal process, but it is important to indicate that nearly three generations had grew up by a socialist tradition in these countries, and transition to liberal democracy put a comprehensive burden not only on economic issues but also on the public culture of these countries. Consequently, the post-socialist countries not only changed their economic and political systems, but also they changed their frames of international community with its norms, rules, identities, and way of doings things. Consequently, we should explain the East and Balkan enlargement more appropriate through the sociological institutionalism. After the diversity of the East and Balkan enlargements is mentioned, we should separate the features of these enlargement rounds. In the East enlargement, despite some insufficiencies of the applicant countries in the realm of their economic, political, and sociological structures, the EU incorporated these countries, regardless of their shortcomings, at the same time. But in Balkan enlargement, we observe a more conservative EU against the shortcomings. The Slovenia accessed to EU in 2004, Bulgaria and Romania in 2007 and lastly Croatia in 2013. But most of the Western Balkan countries have not been a member yet due to their shortcomings. On the other hand, the EU has not pursued a consistent pre-accession process in line with a timetable towards Western Balkan countries. As mentioned above, Serbia, Montenegro, and Macedonia had candidate status in different times, Bosnia-Herzegovina, Kosovo, and Albania are still lack of candidate status, and despite they had gained membership perspective. In contrast the East enlargement, it is impossible to mention about a comprehensive and collective enlargement strategy in the Western Balkan enlargement process. The EU has initiated a multi-speed enlargement strategy for Western Balkans which emphasizes the diversities of the Balkan countries in the realm of their readiness to membership. One may claim that the EU preferred this strategy for the purpose of dealing with its digestion problems, but in my opinion, it is lack of sufficient explanation capacity. Because all the total populations of all Western Balkan countries namely, Serbia, Montenegro, Albania, Kosovo, Macedonia and Bosnia-Herzegovina, is less than the population of Poland. In the East enlargement, the EU included nine countries in addition to Poland, and it also included Romania and Bulgaria with a total population of nearly forty millions only three years later than the East enlargement. The main reason of the EU's conservativeness to Western Balkan countries in the realm of accession should be identity problems (existence of insufficient identical transformation) rather than the digestion problem. Because, the Western Balkan countries have begun to transform their identities towards Europeanisms, but they have not accomplished this process yet. The recognition problem between Serbia and Kosovo still has not solved, the ethnic problems in

Macedonia has not still completely compromised, the consolidation of the governmental capacity which was established by Dayton agreement in 1995 still has not completely achieved in Bosnia-Herzegovina, the border problems between Bulgaria and Macedonia, between Montenegro and Serbia, between Albania and Greece still has produced problems. The most striking, nearly in all the Western Balkans countries, there are corruption and backtracking (not compliance with the reforms in the practices despite they accepted by legislation bodies) problems at an intolerable levels. Consequently, we should mention about incompliance with the obligations of European community, rather than the digestion problem of EU. It is obvious that all the Balkan countries will be members of EU in the future, but this membership will be a conclusion of construction of a "European Balkan" identity which will terminate old considerations of ethnic conflicts and spoils of civil wars.

References

- Abbott K. W. and Snidal, D. (1998). Why States Act Through Formal International Organizations, *Journal of Conflict Resolution*, 42(1): 3-38.
- Arlı, A. (2004). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Arman, M. N. (2007). *Avrupa Birliği'nin Batı Balkan Genişlemesi: Bir Dış Politika Aracı olarak Kimlik Dönüşümü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Bull, H. (1995). *The Anarchial Society: A Study of Order İn World Politics*. London: MacMillian.
- Carrier, J.G. (1992). Occidentalism: The World Turned Upside-Down. *American Ethnologist*. 19(2): 190-203.
- Caspersen, N. (2006). Elite Interests and Serbian Montenegrin Conflict. *Southeast European Politics*, 4(2): 22-43.
- Checkel, J. (1999). Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe, *International Studies Quarterly*, 43(1): 83-114.
- Dietz, T. (1999). Constructing Threat, Constructing Political Order: On the Legitimization of an Economic Community in Western Europe. *Journal of International Relations and Development*, 2(1):29-49.
- Duric Dragan, D. (2004). Montenegro's Prospects for European Integration: On a Twin Track. *South-East Europe Review*, 4(2): 77-91.
- Dunne, T. (2006). Analysis of the English School with International Organizations, *Journal of Theory and History*, 23(2):131-139.
- Ferguson, N. (2012). *Civilization: The Six Killer Apps of Western Power*. London: Penguin Books.
- Fletcher L. E. and Harvey M. Violence and Social Repair: Rethinking the Contribution of Justice to Reconciliation. *Human Rights Quarterly*, 24(3): 573-639.
- Hammond, A. (2006). Balkanism in the Political Context . From the Ottoman Empire to EU. *Westminister Papers in Communication and Culture*, 3(3): 2-22.
- Kerr, R. (2004). *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia: An Exercise in Law, Politics, and Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press.
- Kulenovic, E. and Petkovic, K. (2016). The Croatian Princes: Power, Politics and Vision (1990-2011). *Croatian Political Science Review*, 53(4): 105-130.
- Kut, Ş. (2005). *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lavenex S. and Schimmelfenning, F. (2006). Relations with the Wider Europe. *JCMS*, 44(1): 137-144.

- Maple, R. (2004). Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudman's Croatia. *East European Politics and Societies*, 18(4): 611-634.
- Moravcsik A. and Vachudova, M.A. (2003). National Interests, State Power, and EU Enlargement. *East European Politics and Society*, 23(1): 11-45.
- Moravcsik, A. (1993). Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies*, 31(4):473-524.
- Olsen, J. (2002). Many Faces of Europeanization, *Journal of CMS*, 40(5): 920-944.
- Padoan, P.P.(1997). *Regional Arrangements as Clubs: The European Case, Political Economy of Regionalism*, New York: Colombia University Press.
- Radaelli, C. (2003). *The Europeanization of Public Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Ron, J. (2003). *Frontiers and Ghettos: State Violence in Serbia and Israel*. California: California University Press.
- Said, E. W. (1999).*Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışları*. (Çev.: B.Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sandler T. and Tschirhart, J. (1980). The Economic Theory of Clubs, An Evaluative Survey, *Journal of Economic Literature*, 18(4): 481-521.
- Schimmelfenning, F. (2002).Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research, *Journal of European Public Policy*, 9(4): 478-548.
- Schimmelfenning, F. (2001). The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, 55(1): 47-80.
- Sedelmeier, U. (2003). Accomodation Beyond Self-Interests: Identity, Policy Paradigms, and Limits of Rational Approaches to EU Policy in Eastern Europe. *Politique Europeenne*,3(3):3-37.
- Seroka, J. (1978). Prospects for Stability in Post-Tito Yugoslavia. *Slavic Review*, Volume.37(2):234-269.
- Stoianovich, T. (1994). *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. London: M.E. Sharpe.
- Subotic, J. (2018). Explaining Difficult States, *Journal of East European Politics and Societies*, 32(1): 8-23.
- Todorova, M. (2003). *Balkanları Tahayyül Etmek*. (Çev.:D.Şendil). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Visnja, S. (2003). Croatia's Preperation for EU Accession. *Global Development Network South East Europe*, 1(1): 3-21.
- Wendt, A. (1992). Anarchy: What the States Make of It. *Journal of International Relations*, 5(3): 490-521.
- Yalova, Y. (2007). *Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ve Türkiye*. Ankara: Alp Yayınevi.

Küresel E-Ticaret ve Türkiye

Mehmet DİKKAYA*, İbrahim AYTEKİN**

Özet

Küreselleşme, sanayi devrimi ile birlikte gelişim gösteren telgraf, demiryolu, denizyolu ve buharlı makineler sayesinde hızlı yayılma imkânı yakalamıştır. Küreselleşme, dünyayı hızla tek bir pazar haline dönüştürürken, ülkeler arasındaki etkileşim ve iletişimi arttırmıştır. Küreselleşme ile birlikte önem kazanan ve sürekli gelişim gösteren teknoloji ise gün geçtikçe dünya ekonomisindeki yerini ve etkinliğini arttırmaktadır. Teknolojideki bu gelişmeler hayatı kolaylaştırırken, insanoğluna bilgi çağını yaşatmaktadır. Özellikle küresel e-ticaret üzerinde oldukça etkili olan bilişim teknolojileri ve internet, gün geçtikçe dünyayı tek bir sanal pazar haline dönüştürmeye başlamıştır. Buradan yola çıkarak bu çalışmada küreselleşme kavramı ve gelişimi, bilgi teknolojileri, internet, e-ticaret kavramı, özellikleri ve tüm bileşenleri ele alınmıştır. Son kertede ise Türkiye ile dünyanın e-ticaretteki konumları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *E-Ticaret, Küreselleşme, Teknoloji, İnternet, Türkiye, Dünya*

Global E-Commerce and Turkey

Abstract

Globalization has been able to spread rapidly thanks to the telegraph, railway, navigation and steam machines which developed together with the industrial revolution. While globalization had rapidly transformed the world into a single market, it increased the interaction and communication between countries. The technology that gains importance along with the globalization and shows gradually improvement has increased its place and activity in the world economy. While these developments in technology make life easier, they bring information age for mankind. Especially information technologies and internet which are very effective on global e-commerce, has transformed the world economy into a single virtual market. From this point of view, the concept and development of globalization, information technology, internet, electronic commerce concept, features and all its components are covered in this study. In the final analysis Turkey's position in electronic commerce is being examined.

Keywords: *E-Commerce, Globalization, Technology, İnternet, Turkey, World*

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisat Bölümü, mdikkaya@yahoo.com

** Doktorant, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, İktisat Bölümü, ibrahimaytekin63@gmail.com

Giriş

Ekonomiden kültüre, siyasetten teknolojiye, ulaştırmadan haberleşmeye, hemen her alana etkisi altına alan küreselleşme, 1980'li yıllardan beri sürekli gündemdedir. Bretton Woods sisteminin çöküşü, dünya ekonomisinin hızla liberalleşmesi, teknoloji ve ulaşımda yaşanan hızlı gelişme, ABD dışında, Japonya ve Batı Avrupa gibi güçlü ekonomilerin ortaya çıkışı, çok uluslu şirketlerin sayısının artması ve birçok alanda yaşanan gelişmeler, dünyada küreselleşmeyi hızlandırmış ve dünyayı tek bir pazar haline dönüştürmüştür. Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileşim hız kazanırken, ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır.

Küreselleşme ile birlikte ekonomide yaşanan serbestleşme, ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri de geliştirmiştir. Bu doğrultuda yaşanan bu tür gelişmeler, ülkeler arasında mal ve hizmet ile sermaye hareketliliğini arttırmış, buda ülkelerin dış ticaret hacimlerini arttırmıştır. Dolayısıyla küreselleşmenin en önemli etkilerinden bir tanesi, uluslararası ticaretin gelişmesi ve ülkelerin ulus aşırı alışveriş yapmalarını kolaylaştırmasıdır. Özellikle iletişim ve bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler küreselleşmeyi hızlandırırken, ticareti sanal bir ortama taşımayı başarmıştır. Bu bağlamda insanlara dünyanın bir ucundan öteki ucuna kadar anında sanal bir ortamda alışveriş yapma imkânı sağlamıştır. Bu alışveriş e-ticaret olarak adlandırılırken, tüketiciler için çok büyük avantaj ve kolaylıklar getirmiştir.

Bu çalışmada küreselleşme kavramı ve gelişimi, bilişim sektörü, bilişim teknolojileri, küreselleşme ile e-ticaret arasındaki etkileşim ve Türkiye'nin pozisyonu düzleminde analiz edilecektir. Ekonomik küreselleşmenin en önemli safhası, artan ekonomik ilişkilerdir. Dünyanın gittikçe tek bir pazar haline dönüştüğü, işgücü ile sermayenin hızlı ve esnek bir şekilde dünya üzerinde hareket ettiği fikri ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda işgücü ve sermayenin dünya üzerinde hareketi ile küreselleşmenin ekonomik boyutu kastedilmektedir.

1. Küreselleşme ve Bilgi Teknolojileri

Küreselleşmenin kuramsal çerçevesi, bilgi iletişim teknolojileri (BİT Devrimi) alanında meydana gelen baş döndürücü gelişmelerle çok yakın bir şekilde ilişkilendirilebilir. Üretim, ticaret, yabancı yatırımlar ve sermayenin küreselleşmesinde en etkili faktör BİT devrimi ve sonuçları olmuştur. Bu bağlantıyı daha açık görebilmek için küreselleşme ve BİT devriminin tarihsel ve teorik arka planı mercek altına alınmalıdır.

1.1. Küreselleşme: Tarihsel Arka Plan

Sanayi Devrimi ile birlikte ulaşım ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişme, küreselleşmenin alt yapısını da hazırlamıştır. Bu ekseninde artan üretime kaynaklık etmek için gerekli hammadde, birey ve firmaların dış aleme yönelmelerine neden olmuştur. Deniz ve demiryolu ulaşımının gelişmesi, ulaşım ağlarını güçlendirirken, ülkelerin birbirleriyle hızla temas geçmelerini sağlamıştır.

Kavramsal olarak, Giddens'e (1990: 64) göre küreselleşme dünya genelinde yerel gelişmelerin birbirlerinden kilometrelerce uzakta olmalarına rağmen birbirlerini etkilemeleri ve bunun sonucunda dünya çapında toplumsal ilişkilerin giderek artması ve yoğunlaşmasıdır.

Heywood'a (2002: 99) göre, genel olarak, dünyanın bir bölümündeki olayların ve kararların dünyanın başka yerlerinde bulunan insanları etkilemesine neden olan süreç olarak bu olguya yaklaşılmaktadır. Gereffi vd. (2001: 1) küreselleşmeyi, 20. yüzyılın sonlarında uluslararası ekonomi için bir slogan haline gelmiş ve 1970'ten bu yana ulusların mal, hizmet ve finansal sermaye akışlarıyla daha fazla birbirine bağımlı hale gelmelerinin bir gerçeği olarak vurgulamıştır. Eğilmez (2018: 72-73), küreselleşmeyi kapitalizmin sistem ve kültürünün dünyaya egemen olması şeklinde tanımlar ve dört aşamada geliştiğini vurgular. Bunlar; (1) küreselleşme ilk defa eskiden bölgesel olan savaşların Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte küreselleşmesidir. (2) İkinci aşamada sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla ekonomi küreselleşmiştir. (3) Ekonominin küreselleşmesiyle birlikte kültür alanında da bir küreselleşme başlamıştır. (4) Son aşamada ise krizler küreselleşmiştir. Sermaye hareketlerinin bu denli serbestleşmesi, finansal zaafaların bir yerden diğerine kolayca taşınmasına, finansal hastalıkların bir ülkeden ötekine kolayca bulaşmasına yol açmıştır. Dikkaya ve Özyakışır (2008: 4) ise genel bir kavram olarak küreselleşmeyi; politik, ekonomik ve kültürel bazda, bazı ortak değerlerin bölgesel ve ulusal sınırları aşarak dünya geneline yayılması süreci şeklinde tanımlamaktadır.

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve kültürel olmak üzere üç alt başlık altında ele alınabilir (Heywood, 2016: 36): Ekonomik küreselleşme, ulusal ve yerel ekonomilerin tek bir küresel pazar içine tamamen veya kısmen çekilmeleridir. Kültürel küreselleşme, dünyanın belli bir yerinde üretilen mal, bilgi, teknoloji gelenek-görenek ve görünüşü, uluslar, bölgeler ve insanlar arasındaki farklılıkları yok etme eğiliminde olan küresel bir gelişimdir. Siyasal küreselleşme, politika yapma sürecinin ulusal hükümetlerin elinden çıkarak, uluslararası örgütlere geçtiği süreci ifade eder

Buna göre, teorik ve pratik tanımlar küreselleşmenin üç ana boyutuna atıfta bulunur (Davutoğlu, 2009: 210): Birincisi; teknolojik araçların kullanım alanları ve kapsamlarının yaygınlaştırılması, ikincisi; tüketim ve üretim şekillerinde meydana gelen radikal değişimlerin sonucunda yaşam tarzının standardizasyonu, üçüncüsü; politik, sosyo-kültürel ve ekonomik düzeneklerin uluslararasılaşma sürecine girmeleridir.

Tarihsel gelişim trendi bakımından ise bu olgu üç dönemde incelenir. Birinci küreselleşme dönemi 1870-1944 yılları arasında kabul edilirken, ikinci küreselleşme dönemi 1945-1980 yılları arasından kabul edilmektedir. Halen içinde olduğumuz ve neo-liberal küreselleşme adı verilen üçüncü dönem ise 1980'den günümüze kadar uzanmaktadır.

Birinci küreselleşme dönemi 1870 yılında, Sanayi Devrimi'nin olgunlaşma aşamasına geçmesi ile birlikte başlamıştır. Bu dönemde gelişim gösteren deniz ve tren yolu ulaşımı, telgraf ve telefonun gelişimi gibi yenilikler ülkeler arasındaki ulaşım ve iletişimi kolaylaştırmıştır. İletişim ve ulaşımındaki gelişmeler ülkeler arasındaki mesafeleri kısaltmış, emek, sermaye ve üretimin hızlı bir şekilde yer değiştirmesine olanak sağlamıştır. Bu zaman zarfında sömürgecilik politikaları ve sömürge, ülkelerdeki kaynakların batılı ülkelere akışı devam etmiş, zenginleşme ve sermaye birikimi devam ettirilmiştir. Endüstri Devrimi, serbest ticaret kuramlarının başlamasıyla, 19'uncu yüzyıl sonlarında liberal bir ekonomik model doğurmuştur. Uluslararası ticaret engellerinin, sermaye ve işgücü hareketliliği sınırlamalarının olmadığı bu dönemde mal ticareti önemli seviyelere ulaşmıştır. İşgücü hareketliliği üzerinde herhangi bir sınırlama ve engelin olmaması münasebetiyle,

işgücü daha iyi iş imkânları bulabilmek maksadıyla gelişmiş ülkelere yönelmiş olup, üretimde girdi maliyetlerini azaltmış, bu maliyet avantajı da daha fazla sermaye birikimi ve daha çok yatırım imkanları sunmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte hız kazanan küreselleşme birinci dünya savaşına kadar bu hızını sürdürmüştür. Birinci dünya savaşıyla hızını yitiren küreselleşme, ülkeleri içe kapanık ekonomi politikalarına yönlendirmiştir (Elçin, 2012: 8).

Küreselleşmenin ikinci döneminde (1945-1980), kapitalist sistemin giderek daha uluslararasılaştığı, sömürgeciliğin hızla arttığı, uluslararası pazarların geliştiği görülmektedir. Yatırım ve üretim sistemlerinin genişlemesinin ardından finansal yatırımların artış göstermesi, ekonominin hızla serbestleşmesi ve spekülasyonların yaşanması bu dönemin gelişmeleridir. Bu dönemde ülkeler arasında sermaye hareketleri hızlanırken, çok uluslu şirketlerin sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Bu dönemde sermayenin hızlı bir şekilde küreselleşmesine karşın ulus devletler daha çok düzenleyici devlet konumuna gelmişlerdir.

Bu dönemin temel özellikleri şöyledir (Erbaş, 2009: 35-36): Ulusal ölçekli ve devlet mekanizmasıyla kurulan ekonomi, standartlaşmış kitlesel üretim ve tüketim, devletin ekonomiyi düzenleme ve denetlemede etkinliğinin artması ile son olarak emek ücret ve pazar mekanizmalarının işleyişindeki bazı problemlerin refah vasıtası mekanizmasıyla ortadan kaldırılmasıdır. Bu zaman dilimi aynı zamanda ABD'nin dünyada hegemon güç haline geldiği dönemdir.

Küreselleşmenin üçüncü dönemi, küreselleşme sürecinin özellikle 1980'lerden beri gittikçe baskın hale gelen dört makro yapısal eğilimin eş zamanlı etkileşimi ile karakterize edilebilir. Bunlar (Buchholz vd., 2009: 54): (i) pazarların artan uluslararasılaşması ile farklı ücret ve üretkenlik düzeylerine sahip ülkeler arasındaki rekabetin ve aynı zamanda farklı sosyal ve çevresel standartların, ulus devletler arasındaki rekabetin yoğunlaşması; (ii) ve bunun sonucu olarak modern devletlerin işletme vergilerini azaltma eğilimi ve piyasayı koordinasyon mekanizması olarak güçlendirirken, aynı zamanda serbestleşme, özelleştirme ve liberalizasyona girmeleri; (iii) yeni bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla kişilerin, şirketlerin ve devletin hızla dünya çapında ağ kurması ve sonuç olarak artan toplumsal ve ekonomik etkileşim süreçlerinin hızlandırılması ile birlikte aktörlerin artan küresel bağımlılığı; (iv) küresel ağ pazarlarının öneminin hızlı bir şekilde artması ve yerel piyasalardaki bağımlılık ve oynaklığın, neredeyse hiç öngörülebilir olmayan, sosyal, politik ve ekonomik 'dış şoklara' ve dünya çapındaki olaylara karşı daha savunmasız bir şekilde artmasıdır(bunun gibi ekonomik krizler, alt ana para ipotek türbülansları, petrol fiyat şokları, tüketici modaları ve teknolojik yenilikler gibi)

1.2. Bilgi İletişim Teknolojileri ve İnternetin Rolü

Bilişim teknolojileri son elli yılda büyük bir ilerleme kaydetti ve hızla dünyanın dört bir yanına yayıldı. Bilgi teknolojileri, bilgisayar, akıllı iletişim cihazları, otomotiv, havacılık, elektronik ev aletleri gibi geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu gelişme günlük hayatı kolaylaştırırken bilgiye hızla ulaşılmasını kolaylaştırmış, üretim maliyetleri azaltmış ve zamandan tasarruf artmıştır. Ekonomistler, iş dünyası açısından, kaliteli ürünlere teşvik ettiği, ekonomik büyümeye katkı sağladığı ve maliyetleri düşürdüğü için bilgi teknolojisini takdir etmektedirler. Son yıllarda

küreselleşme ve bilgisayarlaşma; siyaset, kültür, endüstri ve toplumsal düzeni yeniden tanımlamıştır. Küreselleşme nihayetinde ekonomik ve kültürel bir kurumdur. Teknolojik devrim, küresel bilgisayar ağları ifade ederken, malların, bilginin ve halkın ulusal sınırlardaki serbest dolaşımıdır. Bu nedenle internet ve küresel ağlar, küresel bir ekonomi için teknolojik altyapıdır. Bilgisayar ağları, uydu haberleşme sistemleri, yazılım ve donanım ürünleri küresel ekonomiyi birbirine bağlar (Shaqiri, 2015: 73).

1.2.1. Bilgi İletişim Teknolojileri

Bilgi iletişim teknolojileri, bilgi, bilgisayar ve iletişim arasındaki ilişkiye dayanır. Düşünen ve işlem yapabilen makineler icat etme fikri eski zamanlara dayanır. Mekanik bilgi işleme araçları olarak Pascal'ın (1640) aritmetiksel işlemler yapan makinesinden Jacquard'ın (1804) özdevimli mekanik hesaplayıcısına, Hollerith'in (1880) delikli kartlarına uzanan ve gelişim evriminin elektronik ilk halkasını ortaya çıkaran ENIAC (Electronic Numerical Integrator and Calculator) (1946) icadından bahsedilebilir (Yüksek, 2013: 56).

Kaya Bensghir'e göre (1996: 39); Bilgi iletişim teknolojileri, sesli, resimli, metinli ve sayısal verilerin elde edilmesi, işlenmesi, saklanması ve dağıtımını yürüten mikro-elektronığe dayalı hesaplama ve iletişim teknolojilerini içerir. Bu çerçevede, başta bilgisayarlar ve bunlara destek sunan girdi ve çıktı donanımları olmak üzere; faks, mikro grafik, telekomünikasyon, doküman doldurma ve hazırlama makineleri ile basım makineleri vb. bilgi iletişim teknolojileri terimi içinde yer alan donanımlar olmaktadır. Bilgi iletişim teknolojileri lazer, fiber optik, ses tarayıcıları gibi iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak hızla gelişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin iş birliği içinde gelişmesi, bilginin üretilmesi, akışının daha etkili ve verimli gerçekleştirilmesinde devrimsel bir değişimi sağlamıştır.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ekonomiler ve işletmeler üzerinde devrim etkisi oluşturmaktadır. Bilişim teknolojileri, bilginin edinimi, işlenmesi, depolanması, geri çağırılması, yaygınlaştırılması ve uygulanması için kullanılan: "mod (elektronik) ve bilgisayarlar ile iletişim teknolojilerinin en son gelişmelerine verilen toplu terim" olarak tanımlanmaktadır. Makroekonomik düzeyde bilişim teknolojileri, küresel pazarın rekabet edebilirliğini belirledikçe, bölgelerin kalkınmasında ve refahında bir araç haline gelir. Mikroekonomik düzeyde bilişim teknolojileri ise stratejik ve operasyonel yönetimin tüm işlevlerine nüfuz eder (Buhalis, 1998: 409).

Bilgi teknolojilerindeki ilerlemenin katkı sağladığı bir önemli konuda toplumsal yapıyı sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüştürmesidir. Bu bağlamda Tablo 1'de teknolojinin bilgi toplumunu oluşturma evrelerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Teknolojinin Bilgi Toplumunu Oluşturma Evreleri

Teknolojik Gelişme	Yenilik ve Değişimler
Bilgisayarlar	Bilginin sınırsız, ucuz ve güvenli kullanımı
	Ofis çalışmalarında ve eğitiminde kalitenin yükselmesi
	Üretimde, tıpta ve ekonomik uygulamalarda yoğun bilgisayar kullanımı
Mikro-Elektronik	Tümleşik devrelerin yapılması ile sistemlerin minyatüre edilmesi
	Tıpta tanı ve yapay organların denetlenmesi
	Bilgisayar ve iletişim sistemlerinde büyük ilerlemeler
Robot ve Kontrol Sistemleri	Ucuz, kaliteli ve hatasız iş gücü
	Esnek üretim sistemleri
	Tehlikeli ve riskli görevleri yerine getirebilme
	Uzun ve kesintisiz çalışma süreleri
İletişim Teknolojisi	Uydu haberleşmesinde küçük sistemlerin kullanımı
	Kablosuz iletişimin yaygınlaşması
Malzeme Teknolojisi	Düşük maliyetli iletişim hizmetleri
	İnternet-intranet-extranet: bütünleşik haberleşme sistemleri
	Yeni kompozit malzemelerin bulunuşu
Enerji Teknolojisi	Demir, çelik gibi temel malzemelere alternatifler
	Yeniden kullanılabilir malzemelere geçiş
	Nükleer enerjiye alternatif, füzyon ve ağır plütonyumun kullanımı
	Güneş ve jeotermal enerjisinden yararlanmada yeni yöntemler
	Hidrojen ve helyumdan yararlanılarak plazma yakıtların kullanılması
	Kablosuz enerji iletim sistemleri

Kaynak: Akolaş, 2004: 34.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, dünyada bir dizi toplumsal dönüşüm gerçekleşmiştir. Kültürler, kurumlar ve tarihsel yörüngeler, bu dönüşümlerin her birinin gerçek tezahürlerinde büyük bir çeşitlilik getirirken, toplulukların büyük çoğunluğu bu dönüşümlerle temel biçimde etkilenmiştir. Mikro elektronik tabanlı, bilgi-iletişim teknolojileri ve genetik mühendisliği üzerine odaklanan yeni bir teknolojik paradigmaya girilmiştir. Nanoteknolojide kaydedilen ilerleme bilgisayar merkezli teknolojilerden ağa yayılmış teknolojilere geçişte internet etkileşimli iletişimin evrensel bir aracı haline gelmiştir. Bilgi cihazlarının kapasitesi ve biyoloji devri açığa çıkınca insan parçaları da dahil olmak üzere, canlı organizmaların tasarım ve manipülasyonu ilk kez mümkün hale gelmiştir. Bu teknolojik paradigmanın özelliği, bilginin üretimini artırmak ve hızlandırmak için kendinden genişleyen bir çevrede bilgi tabanına dayalı teknolojilerin kullanılmasıdır. Bilgi işleme, hayatın ve sosyal eylemin kaynağında olduğundan eko-sosyal sistemimizin her alanı bu şekilde dönüştürülür (Castells, 2008: 9-10).

1.2.2. İnternet

İnternet günümüzün en hızlı gelişim gösteren bilişim teknolojilerinin başında gelmektedir. Dünya genelinde televizyon, 50 milyon kullanıcıya 13 yılda ulaşabilmişken, radyo bu sayıya ancak 38 yılda ulaşabilmiştir. İnternet ise dünya genelinde kullanılmaya başlandığı 1994-1995 yılları arasındaki 9 ayda 50 milyon kullanıcıya ulaşmıştır. Radyo, tv ve internet kullanıcı sayılarının analizinden internetin, en hızlı gelişen iletişim ve bilişim teknolojileri aracı olduğu görülmektedir. Tarihsel süreçte internet ve bilişim teknolojileri, sanayi ile tarımın gelişim ve dönüşümden sonra bütün dünyayı derinden etkileyen ve toplumsal yapılar üzerinde hızla bir dönüşüm gerçekleştiren, üçüncü büyük devrim olarak kabul edilmektedir. Günümüzde internet haberleşme ve ulaşım dışında eğitim, sanat, adalet, ekonomi, tıp, savunma, ticaret vb. alanlarda hayatın vazgeçilmez bilişim aracı haline gelmiştir (Fırat ve Keskin, 2015: 92).

İnternet, dünya çapında milyarlarca kullanıcıya hizmet vermek için standart internet protokol paketini (TCP/IP) kullanan ve birbirine bağlı bilgisayar ağları için küresel bir sistemdir. Geniş bir dizi elektronik, kablosuz ve optik ağ teknolojileri ile bağlantılı olan milyonlarca özel, kamu, akademik, işletme ve devlet ağından yerel ve küresel alanlardan oluşan bir ağıdır (Madakam, Ramaswamy ve Tripathi, 2015: 165). Kasım 2018 itibarıyla dünya genelinde 4,071,053,900 kişinin internet kullanıcısı olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam internet kullanıcı sayısının, dünya nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 54'üne tekabül ettiğini göstermektedir. Ülkelere göre en çok internet kullanıcısı sayısı ise Çin, ABD ve Hindistan'dır (www.internetlivestats.com). Bu dağılımda nüfus yoğunluğu ve teknolojinin üretim merkezi olma gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.

Nesnelerin interneti ise son zamanlarda gelişmekte ve bilişim teknolojisi dünyasındaki en yeni, en önemli konsept olmaya devam etmektedir. Son on yılda, internetin nesneleri (IoT) terimi, ağa bağlı fiziksel nesnelerin küresel bir altyapısı vizyonunu ön plana çıkararak dikkat çekmekte ve istediğimiz bir zamanda veya mekânda internete bağlanmayı mümkün kılmaktadır. Nesnelerin interneti aklınıza gelebilecek herhangi bir nesnenin internete erişip ve daha önce hiç olmadığı kadar akıllıca bir şekilde diğer nesnelerle iletişim kurduğu bir dünyayı ifade eder. Çoğumuz, sunucular, bilgisayarlar, tabletler, telefonlar ve akıllı telefonlar gibi elektronik cihazlarla bağlantı kurmaktayız. İşte nesnelerin interneti olarak adlandırılan şeylerde, fiziksel nesnelere yer alan algılayıcılar ve harekete geçiriciler, genellikle interneti bağlayan aynı internet IP'sini kullanarak kablolulu ve kablosuz ağlarla birbirine bağlanır. Bu ağlar, analiz için bilgisayarlara akan çok miktarda veriyi dönüştürür. Nesneler hem çevreyi algılayabiliyor hem de iletişim kurabiliyorlarsa, bunlar karmaşıklığı anlamak ve ona hızlı yanıt vermek için birer araç haline dönüşmektedirler. Tüm bunlarda devrim yaratan şey şu ki bu fiziksel bilgi sistemleri artık konuşlandırılmaya başlandı ve bazıları insan müdahalesi olmaksızın büyük oranda çalışıyor olmasıdır. "İnternetin nesneleri" günlük nesnelerin kodlanması, ağa bağlanması ve bunların internette ayrı ayrı makine tarafından okunabilir ve izlenebilir hale getirilmesi için kullanılır. Nesnelerin internetindeki mevcut içerik, bir EPC (Elektronik Ürün Kodu) ağıyla bağlantılı kodlanmış RFID etiketleri ve IP adresleri vasıtasıyla oluşturulmuştur (Madakam, Ramaswamy ve Tripathi, 2015: 165). Ağlar üzerinde taşınan içerikler ses, veri ve görüntü olmak üzere üçe ayrılır ve Tablo 2'de bu ayrım detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 2: Ağlar Üzerinden Taşınan İçerikler

VERİ	SES	GÖRÜNTÜ
<ul style="list-style-type: none"> E-mail PC'den PC'ye Ortak alan paylaşımı Veri şebekesi üzerinde toplantı Büyük bilgi transferleri Anında mesajlaşma (IM) 	<ul style="list-style-type: none"> Ses temelli mesajlaşma Ses mesajı yönlendirme Ses postası (voice mail) Konferans çağrıları Kişiden kişiye gerçek konuşmalar Düz içerik (MP3, radyo) Harmanlanmış içerik 	<ul style="list-style-type: none"> Videoblog/Moblog Uzaktan oylama TV ekranında video pencereleri Arkadaşlık servisleri Bilgi portalleri Spor bahisleri Uzaktan ev gözlem ve inceleme servisleri Fotoğraf, video mesaj Cep telefonu, PC ve TV arasında konferans

Kaynak: İyiler, 2009: 3.

İnternet sayesinde istenilen bilgiye kısa bir sürede ulaşmak mümkündür. Bu durum insanlar için zaman tasarrufu açısından önemli olmakla birlikte, insanların kısa sürede daha çok bilgiye ulaşip yaşam standartlarını yükseltmek bakımından da önem arz etmektedir. Ayrıca insanlar sahip oldukları bilgi beceri ve yeteneklerini internet sayesinde geniş kitlelere ulaştırma imkanına kavuşmuştur (Çalık ve Çınar, 2009: 85). Diğer yandan insanların merak ettikleri konular hakkında kısa sürede fikir edinebilme fırsatı sunar.

İnternetin olumlu yönleri yanında olumsuz yönleri de vardır. Akıllı telefon ve bilgisayarın hayatımıza girerek tüm alanlara yayılması ile insanların kişisel bir ihtiyacı haline dönüşen internet, aile içi ve kişiler arası iletişimin azalmasına neden olmaktadır. İnsanlar arası bağlar, bilişim teknolojiler yüzünden yıpranmakta ve iletişim zayıflamaktadır. Bilgilere ulaşmada hız ve rahatlık sağlayan internet, aynı zamanda kişileri tembelleğe itmektedir. İnsanların sürekli ve uzun süreli olarak bilgisayar başında oturmaları yalnızca iletişimsizliği olumsuz etkilemezken, birçok sağlık sorunlarına da neden olmaktadır. Birçok bilgi ve beceriyi genel kullanım ve erişime açması, internetin beraberinde ahlak sorununu da ortaya çıkartmıştır. Son olarak, özel hayatın ihlali, şantaj, çocuk suçları ve istismarı, bilişim suçları, insanların kişisel hesap ve bilgilerinin çalınması vb. problemlere neden olmaktadır (Çalık ve Çınar, 2009: 85). Buradan da anlaşılmaktadır ki internet hem ciddi bir fırsat, hem de önemli pek çok tehdit unsurudur. Bu bağlamda internetin yaygınlaşması bütün toplumları etkilemeye devam etmektedir.

2. Elektronik Ticaret (E-Ticaret)

Küreselleşme sürecinde bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler, sosyo-ekonomik etkileşim ve iletişimi hızlandırmıştır. Bilişim teknolojilerindeki ilerleme, ulaştırma ve haberleşme giderlerini hızla düşürürken, bilginin hızla ve kolayca yayılmasına imkân sağlamış, bu doğrultuda küreselleşmenin etki alanları farklılaşmıştır. Ticari amaçlı ilk uydu 1969 yılında uzaya fırlatılırken, günümüzde bilgi taşıma hizmeti vermek üzere 200'den fazla uyduya ulaşılmıştır. İki binli yıllara gelindiğinde küreselleşme, bilişim ve uzay teknolojisi, e-devlet, sanal dünya kavramlarıyla 1990'lı

yıllarda taşımış olduğu vizyonu perçinlemiştir. Günümüzde küreselleşme kavramı ve sürecinin tamamlayıcı kavramı e-ticarettir. Borsa işlemleri, devlet tahvilleri, hazine bonoları, döviz işlemleri, banka işlemleri, mal hizmet akışları, artık geleneksel piyasalar yerine elektronik piyasalarda ve bankacılık sektöründe yapılmaya başlanmıştır. Buradan yola çıkarak küreselleşme; yerel pazar ve teknolojilerin bütünleştiği, uluslararası ticaretin tahtını gün geçtikçe e-ticarete kaptırdığı; ulus devletin e- devlete yetki aktardığı; her türlü, mal ve hizmet kalifiye insan gücünün rekabet koşullarını sağlayacak seviyede kalitelere erişmek zorunda olduğu; devlet yönetimi ve siyasi kurumu bakımından kendine has davranış modellerinin oluşturulduğu bir sürece evrilmiştir (Aydemir ve Kaya, 2007: 277-278). Bu eksenle e-ticaretin kavramsal ve kuramsal arka planına göz atmak yararlı olacaktır.

2.1. E-ticaret: Kavramsal Arka Plan ve Tarihsel Gelişim

Elektronik haberleşme teknolojileri ticarete 1980’li yıllardan bu yana kullanılmasına rağmen internetin e-ticarete kullanılması, 1990’lı yılların ortasından bu yana gerçekleşmekte olup, çok uzak olmayan bir geçmişe sahiptir. İnternetin gelişimine katkı sağlayan en önemli etken, internetin e-ticarete kullanılmaya başlanmasıdır. Çünkü elektronik posta ve web uygulamaları e-ticaretin temel yapı taşları haline gelmiştir. İnternetin ticari ürünlerin satışında kullanılması ilk etapta çeşitli tereddütlere neden olmuş ve süslü internet sitelerinden oluşan birtakım denemeden ibaret olmuştur. Buna rağmen Amazon, Dixons, Yahoo gibi örnekler kısa sürede sadece internet üzerinden sattıkları mal ve hizmetlerle devasa şirket haline gelmişlerdir. Bu denemeler ve alınan riskler, bu şirketleri bir anda dünya şirketleri haline dönüştürmüştür. İnternet üzerinden gerçekleşen ekonomik faaliyetler gün geçtikçe artmakta ve dünya hızla küresel bir e-ticaret merkezine dönüşmektedir. Son olarak 1999 yılında ABD Ticaret bakanlığının yaptığı bir araştırmaya göre internet ekonomisinin; ucuz girdi ve iş gücü, az maliyet ile enflasyon oranının azaltılmasında rol oynadığı saptanmıştır (Erbaşlar ve Dokur, 2016: 3).

Ticaret, kısaca her türlü mal, hizmet ve ürün takasına ya da para ile alım-satım yapılmasına verilen isimdir (Civelek ve Güçlü, 2003: 22). E-ticaret ise, “Her türlü malın ve hizmetin bilgisayar teknolojisi, elektronik iletişim kanalları ve ilgili teknolojiler (akıllı kart, smart kart, elektronik fon transferi, POS terminalleri ve EFT benzeri) kullanarak satılması veya satın alınmasını içeren bir terimdir”. Diğer bir görüşe göre e-ticaret, ödeme işlemlerinin internet üzerinden yapıldığı alım ve satımları kapsamaktadır. Fiziksel bağ kurmadan ve fiziksel takas işlemine gerek kalmadan elektronik ortamda gerçekleştirilebilen bir ticari iş eylemi olarak da tanımlanabilir. Böylelikle fiziki olarak sınırların ortadan kalktığı, insanoğlunun bir tuşla dilediği ürün ve hizmetlere erişebildiği bir ortam oluşturulmasıdır (Yamamoto, 2013: 6). Aşağıdaki tablo (Tablo 3) bize geleneksel ticaret ile e-ticaret arasındaki farkı belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Geleneksel ve E-ticaretin Karşılaştırılması

Satın Almayı Yapan Firma	Geleneksel Ticaret	Elektronik Ticaret
Bilgi Edinme Yöntemleri	Görüşme, dergi, broşür, reklam vs.	Web siteleri

İstek Belirtme Yöntemi	Yazılı-basılı form	E- posta
İstek Onayı	Yazılı-basılı form	E- posta
Fiyat Araştırması	Katalog, görüşme, broşür	Web siteleri
Sipariş Verme	Yazılı basılı form, faks	E- posta, EDI
Tedarikçi Firma		
Stok Kontrolü	Yazılı-basılı form, faks, telefon	Çevrimiçi Veri tabanı, EDI
Sevkiyat Hazırlığı	Yazılı-basılı form, faks, telefon	Elektronik Veri tabanı, EDI
İrsaliye Kesimi	Yazılı-basılı form	Çevrimiçi Veri tabanı, EDI
Fatura Kesimi	Yazılı-basılı form	E-Posta, EDI
Siparişi Yapan Firma		
Teslimat Onayı	Yazılı-basılı form	E-Posta, EDI
Ödeme Programı	Yazılı-basılı form	Çevrimiçi Veri tabanı, EDI
Ödeme	Banka Havalesi, Posta, Tahsil Dekontu	İnternet bankacılığı, EDI, EFT

Kaynak: Elibol ve Kesici,2004: 310.

Tablo 3'ten incelenebileceği gibi, geleneksel ticarete alışveriş ve benzeri işlemler için firmalarla daha çok fiziki bağlantılara ihtiyaç duyulurken, e-ticarete ise tamamen bilişim teknolojilerine dayalı bir alışveriş söz konusu olmaktadır.

Son olarak da e-ticaretin bazı özelliklerine değinecek olursak, e-ticaret; coğrafi mesafeye bakılmaksızın ticari işlemleri kolaylaştırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki firmalara kişisel bir bilgisayar, internet tarayıcı ve telefon bağlantısının maliyetiyle küresel pazara katılma fırsatı da sunuyor. Böylece, e-ticaret yalnızca pazardaki rekabeti teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda ucuz pazar girişini kolaylaştırır ve gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ve orta ölçekli işletmeler için bir nimet olarak öngörülmesinin nedeni de budur. Aynı zamanda çok daha ucuzdur ve bu nedenle küçük firmaların küreselleşmesini kolaylaştırmıştır. Ticareti internet için kullanmanın ikinci eşsiz bir özelliği, aslında sınırsız ve dolayısıyla tarifeler veya nicelik kısıtlamaları kullanarak düzenlemeyi zorlaştıran bir ticari işlemi kolaylaştırmasıdır. Geleneksel ticaret engellerini önlediği ölçüde, e-ticaret en gelişmekte olan ülkelere fayda sağlar. Böylece, e-ticaretin dijital olarak dağıtılmış şekli, büyük kısmı gelişmekte olan küçük açık ekonomiler için serbest ticaretin etkinlik avantajlarını getirmektedir (Bhatnagar, 1999: 288-289). E-ticaretin özelliklerini toparlayacak olursak, e-ticaret gerek firma gerekse de tüketiciler için dünya piyasasına açılan bir kapı olması, sanal olması, farklı kültürlerle iletişim kurulmasını sağlaması, insanoğluna her yerden ve her mekândan 7/24 alışveriş yapılabilme imkânı sağlaması, yerellikten sıyrılıp uluslararası bir platforma dönüşmesi, hızlı, kolay ve güvenli bir erişim imkânı sağlaması gibi özelliklere ve avantajlara sahiptir.

2.2. E-ticaret Türleri ve Tartışmalar

E-ticaretin kullandığı araçlar ile avantaj ve dezavantajları bağlamında bir değerlendirme yapılacak olursa şu ayrımlar yapılabilir:

E-ticaret Araçları: Temel olarak e-ticaretin araçları şunlardır: Radyo telefon, faks, televizyon, elektronik ödeme ve para transfer sistemleri (ATM, kredi kartları, smart kart, sanal para), EDI (elektronik veri değişimi) ve internettir (e-posta, www, FTP, Netnews) (Yeşil, 2010: 21).

Tablo 4: E-ticaret Türleri

Gerçekleşme Şekli	İngilizce Adı	İşlevleri
İşletmeden İşletmeye	B2B (Business to Business)	Tedarik, Satış ve Üretim
İşletmeden Tüketicieye	B2C (Business to Consumer)	Bilgi – Satış
Tüketiciden Tüketicieye	C2C (Consumer to Consumer)	Açık Arttırma – Satış
Tüketiciden İşletmeye	C2B (Consumer to Business)	Toptan Satın Alma

Kaynak: Civelek ve Güçlü, 2003: 116.

Tablo 4’te dünyada en çok kullanılan e-ticaret türleri yer almaktadır. Burada B2B işletmelerin kendi aralarında elektronik olarak ticaret yaptıklarını göstermek için kullanılır. B2C düzleminde işletmeden tüketiciye doğru bir ticaret söz konusu iken, C2C tüketicilerin kendi aralarında elektronik olarak ticaret yapmaları durumunu ifade eder. Son olarak C2B kısaltması tüketiciden işletmeye doğru bir ticaretin ve satışın gerçekleştiğini açıklamaktadır.

E-ticaretin Avantajları: Yeni bir alışveriş yolu olması, düşük işletim masraflarına sahip olması, yatırım maliyetinin oldukça düşük olması, yüksek kar ve satış imkanı sağlaması, reklam ve tanıtım açısından çok ucuz olması, fiziki ve ticari mekan sınırlamasının olmaması, sınırsız zamana sahip olması, hızlı işlem imkanı sağlaması, yapılan işlemler kayıt altında tutulması, ikinci el satış imkanı sağlaması, kolay ihracat yapılmasına imkan sağlaması, kolay müşteri takibi imkanı sağlaması, en çok satılan ürünlerin görülebilmesini sağlaması, küçük ve orta ölçekli işletmeler rekabet fırsatı sağlamsı, zorunlu ürün stokunun bulunmaması, müşterilerin firmalara rahat ulaşmasını sağlaması, hedef kitleye rahat ve hızlı bir şekilde ulaşma imkanı sağlamsı, hedef kitlenin çok geniş olması ve son olarak ürünlerle ilgili geniş bilgi ve görsel sunma imkanı sağlaması gibi avantajları vardır (Sugözü ve Demir, 2011: 110). Bu avantajlar, bu tür mübadelenin adeta ışık hızıyla yaygınlaştığının da nedenini açıklamaktadır.

E-ticaretin Dezavantajları: E-ticaretin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar; dağıtılan bilgi üzerindeki denetim eksikliği, bilginin yayılması ve çalınması üzerindeki denetim eksikliği, bilgiye ulaşmada karşılaşılan sorunlar, teknolojideki yanlış seçimler, katılımda gecikme, uygulamada isteksizlik, ısrarcılıkta isteksizlik, yasal sorunlar, güvenlik, teknik problemler, özel hayatın gizliliği, ödemelerde yaşanan problemler şeklinde sıralanabilir (Erbaşlar ve Dokur, 2008: 8). Daha önemlisi ve uygulamada ortaya çıkan sonuçlar bağlamında tekelleşme eğilimlerinin başka bir düzlemde ortaya çıkma tehlikesinin bulunmasıdır. E-ticaretin, ticari mübadele bağlamında tam rekabetçi bir ortamın oluşmasına hizmet etme olasılığına sık sık atıfta bulunulmasına rağmen, son tahlilde ödeme sistemleri açısından açık bir eksik rekabet gerçeğinin varlığı yadsınamaz.

2.3. Dünya’da Elektronik Ticaretin Profili

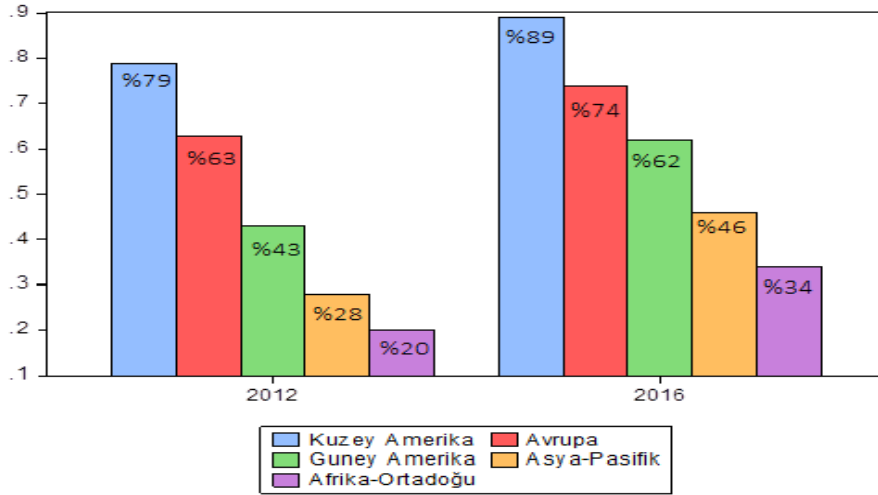
Yirminci yüzyılın sonlarına doğru teknolojide yaşanan gelişmeler, yalnızca insan hayatını değil ekonomik faaliyetleri ve iş dünyasını da etkilemiştir. Enformasyon ile bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, 1980’li yıllarda e-ticaret kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda e-ticaret ilk defa 1994 yılında kitap satışı yapan amazon.com isimli bir sitenin kurulmasıyla başlamıştır. Bu satışın başlamasından kısa bir süre sonra elektronik posta yoluyla reklam ve pazarlama kavramları

ortaya çıkmıştır. Ardından 1995 yılında arama motorlarının ilklerinden olan yahoo.com üzerinden ilk arama gerçekleştirilmiştir. Geçmişten günümüze kadar birçok arama motoru, reklam panosu olarak kullanılmakta ve bu işlevlerini halen sürdürmektedirler. Ayrıca e-ticaretin önemli şirketlerinden biri eBay 1995 Eylül ayında kurulup auction web adıyla ilk satışını gerçekleştirmiştir (Doğanlar, 2016: 4).

Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri, dünyayı hızla tek bir pazar haline dönüştürmesidir. Bunun sonucunda uluslararası ticaret önemli boyutlara ulaşmış ve ülkeler arasında mal ve hizmet döngüsü hız kazanmıştır. Küreselleşmeden sonra dünya ticaretini etkileyen bir diğer önemli gelişme ise teknolojiye olmuştur. Son zamanlarda teknolojiye gelişmeler ile birlikte elektronik alet, bilgisayar ve internet kullanım oranları yükselmiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte teknolojinin kullanım oranlarındaki bu artış e-ticareti ortaya çıkartmıştır. Günümüze kadar sürekli gelişen ve büyüyen e-ticaret, gün geçtikçe dünya piyasalarında önemli bir konuma yerleşmeye hızla ilerlemektedir.

Bu doğrultuda bu çalışmada e-ticaret ile ilgili kullanılan veriler TÜSİAD'ın 2014'te yayınladığı Dijital Pazarın Odak Noktası E-Ticaret yayını ile 2017 yılında yayınlanan 2017 E-Ticaret Raporlarından alınmıştır. Şekillerin çiziminde ise EvIEWS 9 paket programı kullanılmıştır.

Şekil 1: Dünyada Bölgelere Göre İnternet Kullanımının Nüfustaki Payı (%)

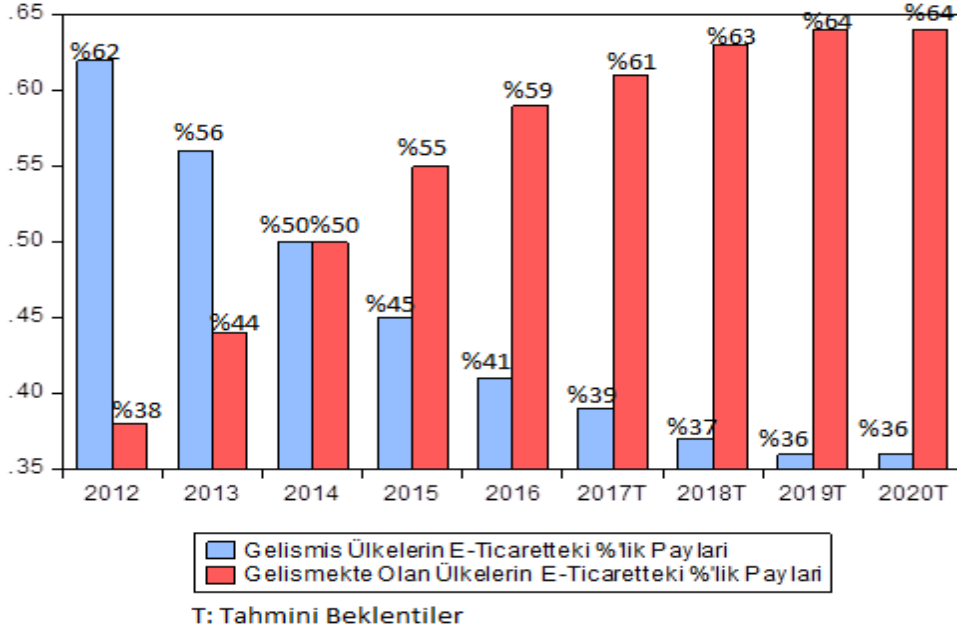

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

E-ticaretin en önemli araçlarından olan internetin bölgelere ve toplam nüfusa göre kullanım oranları şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre 2012 yılında toplam nüfus içinde en yüksek internet kullanım oranı %79 payla Kuzey Amerika'ya ait iken, aynı yılda toplam nüfus içinde en az internet kullanım oranı ise %20'lik pay ile Afrika-Ortadoğu ülkelerine aittir. 2016 yılında ise dünyada internet kullanım oranlarında bir artış gözlemlenirken sıralamada herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Kuzey Amerika 2016'da internet kullanımında %10'luk artış ile yine birinci sırada iken, Ortadoğu-Afrika bölgesi ise yine son sırada yer almaktadır. Buna rağmen 2012'den 2016'ya kadar geçen sürede Ortadoğu-Afrika bölgesinde nüfusun internete erişim oranı %70 artış (%20'den %34'e) göstermiştir. Ortadoğu'da bu oranın düşük olmasının en büyük sebebi, bölgede yıllardır

süren savaş ve çatışmalar ile birlikte devam eden istikrarsızlıktır. Genel trend açısından, son dönemde dünyanın her bölgesine nüfusun internete erişiminin mutlak anlamda ve dramatik olarak artış ortaya çıktığı kaydedilmelidir.

Şekil 2: Dünyada E-Ticaret

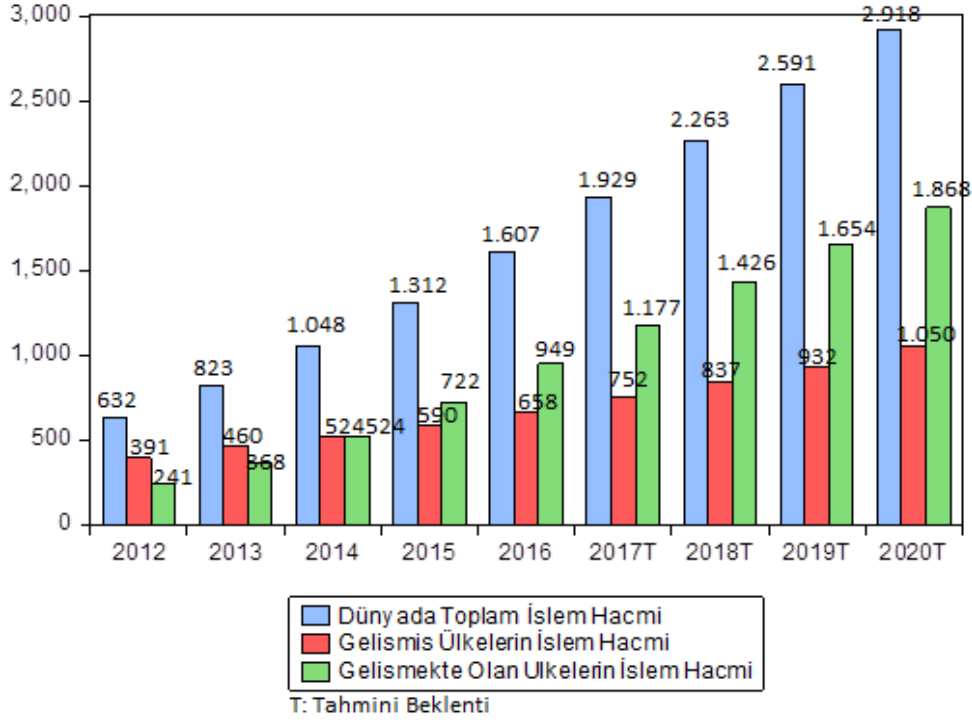
Hacminin Yüzdelik

Dağılımı (%)

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 2'de dünyadaki e-ticaret hacminin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki oransal (%) dağılımı verilmiştir. 2012 yılında gelişmiş ülkelerin e-ticaretteki payları %62 iken, bu oran gelişmekte olan ülkelerde doğal olarak %38'dir. 2014 yılına kadar gelişmiş ülkelerde e-ticaret hacmi sürekli azalırken, gelişmekte olan ülkelerde sürekli artış ortaya çıkmıştır. Böylece 2014 yılında e-ticaretteki oransal pay gelişmekte olan ülkelerle eşitlenmiştir. 2014 yılından sonra ise e-ticaretteki artış, gelişmekte olan ülkeler lehine dönüşürken, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelere arasındaki fark hızla açılmaya başlamıştır. 2016 yılında gelişmekte olan ülkelerin e-ticaretteki payı %59'a ulaşırken, gelişmiş ülkelerde bu oran %41'e gerilemiştir. Tahminler, 2020 yılına kadar gelişmekte olan ülkelerde e-ticaret hacminin %64'e yükseleceği, gelişmiş ülkelerde ise bu oranın %36'a düşeceği şeklindedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki bu artışın en önemli sebebi Çin ve Hindistan gibi çok yüksek bir nüfus potansiyeline sahip olmalarının yanı sıra, son yıllarda Çin ekonomisinin dış pazarlara açılması ve dünya piyasalarındaki etkinliğini arttırmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde internet kullanım oranlarının yüksek olması, e-ticarette ciddi bir artış yaratmıştır. Bu da internetin e-ticarette önemli bir araç olduğunu kanıtlamaktadır.

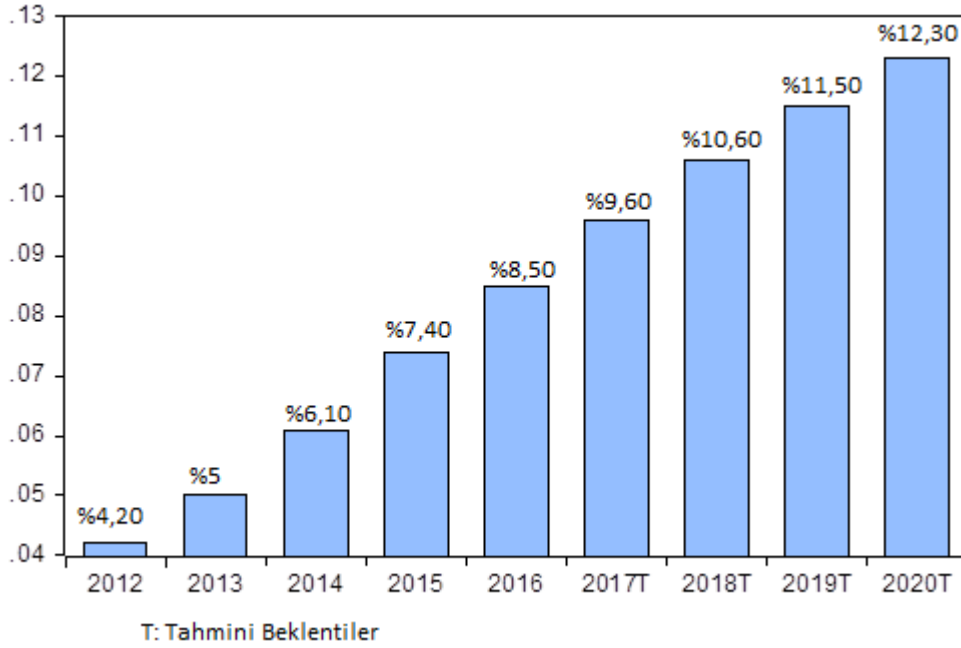
Şekil 3: Dünyada E-Ticaret Hacmi (Miktarı) Değişimi

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 3'te dünyadaki e-ticaret hacminin boyutları gösterilmektedir. 2012 yılında küresel e-ticaret hacmi 632 milyar dolar olarak hesaplanırken, bu rakamın 391 milyar dolarını gelişmiş ülkeler, geri kalan 241 milyar dolarlık pastayı ise geliştirmekte olan ülkeler elde etmiştir. 2014 yılında 1.048 trilyon dolarlık dünya e-ticaret hacmini iki ülke grubu eşit olarak bölüşmüş ve bu yıldan itibaren geliştirmekte olan ülkeler bu piyasaya hâkim olmaya başlamıştır. 2016 yılında, 1.607 trilyon dolarlık dünya e-ticaret hacminde geliştirmekte olan ülkeler 949 milyar dolarlık pastaya sahipken, gelişmiş ülkeler 658 milyar dolarda kalmıştır. 2020 yılı için yapılan tahminler, toplam dünya e-ticaret hacminin 2.918 trilyon dolara ulaşacağıdır. Burada geliştirmekte olan ülkeler pastanın 1.868 trilyon dolarlık kısmını, gelişmiş ülkeler ise pastanın geri kalan 1.050 trilyon dolarlık kısmını alacaktır. Teknolojik ilerleme ile teknoloji kullanımında artış özellikle yüksek nüfusa sahip geliştirmekte olan ülkeler için bir avantaj sağlamakta ve e-ticaret hacminin yükselmesine katkı sağlamaktadır.

Şekil 4: Dünyada E-Ticaretin Toplam Ticaretteki Payı (%)

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 4'te e-ticaretin toplam küresel ticaret hacmindeki payı gösterilmektedir. 2012 yılında bu oran %4,20 iken sürekli bir artış trendi sergilemiş ve 2016 yılında iki katından fazla artarak %8,50 oranına yükselmiştir. 2020 yılı için yapılan tahminler, e-ticaretin toplam dünya ticaretindeki payının %12,30 olacağı şeklindedir. Bilişimdeki kullanım oranları arttıkça ve e-ticaret piyasaları genişledikçe dünya e-ticaret hacmi sürekli büyüyecek ve ilerleyen zamanlarda dünya piyasasının çok büyük bir hacmini oluşturacaktır.

3. Türkiye'de Elektronik Ticaret

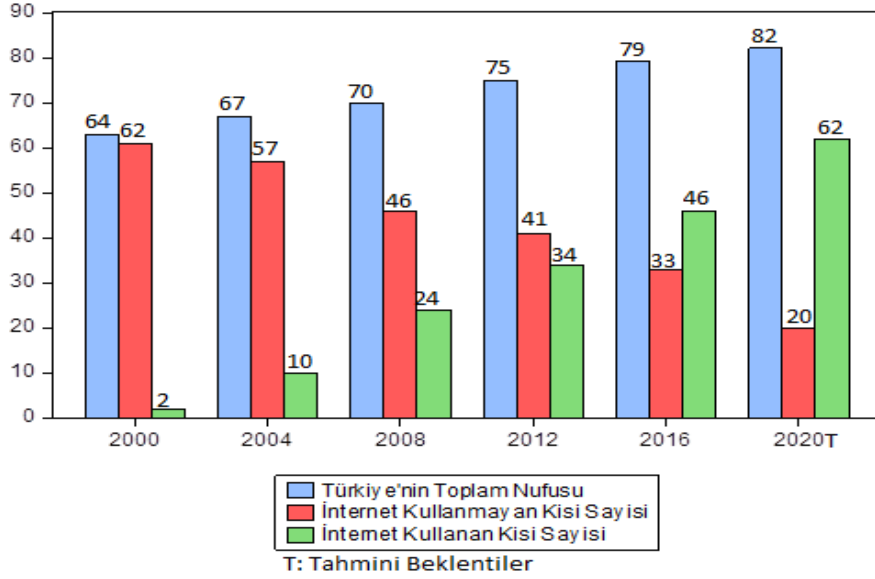
Türkiye, e-ticaret bağlamında, Ebay ve Amazon gibi küresel e-ticaret tekellerinin de gösterdiği yakın ilgiden anlaşılmaktadır ki, ciddi bir potansiyel taşımaktadır. Ülkede Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) tarafından 1997 yılında düzenlenen toplantı, ilk defa e-ticarete yönelik olmuştur. Bu toplantıda, "E-ticaret Ağının" oluşturulması ve ülkemizde e-ticaretin yaygınlaştırılması maksadıyla, bir çalışma ekibi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalarını koordine etme görevi, Dış Ticaret Müsteşarlığı'na, sekreteryaya görevi ise TÜBİTAK'a verilmiştir (www.ekonomi.gov.tr).

Türkiye'de e-ticaret piyasasının önemli aktörlerinden hepsiburada.com 1998, gittigidiyor.com ise 2000 yılında kurulmuştur*. E-ticaret, Türkiye'de asıl büyümesini 2008 yılından sonra göstermiştir. Bu büyüme, özel alışveriş sitelerinin kurulmasıyla başlamıştır. İlk elektronik perakende şirketlerinden hepsiburada.com, ilk etapta elektronik alanda faaliyet göstermiş daha sonra farklı alanlara yönelerek yatay bir şirket haline dönüşmüştür. Diğer bir e-ticaret markası olan yemeksepeti.com da Türkiye'nin öncü e-ticaret şirketlerinden biri olup, Türkiye'de ilk defa B2C

* gittigidiyor.com 2011 yılında 215 milyon dolara Ebay tarafından satın alınmış olup halen etkin olarak faaliyet göstermektedir. Bu satış, Türkiye e-ticaret ve bilişim sektöründe o zamana kadar ulaşılan en büyük satış rakamı olmuştur.

pazar yerlerinden biri olmuştur. Ayrıca tüketicinin tüketiciye ulaşabildiği e-ticaret şirketleri olan gittigidiyor.com ile sahibinden.com Türkiye'nin önemli sanal pazarları haline gelmiştir. Trendyol, limango ve markafoni vb. özel alışveriş sitelerinin kurulması ve özellikle kadınların da e-ticarete yönelmesi, e-ticaretin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır (TÜSİAD, 2017: 46-47). Son dönemde, Türkiye'nin büyük sermaye guruplarından birinin kontrolünde 2013 yılında kurulan n11.com adlı alışveriş sitesi ise, 2018 ortalarına kadar 5 yılda 7,8 milyar TL ticaret hacmi yaratmış ve 1 milyar lirayı aşkın KDV geliri sağlamıştır (Hürriyet, 05.07.2018).

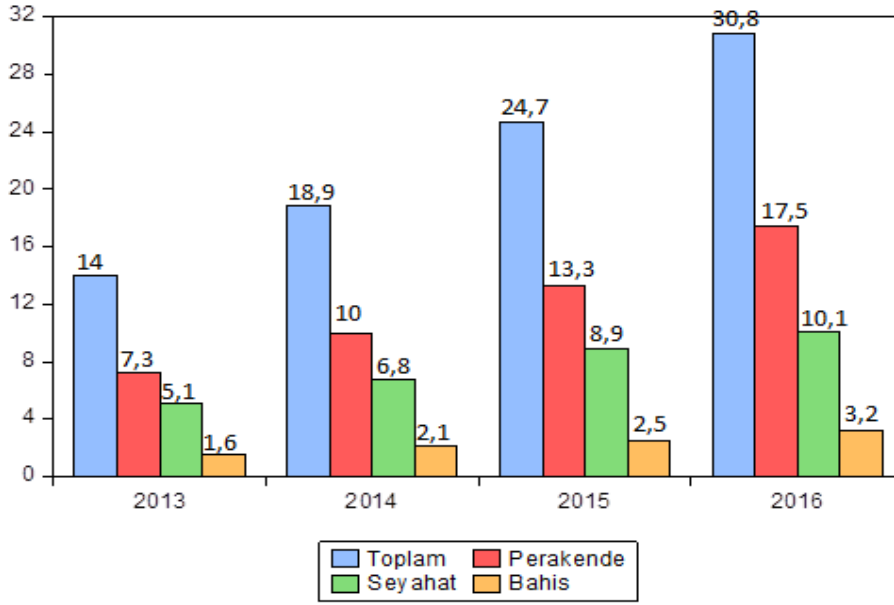
Şekil 5: Türkiye'de İnternet Kullanımının Nüfustaki Payı (Kişi)

Kaynak: TÜSİAD (Grafikler yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 5'te Türkiye'de internet kullanımının nüfus içindeki payı verilmiştir. Türkiye'de iki binli yıllarda 2 milyon kişi ile internet kullanımı oldukça düşüktür. O dönemde bu cılız tablonun en büyük nedeni Türkiye'nin bilgisayar ve internet ile yeni tanışmasıdır. Gün geçtikçe teknolojik gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş ve zamanla Türkiye'de internet kullanan kişi sayısı sürekli artmıştır. Türkiye'de internet kullanımı hızla artarken, 2016 yılında 46 milyon kişiye ulaşmış ve bu yıl ilk kez internet kullanan kişi sayısı, internet kullanmayan kişi sayısını aşmıştır. Bu durum bizlere Türkiye'de internet kullanım oranının %60'lara ulaştığını göstermektedir. Yani Türkiye'de 2016 yılında her 2 kişiden 1'inin internet kullandığının bir göstergesidir. Son yıllardaki bu artışla Türkiye'nin bilişim teknolojilerini ve interneti kullanmada birçok Avrupa ülkesini geride bıraktığının göstergesidir. Son olarak Türkiye'nin 2020 yılındaki tahmini internet kullanıcı sayısının 62 milyon kişiye ulaşacağı öngörülürken, bu oran yaklaşık olarak nüfusun %76'sına tekabül etmektedir. Yani 2020 yılında Türkiye'de 4 kişiden 3'nün internet kullanacağı öngörülmektedir. Bu gelişme bağlamında, Türkiye'de e-ticaretin gelişme potansiyeli ile internete erişimin yaygınlaştırılması arasındaki açık korelasyon belirginleşmektedir.

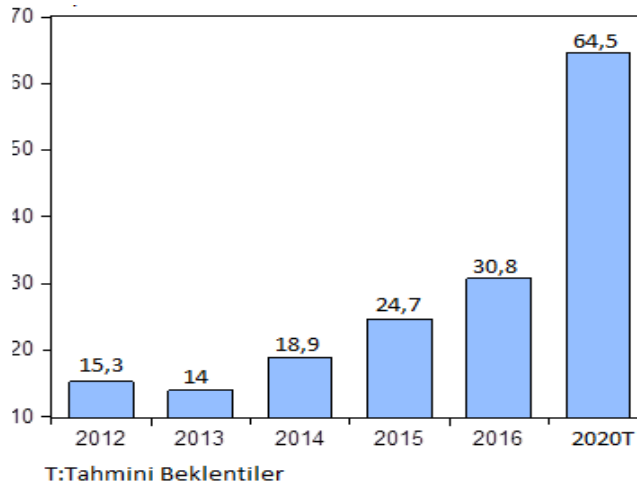
Şekil 6: Türkiye’de E-ticaretin Sektör Bazlı Hacmi (Milyar TL)

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 6’da Türkiye’nin e-ticaretteki sektör dağılımına baktığımızda, e-ticarette en büyük payı perakende sektörün aldığı anlaşılmaktadır. En düşük payı ise bahis sektörü almaktadır. Türkiye’de 2013 yılında gerçekleşen toplam 14 milyar TL’lik e-ticarette 7,3 milyar TL’lik payla perakende sektörü lider konumdayken, en düşük payı 1,6 milyar TL ile bahis sektörü almaktadır. E-ticaret hacmi Türkiye’de her yıl artarak 2016 yılında 30,8 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2016 yılında 17,5 milyar TL’lik hacimle yine lider sektör perakende sektörü olurken, 3,2 milyar TL’lik ciro ile yine bahis sektörü son sırada yer almaktadır. Türkiye’nin e-ticaret hacminin 2020’li yıllara kadar 60 milyar TL’ye ulaşacağı tahmin edilmektedir. 2013-2016 dönemindeki artış oranlarını karşılaştırdığımızda, Türkiye’de e-ticarette %50’lik bir artışın olduğu görülmektedir. Bunun en büyük sebebi Türkiye’de internet kullanım oranlarının sürekli artış göstermesidir. Buna rağmen Türkiye’de 46 milyon internet kullanıcısı olmasına karşın bu ticaretteki gelişim oranı yeterli değildir. Bunun sebepleri alt yapı, bilgi ve algı eksikliğidir.

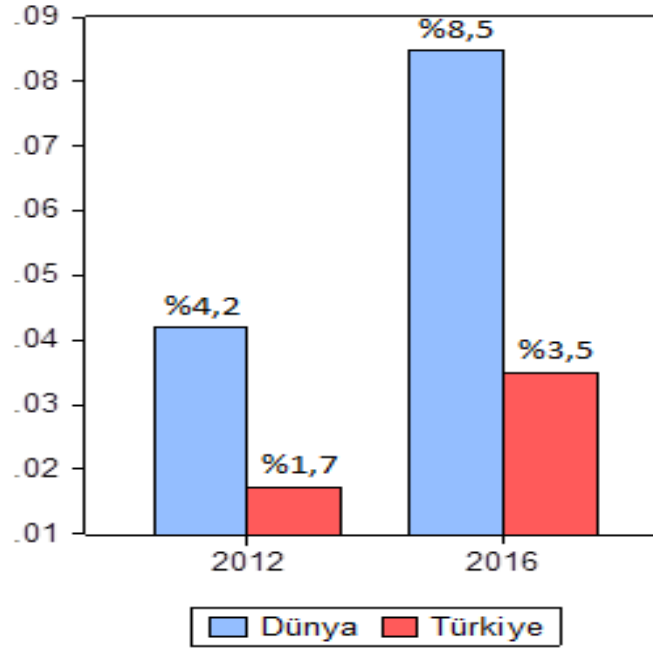
Şekil 7: Türkiye’de E-ticaret Hacmi (Milyar TL)

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Türkiye'nin e-ticaret hacmini Şekil 7'den inceleyecek olursak 46 milyon internet kullanıcı olan bir ülke için oldukça düşük bir orandır. Türkiye'de 2012 yılında 15,3 milyar TL olan e-ticaret 2013 yılında küresel finansal krizinin son etkileri devam ederken düşüş ortaya çıkmış ve 14 milyar TL'ye gerilemiştir. 2014 yılından itibaren sürekli artış trendi sergileyen e-ticaret hacmi 2016 yılında 30,8 milyar liraya ulaşmıştır. Yani 2012 yılındaki ticaret hacminin 2 katı kadar artış göstermiştir. 2020 yılı için tahmin edilen ve beklenen e-ticaret hacmi ise, 64,5 milyar TL'dir. Birçok Avrupa ülkesinin nüfusundan daha fazla internet kullanıcısına sahip olan Türkiye'nin, internet kullanıcı sayısına göre e-ticaret hacmi oldukça düşüktür. Bunun en önemli sebepleri Türkiye'nin e-ticaret altyapısının yetersiz olması, toplumun e-ticaret hakkında fazla bilgiye sahip olmaması ile birlikte elektronik alışverişe olan güven eksikliğidir. Bu doğrultuda yapılması gereken en önemli şeyin toplumu e-ticarete yönlendirecek teşviklerin ve tanıtımın yapılmasıdır.

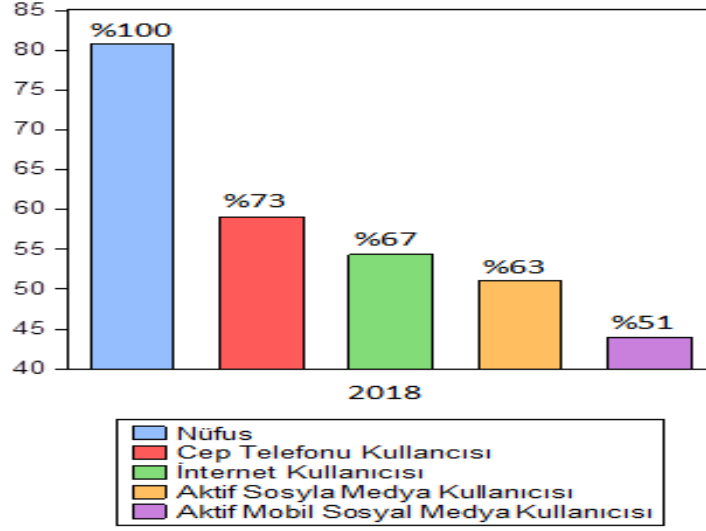
Şekil 8: Dünya ve Türkiye'de E-Ticaretin Karşılaştırılması (2012-2016)

Kaynak: TÜSİAD (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Dünya ile Türkiye'nin e-ticaret oranlarının toplam perakende ticaret hacmindeki paylarına Şekil 8'de sunulan veriler bağlamında göz gezdirildiğinde, 2012 yılında küresel e-ticaretin perakende ticaret hacmi içerisindeki payı %4,2 iken 2016 yılında bu oran %8,5'e yükselmiştir. Türkiye'de ise 2012 yılında e-ticaretin toplam perakende ticaret hacmindeki payı %1,7 iken bu oran 2016 yılında %3,5' ye yükselmiştir. Türkiye için oldukça düşük olan bu oran e-ticaretin ekonomideki payının oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Şekil 9: Türkiye’de Dijitalleşme (Milyon Kişi, %)

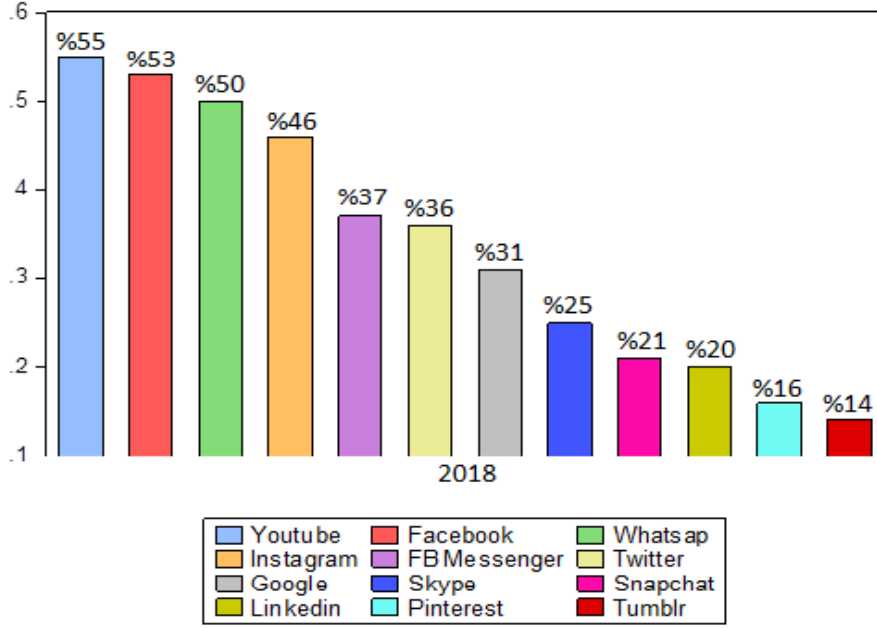

Kaynak: TÜİK ve Wearesocial (Grafik yazarlarca oluşturulmuştur)

Şekil 9’de Türkiye’nin 2018 yılına ait dijitalleşme grafiği verilmiştir. TÜİK verilerine göre 2017 yılında Türkiye’nin nüfusu 80,81 milyon kişidir. Bu nüfus içerisinde 59,05 milyon kişi cep telefonu kullanıcısı iken bu rakamın nüfustaki payı %73’tür. Cep telefonu kullanıcısından sonra 54,34 milyon kullanıcı ve %67’lik payla internet kullanıcıları gelmektedir. Üçüncü sırada ise 51 milyon ve %63’lük payla aktif sosyal medya kullanıcıları gelirken son sırada 44 milyon kullanıcı ve %51’lik pay ile son sırada aktif sosyal medya kullanıcıları gelmektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere 2018 yılında Türkiye nüfusunun yarısından fazlası akıllı cihazlar ve internet kullanırken bu rakamlar toplumun hızla dijitalleştiğinin açık bir kanıtıdır.

İnternet kullanımının ve Türkiye’nin bilgi toplumuna geçiş düzeyinin ölçütlerinden birisi olan sosyal medya iletişimi, dijitalleşmede büyük bir paya sahiptir. Özellikle sosyal medya sitelerinde yayınlanan reklamlar büyük bir pastanın varlığına işaret etmekte ve özellikle Facebook, marketplace uygulaması ile e-ticarete doğrudan girmiş bulunmaktadır.

Şekil 10: Türkiye’de En Çok Kullanılan Sosyal Medya Platformları (%)

Kaynak: Wearesocial (Grafik yazarlar tarafından oluşturulmuştur)

Şekil 10’da Türkiye’nin 2018 yılı 16-64 yaş grubunun sosyal medya platformu kullanıcı oranları verilmiştir. Buna göre Türkiye’de %55’lik oranla en çok kullanılan sosyal medya platformu Youtube iken, Youtube kanalını %53’lik oranla Facebook takip etmektedir. Türkiye’de en az kullanılan sosyal medya platformları ise %14’lik payla Tumblr iken onu %16’lık payla Pinterest takip etmektedir. Türkiye nüfusunun yarısından fazlası sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Türkiye nüfusunun yarısından fazlasının kullandığı bu sosyal medya platformlarının hiçbirinin patentine sahip değildir. Bu ekseninde, Türkiye’de son zamanlarda Türkiye Posta ve Telgraf Teşkilatı’nın (PTT) Whatsap benzeri PTT Messenger adlı bir haberleşme platformu kurma çalışmalarında ilerleme sağlamıştır (NTV, 14.05.2018).

Türkiye’de e-ticaretin gelişimi, dünya ortalamasının gerisinde olmasına rağmen, pazarın sunduğu maliyete ilişkin avantajlar ve ürün çeşitliliği bağlamında başarılı bir platform olması nedeniyle yüksek bir potansiyel barındırmaktadır. Nitekim bu sektörde, Türkiye’nin durgunluk yaşadığı ve talep daralmasıyla karşı karşıya kaldığı bir dönem başlamasına rağmen Eylül 2018’de amazon.com Türkiye e-ticaret mağazasını hizmete sokmuştur. Dünya e-ticaret devi olan amazon.com şirketinin Türkiye mağazasını açmasından anlaşılmaktadır ki bu sektörde rekabet gittikçe artacak ve ürün yelpazesinin gün geçtikçe genişlemesi beklenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme ve baş döndürücü hızla gelişen teknoloji, birçok yeniliği getirmekte ve bilgiye daha hızlı ulaşılmaktadır. Bu yeniliklerin biri olan e-ticaret, insanların istedikleri zaman, istedikleri yerden anında alışveriş yapmalarına veya satın almak istedikleri ürünle ilgili detaylı bilgi edinmelerini sağlarken dünya tek bir küresel pazar haline dönüşmesine ön ayak olmaktadır.

Bilişim teknolojileri ve internetin gelişmesine paralel olarak genişleyen e-ticaret hem tüketiciler hem üreticiler için vazgeçilmez bir alışveriş metodu haline gelmiştir. İlk kez 1980'li yıllarda başlayan e-ticaret, gün geçtikçe hacmini arttırırken, 2017 yılında 2 trilyon dolara yaklaşmıştır. Bu piyasa hacminin 2020'de 3 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Dünya ekonomisinde gün geçtikçe önemli olmaya başlayan e-ticaret genelde internet kullanımının oranlarının yüksek olduğu ülkelerde daha fazla gerçekleşmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa gibi internetin ve teknolojinin çok kullanıldığı bölgelerde e-ticaret oranları daha yüksektir.

Türkiye'de ise nüfusunun yarısından fazlası internet kullanırken, bu rakam birçok Avrupa ülkesi nüfusundan fazladır. Türkiye'de oldukça yüksek oranda internet kullanıcısı olmasına karşın, e-ticaret performansı oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedenleri, e-ticaret altyapısının yetersiz olması, çoğu kimse için internetin bir eğlence ve hobi aracı olarak görülmesi, e-ticaret hakkında bilgi ve algı eksikliğinin olması gibidir. Ayrıca insanların sanal ortamda yapılan alışverişlere karşı genel bir güvensizlik hissi taşıdığı da görülmektedir.

Türkiye'nin nüfusunun yarısından fazlasının sosyal medya platformlarını ve interneti kullanması, Türkiye'nin sanal bir pazara dönüşmesi açısından ciddi bir potansiyel taşımaktadır. Günümüzde dünyada olduğu gibi Türkiye'de de nesnelere interneti sayesinde insanlar bilgisayarlara ihtiyaç duymadan istedikleri yer ve zamanda akıllı cihazlar sayesinde sanal ortama bağlanabilme ve elektronik ortamda ekonomik faaliyetten, eğitim faaliyetlerine, sosyo-kültürel faaliyetten eğlence faaliyetlerine kadar birçok etkinliğe katılabilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de internet kullanıcı sayısındaki artış, yaygınlaşan akıllı cihazlar ile nesnelere interneti, Türkiye e-ticaret pazarının gelişimi için ciddi birer itici güç haline gelmiştir. Bu potansiyel fark edilmiş olmalıdır ki, küresel e-ticaret devlerinde biri olan Amazon, 2018'in Eylül ayında Türkiye piyasalarına girmiştir. Amazon.com şirketinin Türkiye piyasalarını girişi ile e-ticarete rekabet, kalite ve ürün yelpazesinin de genişlemesi beklenmektedir.

Türkiye'de e-ticaret hacminin arttırılması ve toplumun e-ticarete yönlendirilmesi için; algı ve dijital okuryazarlığın arttırılması, teknik altyapının iyileştirilmesi, sektör, tüketici ve örgütsel yapı arasında etkili iletişimin kurulması, perakendecilerin e-ticarete girişlerinin teşvik edilmesi ve son olarak sektörü destekleyici düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak iktisadi etkinliğin artması ve piyasalarda rekabetçi ortamın iyileştirilmesi de söz konusu olabilecektir.

KAYNAKÇA

- AKOLAŞ, Arzu (2004). "Bilişim Sistemleri ve Bilişim Teknolojisinin Küreselleşme Olgusunun Girişimcilik Üzerine Etkileri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, ss: 29-42.
- AYDEMİR, Cahit ve KAYA Mehmet (2007). "Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar-2007, Cilt: 6 Sayı: 20, ss: 260-282. web: www.e-sosder.com
- BHATNAGAR, Pradip (1999), "Electronic Commerce, Trade and Development", Development Policy Review, Volume: 17, pp: 281-291.
- BUCHHOLZ, Sandra vd. (2009). "Life Courses in the Globalization Process: The Development of Social Inequalities in Modern Societies". European Sociological Review, Volume: 25, Issue: 1, pp: 53-71.
- BUHALIS, Dimitrios (1998). "Strategic Use of Information Technologies in the Tourism Industry", Tourism Management, Volume:19, Issue: 5, pp: 409-421.
- CASTELLS, Manuel (2000). "Materials for an Exploratory Theory of the Network Society, British Journal of Sociology, Volume: 51, Issue:1, pp: 5 – 24.
- CİVELEK M. Emre ve SÖZER Güçlü Edin (2003). İnternet Ticareti (Yeni Ekososyal Sistem ve Ticaret Noktaları), Beta Yayınları, İstanbul.
- ÇALIK, Deniz ve ÇINAR, Özge Pelin (2009). Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet, XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı Bildirileri 12-13 Aralık 2009, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2009). Küresel Bunalım, Küre Yayınları, 15.Baskı, İstanbul.
- DİKKAYA, Mehmet ve ÖZYAKIŞIR Deniz (2008), Küreselleşmenin Ekonomi Politikği, Gazi Kitapevi, Ankara.
- DOĞANLAR, Tolgahan (2016). Türkiye'de E-ticaret Pazarı ve Pazarın Gelişimi, Tartışma Metinleri 2016-1, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü.
- Eğilmez, Mahfi (2018). Değişim Sürecinde Türkiye, Remzi Kitapevi, 13. Baskı, İstanbul.
- ELÇİN A. Bora (2012). Küreselleşmenin Tarihçesi, <http://www.meritymm.com/wp-content/uploads/2013/05/kuresellesme.pdf> (11.01.2018).
- ELİBOL, Halil ve KESİCİ Burcu (2004). "Çağdaş İşletmecilik Açısından E-ticaret", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, ss: 303-329.
- ERBAŞ, Hayriye (2009). Küreselleşme, Kapitalizm ve Toplumsal Dönüşümler, Palme Yayıncılık, Ankara.
- ERBAŞLAR, Gazanfer ve DOKUR, Şükrü (2016). E-ticaret, Nobel Yayınevi, Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara.
- FIRAT, Mehmet ve KESKİN ÖZDAMAR, Nilgün (2015). Temel Bilgi Teknolojileri-I, (5.Ünite), (Ed. YÜZER, Volkan ve OKUR M. Recep), Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3190, Eskişehir.
- GEREFFİ, Gary and Others (2001). Introduction: Globalisation, Value Chains and Development. IDS Bulletin, 32(3) pp. 1-8
- GİDDENS, Anthony (1990). The Consequences of Modernity, Polity Press, Cambridge.
- HEYWOOD, Andrew (2002). Politics, Palgrave Macmillan Publishing, Second Edition New York.
- HEYWOOD, Andrew (2016). Küresel Siyaset (Çev. N. Uslu ve H. Özdemir), Liberte Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Hizmet%20Ticaret/Elektronik%20Ticaret/T%C3%BCrkiyede%20e-ticaret%20tarih%C3%A7esi%20devam%C4%B1.pdf>

- Hürriyet (2018). <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/n11-com-5-yilda-7-8-milyar-liralik-pazar-yaratti-40887150> (05.07.2018).
- Internet Live Stats www.internetlivestats.com (2018). 14 Kasım.
- İYİLER, Zeynep (2009). E-ticaret ve Pazarlama: İhracatta İnternet Zamanı: 1, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.
- KAYA BENSĞHİR, Türksel (1996). Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim, TODAİ, Yayın No:274, 1.Baskı, Ankara.
- MADAKAM Somayya, RAMASWAMY, R. and TRİPATHİ Siddharth (2015). "Internet of Things (IoT): A Literature Review", Journal of Computer and Communications, Issue: 3, pp: 164-173.
- NTV (2018). <https://www.ntv.com.tr/galeri/teknoloji/ptt-messengerin-testleri-basariyla-sonuclandi-ptt-messenger-nedir,7IjTPRtJL0OGmkVGFxc9zg/0-f7vie-r0G-3p06X-AGcA> (14.05.2018).
- SHAQİRİ, Afredita Berisha (2015). "Impact of Information Technology and Internet in Businesses", Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences, Vol:1, No:1, pp: 73-79.
- SUGÖZÜ, İbrahim Halil ve Demir Sait (2011). İnternet Teknolojisi ve E-ticaret, Nobel Yayınları, 1 Basım, Ankara,
- TELLİ YAMAMOTO, Gonca (2013). E-Ticaret (Kavramlar Gelişim ve Uygulamalar), Kriter Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) (2017). Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret, 2017 E-Ticaret Raporu.
- YEŞİL, Ahmet, (2010). E-Ticaret, Kum Saati Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- YÜKSEK, Gökçe (2013). "Bilgi Teknolojilerinin Gelişimi, Seyahat İşletmeleri ve Küresel Dağıtım Sistemi Örneği", İUYD, Cilt:4, Sayı: 1, ss: 53-68.

Borsa İstanbul'da İşlem Gören İmalat Sanayi Firmalarının Görelî Etkinlik (VZA) Düzeylerinin Ar-Ge Yoğunlukları İle İlişkisi

Hatice CENGER¹, Aslan GÜLCÜ², F. Betül KARACA³

Özet

Kârlılık, büyüme ve süreklilik gibi ekonomik amaçları olan firmaların agresif rekabet ortamında bu amaçlarını gerçekleştirebilmeleri, kendilerini diğer firmalardan farklılaştırmasına ve yeni ürün ve teknoloji geliştirmesine bağlıdır. Bu nedenle yeniliklerin oluşumuna katkı sunan Ar-Ge'ye önem veren işletmeler bu mücadelede ön sıralarda yer alabilmektedirler. Bu denli öneme sahip Ar-Ge faaliyetleri için ayrılan bütçe de firmalar açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; firmaların görelî etkinlik düzeylerinin Ar-Ge yoğunluğu ile ilişkisi olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla Borsa İstanbul'da (BİST) hisseleri işlem gören Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektöründe faaliyet gösteren firmaların Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile bulunan göreceli etkinlik düzeylerinin Ar-Ge yoğunluğu ile ilişkisi araştırılmıştır. 2013-2016 dönemlerine ait verilerin kullanıldığı araştırmanın tek girdi değişkeni Ar-Ge harcamaları, çıktıları ise: "satışlar, brüt kâr, esas faaliyet kârı, vergi öncesi kârı ve dönem net kârı" etiketleridir. Çalışmada VZA skorları ile firmaların Ar-Ge yoğunluğu sıralaması karşılaştırılmıştır, etkin olan firmaların süper etkinlik analizi de yapılarak Ar-Ge yoğunlukları ve süper etkinlik seviyelerinin pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ar-Ge Harcamaları, Finansal Performans, İmalat Sanayi, Veri zarflama Analizi, Süper Etkinlik, BİST, Ar-Ge yoğunluğu.*

1 Hatice CENGER, Öğr. Gör., Muğla Üniversitesi, Fethiye ASMK MYO, Fethiye/MUĞLA. hcenger@hotmail.com.

2 Aslan GÜLCÜ, Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi KKEF 25240 ERZURUM. aslangulcu@gmail.com

3 F. Betül KARACA, Öğr. Gör. Bayburt Üniversitesi, Bayburt SBMYO, BAYBURT. fatmakaraca@bayburt.edu.tr.

The Relationship Between Relative Efficiency Levels (With DEA) And R&D Density Of The Manufacturing Industry Firms Traded In Istanbul Stock Exchange

Hatice CENGER⁴, Aslan GÜLCÜ⁵, F. Betül KARACA⁶

Abstract

Profitability, such as economic growth and continuity purposes these aggressive firms in a competitive environment from other companies so that they can perform their goals of differentiation and development of new products and technology. Therefore offering a contribution to the formation of innovation R&D emphasis on businesses involved in the front row in this fight. So the importance of budget allocated to R&D activities are important in terms of company. In this context, the aim of the present study; relative activity levels of the companies R&D intensity is to investigate whether the relationship with. To this end, the stock market in İstanbul (BIST) shares are traded on the Metal goods, machinery and Equipment Production sector firms data envelopment analysis method with the relative activity levels in a relationship with R&D intensity was surveyed. Analysis was conducted using data for the period 2013-2016, the only research using data input variable is R&D expenditures, outputs: "sales, gross profit, operating profit, pre-tax profit and net profit period" labels. Study of DEA scores for companies with R&D intensity ranking analysis firms that are active when the super efficiency were compared by performing R&D in descending order of intensity and super efficiency level were found to be positively associated.

Key Words: *R&D Expenditures, Financial Performance, Manufacturing Industry, Data Envelopment Analysis, BIST, Super Efficiency, R&D Density.*

4 Hatice CENGER, Öğr. Gör., Muğla Üniversitesi, Fethiye ASMK MYO, Fethiye/MUĞLA. hcenger@hotmail.com.

5 Aslan GÜLCÜ, Prof.Dr., Atatürk Üniversitesi KKEF 25240 ERZURUM. aslangulcu@gmail.com

6 F. Betül KARACA, Öğr. Gör. Bayburt Üniversitesi, Bayburt SBMYO, BAYBURT. fatmakaraca@bayburt.edu.tr.

Giriş

Firmalar piyasada hayatta kalabilmek için sürekli yeni ürün ve teknoloji geliştirmek zorundadır. Günümüzde alıcılar, satıcılar ve aracı kurumlar dijital piyasa sayesinde küresel bir rekabete maruz kalmaktadır. Yaşanan bu hızlı değişim makro düzeyde ülkelerin ve mikro düzeyde firmaların yeniliklere açık olmasını, yeni ürün üretme ve mevcut ürünü geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple firmalar Ar-Ge'ye daha fazla önem vermeye yöneltmiştir. Ar-Ge yatırımları, yeni ürün ve hizmetlerin üretilmesini mümkün kılarak, firmalara uzun dönemli büyüme ve rekabet avantajı sağlayan ve değer yaratan faaliyetlerdir. Ancak önemli tutarlarda yatırım harcamalarını da gerektirmektedir.

Bu yenilikler için yapılan harcamalar muhasebe kayıtlarında araştırma ve geliştirme giderleri olarak gösterilmektedir. Kısaca Ar-Ge giderleri olarak isimlendirilen bu harcamalar, işletmelerin pazardaki varlığını sürdürmeye ya da pazar payını arttırmaya sebep olan varlıklara dönüşmektedir. Dolayısıyla Ar-Ge giderlerine bir yatırım olarak da bakmak mümkündür. Bu yatırımlara gerekli önemi vermeyen firmaların, özellikle rekabetin yoğun olduğu sektörlerde faaliyet gösterenlerin, gelecekte pazar paylarını kaybetmesi, kârlılıklarının düşmesi gibi kötü sonuçlarla karşılaşmaları mümkündür (Kiracı ve Arsoy, 2014:34).

Ar-Ge genel olarak araştırma ve geliştirme şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Araştırma, görünürde özel bir uygulaması ya da kullanımı olmayan ve daha çok bir olgu ve gözlemlenebilir bir gerçeğin temellerine ait yeni bilgiler elde etmek için gerçekleştirilen deneysel ve teorik çalışmalar şeklinde tanımlanmaktadır (Savunma Sanayii İçin Teknoloji Hazırlık Seviyesi Kılavuzu, 2015; 6). Geliştirme, daha çok mühendislik faaliyetidir. Geliştirme safhasında amaç, araştırma faaliyetleri neticesinde elde edilen bilgileri daha ekonomik alanlara yönlendirmektir. Bilimin amacı evrendeki bilinmeyenleri açığa çıkarmaya çalışmaktır. Mühendislik faaliyeti ise kaynakların insanlar için etkin ve verimli hale getirilmesi ile ilgilenmektedir (Ünal ve Seçilmiş, 2014: 13).

Ar-Ge ile ilgili literatürde çeşitli tanımlar mevcuttur. Ar-Ge geniş anlamda, bilimsel bilgi ve teknik bilgi birikimini arttırmak amacıyla sistematik bir temele dayalı olarak yürütülen, yaratıcı çaba ve bu bilgi birikiminin yeni uygulamalarda kullanımı şeklinde tanımlanır. Dar anlamda ise Ar-Ge, işletmelerde yeni mamul ve yeni üretim süreçlerinin ortaya çıkmasına yönelik olarak yapılan sistemli ve yaratıcı çalışmalardır (Barutçugil, 1981: 17).

Ar-Ge (T.C. Resmi Gazete, 2008): "Kültür, insan ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının arttırılması ve bunun yeni süreç, sistem ve uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmalar, çevre uyumlu ürün tasarımı veya yazılım faaliyetleri ile alanında bilimsel ve teknolojik gelişme sağlayan, bilimsel ve teknolojik bir belirsizliğe odaklanan, çıktıları özgün, deneysel, bilimsel ve teknik içerik taşıyan faaliyetler" olarak tanımlanırken (OECD, 2014:152) Ar-Ge'yi, "İnsan, kültür ve toplum bilgisinden meydana gelen bilgi birikimini arttırmak ve yeni uygulamalar tasarlamak amacıyla bu bilgi birikimini kullanmak için yapılan sistematik çalışmalar" şeklinde tanımlanmaktadır. Frascati Kılavuzu'nda Ar-Ge, temel ve uygulamalı araştırma ve deneysel gelişim olmak üzere üç temel unsura dayanarak açıklanmaktadır: Temel araştırma, görünürde herhangi bir özel uygulaması veya kullanımı bulunmayan ve öncelikle

olgu ve gözlemlenebilir gerçeklerin temellerine ait yeni bilgiler edinmek için yürütülen deneysel veya teorik çalışmadır. Uygulamalı araştırma, yeni bilgiyi edinme amacıyla yürütülen çalışmadır.

Bununla birlikte uygulamalı araştırma öncelikle belirli bir pratik amaç veya hedefe yöneliktir. Deneysel gelişim ise araştırma ve/veya pratik deneyimden elde edilen mevcut bilgiden yararlanarak yeni malzemeler, yeni ürünler ya da cihazlar üretmeye; yeni süreçler, sistemler ve hizmetler tesis etmeye ya da hâlihazırda üretilmiş veya kurulmuş olanları önemli ölçüde geliştirmeye yönelmiş sistemli çalışmadır (OECD, 2002:30).

Ar-Ge harcamaları, bir ülkenin veya firmanın teknoloji yeteneğini tanımlamakta yaygın olarak kullanılan değişkenlerden biridir. Ar-Ge harcamaları yeni ürün ve üretim yöntemi geliştirme, mevcut veya ithal edilen teknolojinin etkin kullanılması, uyarlanması veya değiştirilmesi süreçleri gibi teknolojik faaliyetlerin her aşamasında büyük önem taşır ve ülkeden ülkeye ve firmadan firmaya farklılık gösterebilir.

Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı günümüzde ülkelerin bilim ve teknolojiye yerini ve dolayısıyla rekabetteki üstünlüğünü ifade etmektedir. Bilim ve teknolojiye rekabet avantajı yakalamak ve gelişmiş ülkeler statüsüne kavuşmanın yolu Ar-Ge harcamalarını arttırmaktan geçmektedir. Kısacası Ar-Ge bütçesine ayrılan payın artması; ülkelerin orta gelir sınıfından yüksek gelir kategorisine atlaması sürecini hızlandırmaktadır (Karagöl ve Karahan, 2014: 11). Türkiye açısından ise Ar-Ge harcamaları ve buna bağlı olarak yüksek teknoloji ürün ihracatı henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır.

Firmaların Ar-Ge harcamaları konusunda çekingen davranmasının önemli bir nedeni; ülkelerde fikri mülkiyet haklarını koruyucu yeterli yasal düzenlemenin olmaması ve yapılan bir buluşun, kısa sürede diğer firmalar tarafından taklit edilerek buluşu gerçekleştiren firmanın tekeli kârına ortak olunmasıdır (Tiryakioğlu, 2006: 81).

Teknoloji alanında küreselleşme, teknolojik gelişmelerin sunduğu olanaklar ile sağlanabilir. Ar-Ge harcaması, patent sayısı ve yüksek teknoloji ihracatı gibi temel parametrelere ilişkin veriler, teknoloji üretiminin ve teknolojik faaliyetlerin gelişmiş ve az sayıda gelişen ülkede yoğunlaştığı kanısını destekler niteliktedir. Firmalar açısından Ar-Ge faaliyetleri ile yeni ürünler geliştirerek kalite standartlarını arttırmak ve maliyetleri düşürerek rekabet avantajı sağlamak ekonomik gelişme ile birlikte toplumsal fayda da sağlanmaktadır (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 13).

Ülke kalkınmasında bu denli öneme sahip Ar-Ge harcamalarının firmalar açısından da önemi büyük olmakla birlikte firmalar açısından Ar-Ge harcamalarına kaynak ayrılmasının da bir getirisi olması gerekmektedir. Bu bağlamda bu sorulara cevap oluşturmak adına çalışmamızın temel amacını ortaya koymak adına; firmaların görece etkinlik düzeyinin Ar-Ge yoğunluğu ile ilişkisi aranmaktadır. Analizin yapılacağı bölümde görüleceği üzere önce ar-ge yoğunlukları hesaplanarak azalan sırada listelenmiştir. Daha sonra VZA ile ortaya konulacak etkinlik skorları bulunan Ar-Ge yoğunlukları ile arasındaki ilişki aranmaya çalışılmış, yorumların daha kuvvetlenmesi adına VZA analizindeki muğlaklığı gidererek daha net bir yorum ortaya koymak için VZA süper etkinlik analizi yapılmıştır. Bu son analizle etkin sınırın üstünde yer alan firmaların (verimli olanların) bir birlerini hangi düzeyde geçtiklerinin (daha fazla etkin olduklarının) belirlenerek aynı artan düzeyde Ar-Ge

harcamalarında bulunup bulunmadıkları, eğer eş koşumlu bir durum varsa bu ilişkini hangi düzeyde olup/olmayacağı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Literatür

Ar-Ge'ye verilen önemi, bu konuda yapılan harcamaların millî gelir içindeki payı değerlendirildiğinde daha net anlayabiliriz. İstatistikî veriler göstermektedir ki sanayileşmiş ülkelerde bu oran yüzde paylarla ifade edilirken bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde binde paylarla ifade edilmektedir. Başka bir deyişle makro düzeyde Ag-Ge harcamalarının Gayri Safi Millî Hasıla içindeki yüzde payı sanayileşmiş ülkelerle daha yüksektir. Bu sebeple son yıllarda Ar-Ge harcamalarına verilen önemi dile getirmek ve sonuçlarını ifade etmek üzere Ar-Ge harcamalarının firma performansına etkisini araştıran birçok ulusal ve uluslararası çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalardan bir kısmı şöyledir;

Dağlı ve Ergün (2017); Ar-Ge harcamalarının firma kârlılığı üzerine ilişkisini regresyon yöntemlerinden Panel En Küçük Kareler Yöntemi kullanarak analiz yapmışlardır. Bu bağlamda, 2010-2013 yılları arasında Borsa İstanbul (BİST)'e kayıtlı olan ve ilgili yıllar arasında kesintisiz Ar-Ge harcaması yapan 66 imalatçı firmayı incelemişlerdir. Çalışmada Ar-Ge harcamalarının aktiflerin kârlılığı (ROA) üzerindeki etkisini ölçmek için çoklu regresyon modeli kurulmuştur. Kurulan çoklu regresyon modelinde bağımsız değişken olarak Ar-Ge harcamaları, kaldıraç oranları ve firma büyüklüğü değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının firma kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Alper ve Aydoğan (2016) çalışmalarında; Ar-Ge yatırımları ile firmaların finansal performansı arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu doğrultuda Borsa İstanbul kotunda kimya sektöründe faaliyet gösteren 20 firma, dinamik panel veri yöntemlerinden sistem GMM yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, Ar-Ge giderlerinin firmaların finansal performansını, bir yıl gecikme ile pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Doğan ve Yıldız (2016) yaptıkları araştırmada Ar-Ge harcamalarının firma kârlılığı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada Borsa İstanbul'da (BIST) hisse senetleri işlem gören 136 firmanın 2008-2014 yıllarına ait verilerinden yararlanılmıştır. Araştırmada bağımlı değişken olarak, varlık kârlılığı ve öz sermaye kârlılığı kullanılmıştır. Ampirik analizlerde çoklu regresyon ve t-testi yöntemleri ile tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Ar-Ge harcamalarının artması firmaların kârlılıklarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Işık vd.'nin (2016), Ar-Ge harcamaları ile satışlar ve kârlılık arasındaki ilişki Borsa İstanbul firmaları esas alınarak 30 firma 2008:Q1-2014:Q4 dönemi için Panel Veri modelleriyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, firmanın Ar-Ge'ye yönelik miktar bazında yaptığı harcamaların hem kârlılığa, hem de satışlara olumlu bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan, çalışmada, firmaların Ar-Ge yoğunluğu ve Ar-Ge oranı ile kârlılık ve satışları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına rastlanılmamıştır.

Akgün ve Akgün (2016); Aselsan A.Ş'ne ait veriler kullanılarak Ar-Ge giderleri ile net esas faaliyet kârı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Bu ilişkiyi incelemek için öncelikle yapısal testler ile modelin doğruluğu test edilmiş daha sonra birim kök testleri yapılarak Johansen Eşbütünleşme analizi ile nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Sonuç olarak Ar-Ge harcamaları ile net esas faaliyet kârı arasında uzun dönemli ve aynı yönde bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Yücel ve Ahmetoğulları (2015), araştırmalarında, Ar-Ge harcamalarının firmaların net kâr değişimi ve hisse başına kârlılığına inovatif etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda; firmaların 14 yıllık dönemde Ar-Ge harcamalarında önemli şekilde artış olduğu, Ar-Ge harcamalarındaki değişimle aynı döneme ait net kâr değişimi arasında eş dönemli pozitif bir ilişkinin varlığı ve Ar-Ge giderlerinin hisse başına kâra olan etkisinin üç dönem gecikmeli olduğu tespit edilmiştir.

Ayaydın ve Karaaslan (2014), yaptıkları çalışmada firmaların finansal performansında Ar-Ge yatırımlarının etkisini incelemişlerdir. Çalışma, 2008-2013 yılları arasında BİST'e kayıtlı olan 145 imalatçı firma üzerinde yapılmıştır. Çalışmada, Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi kullanılmıştır. Firmaların finansal performans göstergesi olarak ROA kullanılırken, Ar-Ge giderleri/satışlar, toplam borç/öz sermaye ve firma büyüklüğü (toplam varlıkların logaritması) değişkenleri bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Ar-Ge harcamaları ile ROA arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Ünal ve Seçilmiş (2014), Ar-Ge harcamalarının firma satış hâsılatları üzerindeki ve dönem net kârlarının Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkinliğini dinamik panel veri modeli ile analiz yapmışlardır. Bu amaç doğrultusunda Gaziantep'te Ar-Ge faaliyetlerinde bulunan 29 firmaya ait 2005-2010 verileri analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda, firmaların Ar-Ge harcamaları ile net satış hâsılatları ve dönem net kârları ile Ar-Ge harcamaları arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Çalışmanın bulgularına göre net satış hâsılatı üzerinde Ar-Ge harcamaları etkili bir enstrümandır.

Kocamış ve Güngör (2014) ise Ar-Ge harcamalarının işletmelerin kârlılıkları üzerindeki etkisi Borsa İstanbul teknoloji sektöründe faaliyet gösteren 16 firmanın 2009-2013 yılları arasında finansal performans verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada firma performans göstergesi olarak, faaliyet kârı/zararı, vergi öncesi kâr/zararı ve dönem net kâr/zararı değişkenleri kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak Ar-Ge harcamaları kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Ar-Ge harcamalarının kârlılık parametreleri üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve firmaların Ar-Ge faaliyetlerine ayırdıkları bütçenin kârlılığı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kiracı ve Arsoy (2014) araştırmalarında Ar-Ge harcamaları ile işletmenin muhasebe temelli performans ölçütleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için İMKB'de hisse senetleri işlem gören Metal Eşya ve Makine sektöründeki 25 adet işletme üzerinde 2007-2011 yıllarına yönelik yaptıkları çalışmada, SPSS 16.0 istatistiksel programı yardımıyla, Ar-Ge yoğunluğu oranı ile kârlılık oranları arasında korelasyon analizi yapmışlardır. Yapılan araştırmada, Ar-Ge yoğunluğu oranı ile faaliyet kârı oranı ve özsermaye kârlılık oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü; Ar-Ge yatırımları ile aktif kârlılığı, brüt kâr oranı ve net kâr oranı arasında ise istatistiksel olarak anlamsız sadece negatif yönlü bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir.

Mahnaz ve Dadkhah (2014) yaptıkları araştırma panel veri analizi kullanarak Ar-Ge harcamalarının İran sanayilerine geri dönüşünü tahmin etmektedir. Bu bağlamda Uluslararası Standart Endüstriyel Sınıflandırmaya tabi imalat sanayinde 2001-2009 yıllarını kapsayan çalışma yapmışlardır ve sonuçlar, Ar-Ge harcamalarının kârlılık üzerinde olumlu ve belirgin bir etkisi olduğunu ve Ar-Ge harcamalarının bu sektörün kârlılığı üzerindeki büyük etkisini gösterdiği sonucuna varmışlardır.

Zhu ve Huang (2012); Çin’de 2007-2009 yılları arasında bilişim teknolojisi sektöründe faaliyet gösteren 316 firma üzerinde yapılmışlar ve AR-Ge yatırımlarının firma performansına etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, Çoklu Regresyon Analizi Yöntemi kullanılmıştır. Regresyon modelinde kullanılan bağımlı değişkenler, Aktif kârlılığı ve Öz sermaye kârlılığıdır. Bağımsız değişken olarak, Ar-Ge giderleri/satışlar ve firma büyüklüğü kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Ar-Ge harcamaları ile firmanın finansal performans göstergesi Aktif kârlılığı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Karacaer vd., (2009) makalelerinde Ar-Ge giderlerinin firma performansı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Yapılan çalışmada, 2005-2006 dönemlerini kapsayan ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)’de faaliyet gösteren 84 firma verisinden faydalanılmıştır. Çalışmada yöntem olarak Regresyon kullanılmıştır. Firma performans göstergesi olarak firmaların yıllık hisse senedi getirisi ve ROA değişkenleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, Ar-Ge giderleri ile ROA arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptamışlardır.

2. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle Borsa İstanbul’da Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektöründe 30 firmanın faaliyet gösterdiği ve bunlardan sadece 18 tanesi ilgili dönem boyunca düzenli bir şekilde Ar-Ge yatırımı yaptığı belirlenmiştir. Dolayısıyla çalışmada bu 18 firmaya ait veriler kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılacak değişkenlere karar vermek için alanyazın incelemesi yapılmış, inceleme neticesinde kullanılması uygun görülen değişkenler belirlenmiştir. Analizde kullanılan karar verme birimlerine (firmalar) ait girdi/çıktı değişkenleri, KAP (Kamu Aydınlatma Platformu)’dan alınan bilanço ve gelir tabloları kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan girdi/çıktı birleşimi sayısı 6 olarak saptanmıştır. Bunlardan bir tanesi girdi (Ar-Ge) değişkenleri ve 5 tanesi de çıktı (satışlar, faaliyet kârı, vergi öncesi kâr, bürüt kâr, net kâr) değişkenleridir. Saptanan girdi ve çıktı değişken başlıklarından hareketle 2013-2016 yılları incelemeye alınarak veri seti oluşturulmuştur. Çalışmada kıyaslamaların yapılacağı temel argüman olan Ar-Ge yoğunluğu, kullanılacak girdi/çıktı değişkenleri ve bu değişkenlerin yıllara ait verileri, firma /yıl matrisi olarak Tablo 1’de sunulmuştur.

TABLO 1. Firmalar, Yıllar ve Girdi/Çıktı Değişkenleri

FİRMALAR	YILLAR	Ar-Ge Yoğunluk	GİRDİ DEĞİŞKENİ	ÇIKTI DEĞİŞKENLERİ				
			Ar-Ge Harcamaları	Satışlar	Faaliyet Karı	Vergi Öncesi Kar	Bürüt Kar	Net Kar
ALCAR	2016	0.014344657	6.986.056	487.014.520	39.169.699	46.138.222	120.040.546	38.081.053
	2015	0.014752379	6.470.855	438.631.298	35.165.235	44.783.791	108.147.289	36.825.398
	2014	0.015522137	6.327.601	407.650.117	36.013.22	35.720.893	103.453.517	29.522.208
	2013	0.015162696	5.615.275	370.334.866	42.048.180	41.812.473	91.346.387	34.460.542
ASUZU	2015	0.003917522	3.664.820	935.494.541	27.481.712	18.005.467	156.298.251	17.743.897
	2014	0.005026196	3.664.820	729.143.932	34.906.631	38.689.759	125.287.267	34.342.260
	2013	0.003689085	2.379.672	645.057.510	25.530.020	210.895.895	105.075.666	198.748.091
ARCLK	2016	0.009422613	151.668	16.096.172	1.498.071	1.201.681	5.339.560	1.304.150
	2015	0.008836095	125.173	14.166.100	1.282.757	785.121	4.535.893	892.993
	2014	0.008155245	102.055	12.514.033	968.789	731.622	3.978.832	637.978
	2013	0.007497672	83.207	11.097.711	1.122.526	744.780	3.388.385	622.695
BALAT	2016	0.000847171	10.812	12.762.480	2.003.501	121.882	2.382.479	563.633
	2015	0.000131673	2.282	17.330.866	1.895.667	1.023.115	4.534.129	816.909
	2014	0.000794151	10.416	13.115.891	66.653	112.690	-	2.029.074
	2013	-	-	12.272.877	70.655	155.856	-	1.145.006
FROTO	2016	0.020987581	383.844.122	18.289.107.267	1.111.023.835	1.105.183.012	2.086.062.013	955.307.659
	2015	0.015867494	265.723.358	16.746.396.740	1.036.113.740	1.033.996.283	1.859.885.238	841.910.674
	2014	0.014385274	171.542.036	11.924.836.507	541.117.046	390.412.250	1.130.586.975	594.856.111
	2013	0.012791849	145.889.919	11.404.912.894	669.642.631	452.104.806	1.127.757.166	641.471.786
IHEVA	2016	0.007473088	812.509	108.724.673	6.672.824	430.235	22.555.890	720.019
	2015	0.005654465	659.465	116.627.297	3.831.503	10.925.833	20.899.104	12.568.387
	2014	0.009864614	971.635	98.497.013	3.921.300	13.515.146	9.363.656	11.328.662
	2013	0.014401782	1.556.793	108.097.245	819.484	28.937.584	17.928.609	23.699.731
OTOKKAR	2016	0.022132627	36.176.104	1.634.514.698	164.643.434	68.080.363	409.845.277	69.725.866
	2015	0.024631715	35.321.089	1.433.967.887	139.660.468	87.840.303	370.941.426	79.506.151
	2014	0.023268566	28.658.352	1.231.633.772	121.974.845	81.783.848	312.105.372	72.771.198
	2013	0.018405869	25.796.799	1.401.552.934	157.987.228	108.248.320	315.010.875	96.561.743
SİVR	2016	0.011015764	1.773.611	161.006.631	7.163.288	2.319.416	10.245.922	2.069.221
	2015	0.009298688	1.319.649	141.917.759	2.774.995	360.826	12.782.303	-340.494
	2014	0.006856248	928.564	135.433.252	12.146.568	11.377.163	19.102.739	9.815.105
	2013	0.004317732	552.710	128.009.326	9.869.321	1.605.882	14.279.898	1.659.595

Tablo 1. (Devam)

TOASO	2016	0.001599823	22.775	14.235.951	800.892	797.936	1.347.522	970.228
	2015	0.000996399	9.885	9.920.723	686.554	617.987	1.140.183	830.801
	2014	0.002040589	15.182	7.440.009	533.039	472.253	923.798	574.238
	2013	0.001812032	12.753	7.037.954	373.818	477.075	821.896	434.223
PRKAB	2016	0.00235168	2.242.497	953.572.451	24.254.444	25.411.663	121.162.470	20.235.950
	2015	0.001988305	1.967.910	989.742.489	20.676.718	20.035.106	121.632.161	13.833.012
	2014	0.001816164	1.746.149	961.448.858	14.169.248	14.321.874	107.402.560	11.810.474
	2013	0.001817347	1.494.674	822.448.217	11.520.151	11.636.920	88.161.448	9.145.892
TTRAK	2016	0.003925777	13.518.325	3.443.477.897	503.018.774	388.139.632	742.087.942	369.796.289
	2015	0.003923063	12.171.545	3.102.561.637	385.017.725	301.610.265	604.905.598	256.799.565
	2014	0.004380081	11.928.352	2.723.317.809	301.454.199	293.446.885	489.154.307	261.087.272
	2013	0.004241167	9.225.895	2.175.319.881	349.650.255	320.254.571	472.296.931	279.905.939
ULUSE	2016	0.011322073	2.579.657	227.843.178	46.451.487	44.702.621	63.138.097	35.886.380
	2015	0.017015164	2.458.419	144.484.002	16.873.419	15.536.284	29.537.362	13.578.751
	2014	0.010463964	1.852.400	177.026.602	57.536.374	57.435.317	73.287.355	45.245.363
	2013	0.004027929	1.047.226	259.991.162	89.805.509	89.009.279	95.492.808	71.497.140
VESBE	2016	0.010322958	31.351	3.037.017	386.765	333.773	490.313	325.005
	2015	0.010168506	25.666	2.524.068	265.159	176.941	372.397	163.895
	2014	0.011605205	27.123	2.337.141	149.666	152.159	300.337	131.177
	2013	0.01230249	24.958	2.028.695	127.424	53.451	178.459	52.689
VESTL	2016	0.015620784	149.030	9.540.494	363.832	164.148	2.114.473	184.762
	2015	0.013062052	120.830	9.250.461	312.272	74.178	1.958.070	68.577
	2014	0.013278612	103.139	7.767.303	246.400	126.490	1.569.884	104.122
	2013	0.015474536	96.220	6.217.957	136.681	102.840	1.084.479	93.485
JANTS	2016	0.004154129	696645	167.699.434	19.539.827	15.976.895	31.767.622	14.456.043
	2015	0.003571798	596.373	166.967.149	24.543.753	16.068.604	36.855.168	13.615.856
	2014	0.003184606	550.797	172.956.112	42.826.656	38.538.720	52.275.128	32.236.310
	2013	0.002789414	449.296	161.071.805	30.582.727	15.683.296	42.527.687	12.140.517
KLMSN	2016	0.011988611	4.049.488	337.777.906	32.849.927	43.233.162	70.991.037	40.008.952
	2015	0.011901324	3.178.775	267.094.234	36.815.966	24.355.482	57.161.838	21.890.996
	2014	0.014642828	3.353.478	229.018.463	18.645.350	12.221.865	46.303.044	10.626.464
	2013	0.012474256	3.126.651	250.648.305	25.752.310	15.580.979	46.979.265	12.795.674
EMKEL	2016	0.031222578	2.262.607	72.467.014	7.398.049	3.105.313	21.673.148	3.105.313
	2015	0.03628247	2.073.894	57.159.670	2.596.588	1.766.881	17.525.175	1.766.881
	2014	0.025370414	1.562.702	61.595.447	3.732.379	2.704.225	17.262.411	1.699.431
	2013	0.018856353	1.123.176	59.564.858	3.617.901	2.447.820	14.704.266	1.307.738
EGEEN	2016	0.008036201	2.040.595	253.925.335	91.874.272	111.657.606	99.277.936	98.387.599
	2015	0.005880074	1.843.845	313.575.112	106.634.593	115.495.173	122.391.943	102.009.445
	2014	0.005762417	1.321.909	229.401.810	63.142.145	65.338.295	79.573.285	56.712.610
	2013	0.008702861	1.517.556	174.374.389	37.815.118	34.010.667	50.376.487	28.388.937

Not: Tablodaki değerler TL cinsinden verilmiştir.

3. Yöntem

Bu çalışmada değerlendirmeye alınan firmaların görece etkinliklerini elde etmek için Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, çoklu girdi/çoklu çıktı özelliğine sahip farklı firmaların (Karar Verme Birimleri, KVB) görece etkinlikleri değerlendirmede kullanılan bir "sınır" (frontier) tekniğidir.

Firmaların VZA analizi ile elde edilecek etkinlik skorlarının karşılaştırılacağı Ar-Ge yoğunluğu girdisi (bu girdi; Ar-Ge harcamalarının, Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla'ya (GSYH) bölünmesi ile hesaplanan bir göstergedir), milli gelir içerisinde Ar-Ge harcamalarına ne kadar yer verildiğini göstermektedir (Adaçay, 2007: 188). Bu ölçüt bir ülkenin bilim ve teknoloji alanındaki rekabet üstünlüğünü ifade eder ve o ülkenin bu konularda yapılan çalışmaları ne kadar önemseydiğini gösterir (Zabun 2015:11). Buradan hareketle Yücel ve Kurt (2003); Ar-Ge giderlerinin işletmenin esas olarak satış gelirlerini arttırmaya yönelik harcamalar olması nedeniyle Ar-Ge yoğunluğunu, Ar-Ge giderlerinin ilgili yılların satış tutarlarına bölünmesiyle suretiyle hesaplandığını belirtmişlerdir.

Analizde kullanılacak olan veri setinin özelliğinden dolayı modelimiz: "konveks yapıda, ölçeğe göre sabit getirili, girdi yönlendirmeli ve radyal model" olarak tercih edilmiştir. Bu modelle ölçülen etkinlik "konveks yapıda, ölçeğe göre sabit getirili, girdi yönlendirmeli ve radyal model" bir diğer adı ile CRS modeli ile bu skorlar test edilmiştir.

Çalışmada kullanılan CRS modelin matematiksel yapısı aşağıdaki gibi (girdi yönlendirmeli varsayarak) bir doğrusal programlama denklemi şeklinde yazılabilir:

$$Max_{u,v} = \sum_k u_k \cdot y_{kj0} \quad (1)$$

$$\sum_i v_i \cdot x_{ikj0} = 1 \quad (2)$$

$$\sum_k u_k \cdot y_{kj} \leq \sum_i v_i \cdot x_{ikj} \quad (3)$$

$$u_k, v_i \geq 0 \quad (4)$$

(1) numaralı denklem modelimizin amaç fonksiyonudur; (2), girdilerin ağırlıklarının toplamının bir olması gerektiğini belirtirken (3) numaralı eşitsizlik, yönlendirmenin yönünü (girdi/çıktı yönlendirmeli olma durumunu) belirlemekte ve (4) nolu ifade ise ağırlıkların pozitif ya da 0 olduğu garanti etmektedir. Bu modele ölçeğe göre sabit getirili CRS modeli denir.

CRS modeli ile analiz edilen firmaların bulunan etkinlik skorları önce kendi içinde sıralanarak daha sonra da ar-ge yoğunlukları ile ilişkisi ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Veriler, akademik kullanıcılar için tasarlanmış EMS (Efficiency Measurement System) yazılımında belirtilen model ile analize tabi tutulmuştur.

3.1. Parametresiz Yöntem: Veri Zarflama Analizi (VZA)

Farrell'in (1957) performans etkinliğini belirlemedeki teorik yaklaşımına dayanan Veri Zarflama Analizi, Charnes ve arkadaşları (1978) tarafından geliştirilmiş doğrusal programlama tabanlı bir yaklaşımdır. Gerçekleştirilen ilk VZA uygulamasında Charnes ve arkadaşları 1978 yılında A.B.D. deki devlet okullarının verimliliklerini ölçmüşlerdir. Çalışmalar devam ederken Farrell'in "The Measurement of Productivite Efficiency" (1957) çalışması Cooper'ın dikkatini çekince Charnes ve arkadaşları tarafından çalışma genişletilerek etkinlik ölçümü için VZA yöntemi başarı ile uygulanmış ve bu projenin detayları 1984 yılında CCR yöntemi olarak yılında tanımlanmıştır(Charnes, Cooper ve Rhodes, 1984).

VZA benzer işleri yapan çoklu girdi/çıktıya sahip organizasyonel birimlerin göreliliklerini ölçmede kullanılan matematiksel programlama tabanlı etkinlik ölçme yöntemidir. Özellikle birden çok girdi ya da çıktının ağırlıklı girdi veya çıktı kümesine dönüştürülemediği durumlarda VZA etkin bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Banker vd., 1984).

Yöntemin sahip olduğu en önemli özellik; her karar verme birimindeki (KVB, organizasyonlar) etkinsizlik miktarını ve kaynaklarını tanımlayabilmesidir. Bu özelliği ile yöntem, etkin olmayan birimlerde ne oranda (veya ölçüde) bir girdi azaltması ve/veya çıktı miktarını arttırmak gerektiğine ilişkin olarak yöneticilere yol gösterebilir. Yöntemin getirdiği en önemli yenilik, çoklu girdilerin kullanılarak çoklu çıktılar elde edildiği günümüzde, parametrik yöntemlerde olduğu gibi önceden belirlenmiş herhangi bir analitik üretim fonksiyonu varlığının öngörülmesine gereksinim duymadan matematik programlama temeline dayanarak ölçüm yapılabilmesidir (Banker vd., 1984). Bir diğer önemli özelliği ise girdi ve çıktılar, ölçüm birimlerinden bağımsızdır. Bu nedenle işletmenin değişik boyutlarının aynı zamanda ölçülebilmesi imkânı vardır (Cooper vd., 1999).

VZA tekniğinde boş bir girdi veya çıktı değeri tanımlanmamalıdır (Kuosmanen, 2003). Klasik verimlilik analizindeki tekli girdi/çıktıdan farklı olarak çoklu girdi/çıktı temelinden hareket eden VZA, hızlı kuramsal gelişimi yanında uygulamada da hızlı bir süreç izlemiştir. Hastanelerde, postanelerde, bankacılıkta mahkemelerde, eczanelerde, taşımacılıkta, polis karakollarında ve eğitim kurumları gibi pek çok kamu hizmet alanlarında binlerce çalışma yapılmıştır. Başlangıçta kâr amacı gütmeyen hizmet sektöründeki kamu kuruluşlarında karşılaştırmalı verimliliği ölçmede kullanılan VZA, sonraları kâr amaçlı üretim ve hizmet sektörlerinde, işletmeler arası teknik verimliliğin ölçülmesinde de yaygın biçimde kullanılmaktadır (Gülcü, 2001).

Veri Zarflama Analizi tekniğindeki modeller, kullanılan VZA modeline ve modelin yönelimine bağlı olarak değişir. Verimlilik sınırını belirlemek için iki model vardır: Bunlar; "girdiye yönelik" ve "çıktıya yönelik" olmak üzere iki grupta incelenebilir. Girdiye ve çıktıya yönelik VZA modelleri, temelde birbirlerine çok benzemekle beraber, girdiye yönelik VZA modelleri; "belirli bir çıktı bileşimini en etkin şekilde üretebilmek amacıyla kullanılacak en uygun girdi bileşiminin" nasıl

olması gerektiğini araştırırken, çıktıya yönelik VZA modelleri “belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini” araştırmaktadır (Charnes vd., 1978).

Bu teknikler aynı zamanda, veri ürün düzeyi için etkin olamayan karar biriminin girdilerini hangi ölçüde azaltılması gerektiğini belirlemek için de kullanılır. Çıktıya yönelik etkinlik ölçüm tekniklerinde ise; veri girdi düzeyi ile üretilebilecek maksimum çıktı düzeyleri belirlenmeye çalışır veya veri girdi bileşimi için etkin olamayan karar biriminin etkin duruma getirilebilmesi için çıktıların ne kadar artırılması gerektiğini belirlemeye çalışır (Charnes vd., 1978).

3.2. Veri zarflama Analizinin Matematiksel Yapısı

İlk standart VZA modeli, CCR modeli olarak tanınan ve Charnes ve arkadaşları tarafından verilen oransal biçimdir (Charnes vd., 1978 :

Amaç fonksiyonu:

$$\text{maks.} \left\{ \theta_0 = \frac{\sum_i \mu_i y_{i0}}{\sum_j v_j x_{j0}} \right\} \quad (5)$$

Kısıtlayıcılar:

$$\frac{\sum_i \mu_i y_{ik}}{\sum_j v_j x_{jk}} \leq 1 \quad \text{her KVB için } k=1,2,3, \dots, n \quad (6)$$

Pozitif kısıtlama:

$$\mu_i \geq 0$$

$$v_i \geq 0$$

Bu model CCR- girdi yönlendirmeli oransal biçimdir. Bu modelde kullanılan parametreler şunlardır:

θ_0 : Analiz edilen sıfırıncı sıradaki KVB'nin verimlilik skoru

n: Analiz edilen KVB'nin sayısı

i: çıktı sayısı

j: girdi sayısı

$$y_k = \{y_{1k}, y_{2k}, \dots, y_{ik}, \dots, y_{Ik}\}, \text{ k inci KVB için i inci çıktı değeri } y_{ik} \text{ olan k inci KVB}$$

nin çıktı vektörü:

$$X_k = \{x_{1k}, x_{2k}, \dots, x_{jk}, \dots, x_{Ik}\}, \text{ k inci KVB için j inci girdi değeri } x_{jk} \text{ olan k inci KVB}$$

nin girdi vektörü:

μ ve ν sırasıyla y_k ve x_k üzerinde çarpım vektörüdür.

μ_i ve ν_j sırasıyla i. çıktı ve j. girdi ağırlıklandırmasıdır.

Bir j sayıda KVB kümesi verildiğinde model, her bir sıfırıncı KVB için e_0 verimlilik skorunu en büyükleyen optimal ağırlıklı girdi/çıkta kümesini belirler.

Yukarıda belirlenen yönlendirmeler doğrultusunda verimlilik şu şekilde tanımlanabilir (Cooper vd., 1999):

(i) Çıkta yönlendirmeli bir modelde: Her bir çıkta, herhangi bir girdi artması ya da herhangi bir çıkta azalması olmaksızın artması olanaklı ise bu KVB verimli değildir.

(ii) Çıkta yönlendirmeli bir modelde: Her hangi bir çıkta, başka herhangi bir girdi artmaksızın ve herhangi bir çıkta azalmaksızın azalıyorsa bu KVB verimli değildir.

Bir KVB'nin karakterize edilebilmesi için ne (i) nin ne de (ii) nin sağlanması gerekli ve yeterli koşul değildir. Verimlilik skorunun 1'den küçük olmasının anlamı diğer KVB'lerinin bir doğrusal birleşimlerinde daha küçük girdi vektörü kullanılarak çıkta vektörünün elde edilmesidir.

Karar verme birimlerinin girdilerinin ağırlıklı ortalaması 1'e (%100,00) eşitlenmektedir. Ayrıca her karar verme birimi (firmalar) için ağırlıklı çıkta ortalamalarının, ağırlıklı girdi ortalamalarından küçük olması bir diğer şarttır. Bu şarta göre etkinlik değeri hesaplanmak istenen karar verme birimlerin çıktılarının ağırlıklı ortalaması maksimum 1 (%100,00) olmaktadır. Böylece etkin bir karar verici için etkinlik değeri 1, etkin olmayan bir karar verme birimi için bu değer 1'den küçük olmalıdır.

Firma etkinlik analizlerinin yapıldığı bu tür çalışmalarda girdi/çıkta saptamak zordur. Araştırmacılar bunun için çok emek sarf ederler. VZA analizinde zorluklardan biri teknik bir

zorunluluk olan girdi/çıktı balansını ayarlamak, diğer ise firmaların bilgilerinin hangilerinin girdi hangilerinin çıktı olduğuna karar vermektir. Araştırmacılar değişik kaynaklardan elde ettikleri her veriyi üzerinde çalıştıkları analiz kapsamındaki testlerden ve işlemlerden geçirdikten sonra veri setlerine dâhil ederek analizlerini yaparlar. Bu bakımdan analizin veri setindeki nihai tabloda ham veri gibi görünen değerlerin aslında VZA analizinin kısıtları değerlendirilerek ve de bir takım testlerden ve işlemlerden geçtikten sonra veri setine dâhil edildiği bilinmelidir.

4. Analiz Sonuçları

2013-2016 yılları arasında değerlendirmeye 18 farklı şirket alınmış, bunlardan BALAT (2013,2016), SİLVR (2015), VESTL (2013) şirketlerinin belirtilen yıllara ait verilerine ulaşamadığından ilgili yıllara ait analizleri yapılamamıştır. Mevcut veriler ve yıllar itibarıyla önce Ar-Ge yoğunlukları ve azalan sırada yoğunluk sıralaması verilmiş, son 2 sütunda ise önce CRS girdi yönlendirmeli VZA skoru ve VZA Süper etkinlik skoru verilmiştir. Yapılan analizler şöyledir:

Tablo 2: 2013 Yılı Etkinlik Düzeyleri ve Ar-Ge Yoğunlukları (Azalan sıralama)

Firma Adı	Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge Yoğunluk Sıralaması	VZA Skoru	VZA Süperetkinlik Skoru
EMKEL	0,018856353	1	% 100,100	% 704,78
OTOKAR	0,018405869	2	% 100,100	Big
ALCAR	0,015162696	3	% 100,100	% 615,70
IHEVA	0,014401782	4	% 100,100	498,01
FROTO	0,012791849	5	% 100,100	Big
KLMSN	0,012474256	6	% 100,100	% 553,22
VESBE	0,01230249	7	% 15,29	--
EGEEN	0,008702861	8	% 100,100	% 298,95
ARCLK	0,007497672	9	% 43,02	--
SILVR	0,004317732	10	% 100,100	% 260,57
TTRAK	0,004241167	11	% 100,100	Big
ULUSE	0,004027929	12	% 100,100	% 128,23
ASUZU	0,003689085	13	% 100,100	Big
JANTS	0,002789414	14	% 100,100	% 98,50
PRCAB	0,001817347	15	% 100,100	% 112,81
TOFAŞ	0,001812032	16	% 100,100	% 82,44

2013 yılına değerlendirmeye 16 firma alınmış, bunlarda 14'ü etkin sınırdaki yer alırken sadece 2 firma (% 43,02 skoru ile ARCLK, %15,29 skoru ile VESBE) verilen yüzdelerde etkin sınırın altında düşük performans göstermişlerdir. Bu iki firmanın 2013 yılı itibarıyla ar-ge yoğunlukları 8 ve 10. sırada gerçekleşmiştir. VESBE'nin ar-ge yoğunluk oranı diğer etkin olmayan ARCLK firmasına göre daha üst sıralarda olmasına rağmen VZA performans skoru %15,29 olarak en son sırada yer almıştır. Süper etkinlik skorları ile Ar-Ge yoğunlukları karşılaştırıldığında tabloda genel kanı, Ar-

Ge yatırımları (dolayısıyla skorları) yüksek olan firmaların süper etkinliklerinin de yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Ar-Ge yoğunlukları düşük olan ve listenin 14-15 ve 16. Sırasında yer alan firmaların süper etkinlik seviyeleri 2013 yılı içinde en düşük olarak ortaya çıkmıştır. 2013 yılı itibarıyla “ar-ge yoğunlukları fazla olan firmaların daha fazla (süper) verimli, düşük olan firmaların ise daha düşük düzeyde verimli oldukları” raporlanabilir.

Tablo 3: 2014 Yılı Etkinlik Düzeyleri ve Ar-Ge Yoğunlukları (Azalan sıralama)

Firma Adı	Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge Yoğunluk Sıralaması	VZA Skoru	VZA Süperetkinlik Skoru
EMKEL	0,025370414	1	%100,00	% 1652,77
OTOKAR	0,023268566	2	%100,00	Big
ALCAR	0,015522137	3	%100,00	% 1767,27
KLMSN	0,014642828	4	%100,00	% 979,46
FROTO	0,014385274	5	%100,00	Big
VESTL	0,013278612	6	%7,78	--
VESBE	0,011605205	7	%12,78	--
ULUSE	0,010463964	8	%100,00	% 669,11
IHEVA	0,009864614	9	%100,00	% 442,48
ARCLK	0,008155245	10	%20,24	--
SILVR	0,006856248	11	%100,00	% 456,13
EGEEN	0,005762417	12	%100,00	% 369,50
ASUZU	0,005026196	13	%100,00	% 694,26
TTRAK	0,004380081	14	%100,00	Big
JANTS	0,003184606	15	%100,00	Big
TOFAŞ	0,002040589	16	%71,07	--
PRCAB	0,001816164	17	%100,00	% 324,33
BALAT	0,000794151	18	%100,00	% 27,83

2014 yılında 18 firma analize alınmış, 14 firma etkin sınırdaki performans göstererek verimli olurken 4 firma TOFAS %71,07; ARCLK %20,24; VESBE %12,78 ve VESTL %7,78 verimsiz olmuşlardır. Bu yılın verimsiz firmalarından olan TOFAS'ın 2013 yılı ar-ge yoğunluğu sıralamasında listenin en sonunda, 2014 yılında ise sona yakın yerde olması dikkat çekicidir. Her ne kadar ar-ge yoğunluğunu bir önceki yıla göre arttırmış olsa bile etkin sınırın altında kalmıştır.

Ar-Ge yoğunlukları sıralamasında 12. sıraya kadar olan firmalarla süper etkinlik sıralamasında ilk 12 firma aynı sıraları paylaşmışlardır. Aynı şekilde ar-ge yoğunluğunda 17 ve 18. sırada listenin sonunda yer alan firmaların süper etkinlik skorları en düşük skorlardır. Bu tespit firmaların ar-ge yoğunlukları ile süper etkinlik seviyelerinin birbirlerini pozitif yönde desteklediklerinin açık bir göstergesidir.

Tablo 4: 2015 Yılı Etkinlik Düzeyleri ve Ar-Ge Yoğunlukları (Azalan sıralama)

Firma Adı	Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge Yoğunluk Sıralaması	VZA Skoru	VZA Süperetkinlik Skoru
EMKEL	0,03628247	1	% 100,00	% 23512,69
OTOKAR	0,024631715	2	% 100,00	big
ULUSE	0,017015164	3	% 100,00	% 9701,75
FROTO	0,015867494	4	% 100,00	Big
ALCAR	0,014752379	5	% 100,00	% 11546,12
VESTL	0,013062052	6	% 100,00	% 9920,09
KLMSN	0,011901324	7	% 100,00	% 7118,38
VESBE	0,010168506	8	% 1,54	--
ARCLK	0,008836095	10	% 100,00	% 5017,88
EGEEN	0,005880074	11	% 100,00	Big
IHEVA	0,005654465	12	% 100,00	% 3086,33
TTRAK	0,003923063	13	% 100,00	Big
ASUZU	0,003917522	14	% 100,00	% 3817,01
JANTS	0,003571798	15	% 100,00	% 2140,29
PRCAB	0,001988305	16	% 100,00	% 2362,34
TOFAŞ	0,000996399	17	% 23,48	--
BALAT	0,000131673	18	% 100,00	% 5,80

2015 yılında analize 18 firma alınmış, bunlardan sadece ikisi etkin sınırın altında kalmıştır. Bu firmalar TOFAŞ (%23,48) ve VESBE (%1,54) dir. TOFAŞ'ın 2014 ve 2015 yıllarında ar-ge yoğunluk oranlarının son sıralarda olması (16. ve 17. sırada), 2015 skorunu %23 seviyelerine çekmiştir. 2014 yılında etkin sınırın altında %70 civarındaki etkinliği 2015 yılı itibarıyla azalmaya devam etmiş ve verimsiz olmuştur. 2015 yılından etkin olmayan diğer firma VESBE'nin %1 civarında bir skora sahip olması ise ar-ge yoğunluğunun orta seviyelerde yer almasına rağmen satışlar, karlılık gibi çıktı değişkenleri bazındaki önemli değişikliklerle (oransal azalmalar) açıklanabilir.

2015 yılında analize alınan 18 firmanın ar-ge yoğunlukları sıralaması ile süper etkinlik skorları yine birbirlerini pozitif yönde destekler niteliktedir. Sıralamada ilk 7 firmanın süper etkinlik skorları (23.000-7.000 arası) bir grup, 10-16. sıradakiler (5.000-2.000 arası) bir grup oluştururken hem ar-ge yoğunluğu hem de süper etkinlik skoru bakımından en düşük olan BALAT firması da (5 seviyesinde) tek başında genel kanıyı bozmadan bir grup oluşturmaktadır.

Tablo 5: 2016 Yılı Etkinlik Düzeyleri ve Ar-Ge Yoğunlukları (Azalan sıralama)

Firma Adı	Ar-Ge Yoğunluğu	Ar-Ge Yoğunluk Sıralaması	VZA Skoru	VZA Süperetkinlik Skoru
EMKEL	0,031222578	1	% 100,00	% 617,68
OTOKAR	0,022132627	2	% 100,00	% 709,35
FROTO	0,020987581	3	% 23,98	--
VESTL	0,015620784	4	% 100,00	% 417,01
ALCAR	0,014344657	5	% 100,00	% 543,07
KLMSN	0,011988611	6	% 100,00	% 335,20
ULUSE	0,011322073	7	% 100,00	% 221,31
SİVR	0,011015764	8	% 100,00	% 958,62
VESBE	0,010322958	9	% 30,00	--
ARCLK	0,009422613	10	% 59,50	--
EGEEN	0,008036201	11	% 100,00	% 71,06
IHEVA	0,007473088	12	% 46,92	--
JANTS	0,004154129	13	% 59,14	--
TTRAK	0,003925777	14	% 100,00	Big
ASUZU	0,003646253	15	% 100,00	% 357,24
PRKAB	0,00235168	16	% 100,00	% 253,15
TOFAŞ	0,001599823	17	% 100,00	% 87,71

2016 yılında değerlendirmeye alınan 18 firmadan 5 tanesi etkin sınırın altında kalarak verimsiz olmuşlardır. Bu firmalar skor sıralamasıyla ARCLK (%59,50), JANTS (%59,14), İHLAS EV (%46,92), VESBE (%30,00) ve FORD OTOMOTIV (%23,98)'dir. Analizin yapıldığı yıllar itibarıyla en fazla sayıda firmanın etkin olmadığı 2016 yılı analizi, firmalar bakımından üzerinde durulması gereken bir durum arz etmektedir. Çünkü 2013-2016 yılları arasında sürekli artan ar-ge yatırımlarına rağmen düşük performanslı firma sayısının artması önemli bir durum olarak değerlendirilebilir.

Gerek 2016 ar-ge sıralaması bakımından ve gerekse bir önceki yılın (2015) ar-ge yoğunlukları sıralaması bakımından listenin ortasında yer alan firmaların etkin sınırın altında kaldığı görülmektedir. Listenin 3. sırasında çok yüksek ar-ge yoğunluğuna sahip FORD OTOMOTIV'in en düşük skorla (%23,98) düşük performans göstermesi çıktı değişkenleri açısından daha derin bir analizle açıklanabilir.

Süper etkinlik skorları ve ar-ge yoğunluğu sıralamasında 8. sıradaki SLVR firması istisna tutulursa ilk 7 firmanın ar-ge yoğunluğu ile etkinlik skorları birebir pozitif yönde uyumdadır. Aynı şekilde son 3 firmanın ar-ge yoğunluğu ve süper etkinlik skoru da uyum içerisindedir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışma 6 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde firmaların Ar-Ge yatırımlarının önemi üzerinde durulmuş, işletmelerde yeni mamul ve yeni üretim süreçlerinin ortaya çıkmasına yönelik olarak yapılan sistemli ve yaratıcı çalışmalar olduğu belirtilmiş (Barutçugil, 1981: 17) ve firmalar açısından Ar-Ge faaliyetlerinin yeni ürünler geliştirerek kalite standartlarını arttırmak ve

maliyetleri düşürerek rekabet avantajı sağlayarak ekonomik gelişme ile birlikte toplumsal fayda sağlamadaki (Ünal ve Seçilmiş, 2013: 13) önemi vurgulanmıştır.

Ar-Ge harcamalarının firma kârlılığı üzerindeki ilişkisinin ortaya konduğu ikinci bölümde alanyazında bu alanda yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Ulusal düzeyde faaliyet gösteren firmaların Ar-Ge harcamalarının finansal performansı bir yıl gecikmeyle pozitif ve anlamlı olarak etkilediği (Alper ve Aydoğan, 2016), kârlılığı pozitif yönde etkilediği (Doğan ve Yıldız, 2016), Ar-Ge yoğunluğu ve Ar-Ge oranı ile kârlılık ve satışları arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu (Işık vd., 2016), Ar-Ge harcamaları ile net esas faaliyet kârı arasında uzun dönemli ve aynı yönde bir ilişkinin olduğunu (Akgün ve Akgün, 2016), ar-ge giderlerinin hisse başına kâra olan etkisinin üç dönem gecikmeli olduğu (Yücel ve Ahmetoğulları, 2015), Ar-Ge harcamaları ile net satış hasılatları ve dönem net kârları ile Ar-Ge harcamaları arasında pozitif ilişki bulunduğu (Ünal ve Seçilmiş, 2014); Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan bütçenin kârlılığı olumlu yönde etkilediği (Kocamış ve Güngör, 2014) belirtilmiştir. Uluslararası düzeyde ise benzer sonuçların olduğu ikinci bölümde kaynakları ile ayrıntılı olarak verilmiştir.

Üçüncü bölümde çalışmada adı geçen 18 firmanın veri setinin oluşturulması, VZA analizinde kullanılacak girdi/çıkıtı başlıklarının seçimi, ar-ge yoğunluğu ile VZA performans skorlarının nasıl karşılaştırılacağı açıklandıktan sonra firmaların KAP (Kamu Aydınlatma Platformu)'dan alınan ve çalışmada kullanılan karar birimlerinin 2013-2016 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu kullanılarak elde verileri girdi/çıkıtı başlıklarına göre firma/yıl matrisi bir tablo (Tablo1) halinde sunulmuştur.

Yöntemin ortaya konulduğu 4. Bölümde çoklu girdi/çoklu çıktı özelliğine sahip farklı firmaların (Karar Verme Birimleri, KVB) görece etkinliklerini değerlendirmede kullanılan bir "sınır" (frontier) tekniği olan Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. VZA ile elde performans skorlarının ar-ge yoğunlukları ile karşılaştırılması sistematik olarak irdelenerek VZA'nın bilimsel arkaplanı ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Beşinci bölümde analiz sonuçları ve yorumları yapılmıştır. Bu sonuçlara göre:

- 2013 yılında değerlendirmeye alınan 17 firmadan 14'ü,
- 2014 yılında değerlendirmeye alınan 18 firmadan 14'ü,
- 2015 yılında değerlendirmeye alınan 18 firmadan 16'sı,
- 2016 yılında değerlendirmeye alınan 18 firmadan 13'ü,

etkin sınırda yer alarak ar-ge yoğunluk oranları ile VZA analizi ile elde edilen performans skorları arasında pozitif yöndeki bağdaşımı güçlendirdiği değerlendirilebilir.

2013-2016 yılları arasında yıl bazında etkinlik sıralamaları izleyen tabloda verilmiştir:

Tablo 6: Yıllara göre görece etkin olan firmaların dağılımı

Firma Adı	2013	2014	2015	2016	Skorun yorumu
EMKEL	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
OTOKAR	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
FROTO	✓	✓	✓	-	3 yıl sürekli etkin
VESTL	-	-	✓	✓	2 yıl sürekli etkin
ALCAR	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
KLMSN	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
ULUSE	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
SİLV	✓	✓	Değer yok	✓	3 yıl kesikli etkin
VESBE	-	-	-	-	0 yıl
ARCLK	-	-	✓		1 yıl etkin
EGEEN	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
IHEVA	✓	✓	✓	-	3 yıl sürekli etkin
JANTS	✓	✓	✓	-	3 yıl sürekli etkin
TTRAK	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
ASUZU	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
PRKAB	✓	✓	✓	✓	4 yıl sürekli etkin
TAOSA	✓	-	-	✓	2 yıl kesikli etkin
BALAT	Değer yok	✓	✓	✓	3 yıl sürekli etkin

Bu son tabloya göre; VESBE firmasının 4 yıl boyunca hiçbir yıl etkin sınırdan yer almadığı, ARCLK firmasının sadece 2015 yılında etkin olduğu, VESTL firmasının 2013-2014 yıllarında verimsizliğinin ardından 2015 ve 2016 yılında sürekli etkin olduğu, TOFAŞ firmasının 2013 ve 2016 yıllarında etkin olurken aradaki 2014 ve 2015 yıllarında düşük performans sergilediği değerlendirilmektedir. 2013 yılına ait değerlerine ulaşamayan BALAT firmasının 3 yıl boyunca ar-ge yoğunlukları listesinin en sonunda yer almasına rağmen 3 yıl üstü üste performans göstermesi kayda değerdir. Düşük performanslı grupta yer alan TOFAŞ'ın ar-ge yoğunluğu bakımından 4 yıl boyunca alt sıralarda yer alması performans skorlarını teyit eder niteliktedir. 4 yıl boyunca düşük performans sergileyen VESBE firmasının ar-ge yoğunluğu bakımından listenin ortalama değerine yakınsayan düzeyde olmasına rağmen çıktı değişkenleri açısından diğer firmalara göre beklenen değerleri üretememiş olması etkinizliğinin yıllara yayılmasını ortaya çıkartmıştır.

Analizin yapıldığı dört yılın 3 yılında etkin olup bir yıl etkin sınırın altında kalan İHEVA ve JANTS firmaların özellikle bir yıl önceki ar-ge yoğunluk düzeyleri düşüş seviyelerinde olduğu gözlemlenmektedir. Dört yıl boyunca etkin olan firmaların ar-ge yoğunlukları ile performans skorları pozitif yönde bir etkileşimde oldukları görülmektedir.

Çalışmamızın ikinci ana konusu olan ar-ge yoğunluğu ile süperetkinlik skorlarının karşılaştırması bahsinde 2013-2014-2015-ve 2016 sonuçları "ar-ge yoğunlukları ve etkinlik düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu" kanıtlamaktadır. Ar-ge yoğunlukları ve VZA skorları arasındaki ilişkiyi sadece VZA skorlarına bakarak ortaya konulmasının zor olduğu anlaşıldıktan

sonra VZA süperetkinlik analizi yapılmıştır. Bu analizin yapılmasının nedeni etkin sınırın üstünde yer alan firmaların etkinlik seviyelerinde birbirlerini hangi düzeyde geçip geçmediğini ortaya koymaktır. Bunu şu örnek olay ile açıklayabiliriz: Bir koşu yarışmasında x metreyi 20 dakikada koşanlar başarılı olacaktır. Fakat birinci, ikinci, üçüncü, ... sıralaması x metreyi 20 dakikanın altında daha az dakikada koşanlar arasından seçilecektir. İşte 20 dk. sıralaması etkinlik, 20 dk. altındaki sıralama ise süper etkinlik olarak anlaşılabilir. Buna göre 2013-2014-2015 ve 2016 yıllarına göre ar-ge yoğunlukları, VZA skorları ve VZA süper etkinlik skorları birlikte karşılaştırıldığında (Tablo 3-4-5-6) ar-ge yoğunlukları ve VZA skorları arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç daha önce literatür bölümünde verilen çalışmalarını desteklemelidir.

Kaynakça

- Adaçay, Funda R., (2007), "Bilgi Ekonomisine İlişkin Temel Göstergeler Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, ss. 185-204.
- Akgün Ali ve Akgün V. Özlem, (2016), "İşletmelerde Ar-Ge Harcamalarının Kârlılığa Etkisi: Aselsan Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi Sayı: 12*, ss. 1-12.
- Ayaydın, H. ve Karaaslan, İ., (2014). "The Effect of Research and Development Investment on Firms' Financial Performance: Evidence From Manufacturing Firms in Turkey", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 23-39.
- Banker, R.D., Charnes A., and Cooper W.W., (1984), "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies", *Management Science* 30, 1078-92.
- Barutçugil, İ.S., (1981), *Teknolojik Yenilik ve Araştırma Geliştirme Yönetimi*, Bursa, Bursa Basımevi.
- Charnes A., Cooper WW., and Rhodes E.J., (1978), "Measuring the Efficiency of Decision Making Unit", *European Journal of Operational Reserach* 2(6),429-44.
- Charnes Abraham, Cooper W.William, Rhodes E. Jean., (1978). "Measuring the efficiency of decision making units", *European Journal of Operational Research*, Vol. 2 pp.429-444.
- Cooper, W.W, L.M Seiford, and K. Tone, (1999), *Data Envelopment Analysis*. Kluwer Academic Publishers, s.21.
- Dağlı Hüseyin ve Tolga Ergün, (2017), "Türkiye'de Ar-Ge Harcamalarının Firma Kârlılığına Etkisi", *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 7, Sayı: 13*.
- Değer Alper, Ebru Aydoğan, (2016), "Ar---Ge Ve Firma Performansi Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Üzerine Ampirik Bir Analiz", *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi Temmuz, July 2016, Cilt/Vol: 12,Sayı/Num:2 s.96*.
- Doğan, Mesut ve Yıldız Feyyaz, (2016), "Araştırma Ve Geliştirme Harcamalarının (Ar-Ge) Firma Kârlılığı Üzerindeki Etkisi: Bist'te İşlem Gören İmalat Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma", *Kastamonu İİBF Dergisi, Sayı: 14, 178-187*.
- Farrel, M.J., (1957), "The Measure of Productive Efficiency", *Journal of the Royal Statistical Society, Series A, General*, 1-20, 253-81.
- Fatih Zabun, (2015), "Gelişmenin İtici Gücü: Ar-Ge-I - Türkiye'de Finans Kaynağı Bakımından Ar-Ge Harcamaları", *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, 313, (Ocak 2015), 11.
- Gülcü, Aslan, (2001), "Cumhuriyet Üniversitesi Araştırma Hastanesi Üzerinde Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemi ile Görece Verimlilik Analizi", *Verimlilik Dergisi, No.4; 113-138*.
- Işık Nihat; Engeloğlu Özgür ve Kılınç Efe Can, (2016), "Araştırma Ve Geliştirme Harcamalarının, Kârlılık Ve Satışlar Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:47, Ocak-Haziran 2016, 27-46*.

- Karacaer, S., Aygün, M. & İç, S., (2009), "Araştırma ve Geliştirme Giderlerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerine Bir İnceleme", *World of Accountig Science*, 11(2), 65-86.
- Kıracı Murat ve Arsoy M. Fatih, (2014), "Araştırma Geliştirme Giderlerinin İşletmelerin Kârlılığı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İMKB Metal Eşya Sektöründe Bir Araştırma", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 13(41), ss.33-48
- Kocamış, Tuğçe U. ve Ayşegül Güngör, (2014), "Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları Ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması", *Maliye Dergisi*, 166, Ss. 127-138.
- Kuosmanen, T., (2003), *Modeling Blank Data Entries in Data Envelopment Analysis*, Wageningen University Department of Social Sciences, Wageningen, Netherlends
- Oecd - Frascati Manual, (2002), *Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, 2002, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2015, http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/frascati-manual-2002_9789264199040-en
- Oecd Factbook, (2014), *Economic, Environmental And Social Statistics*, OECD Publication, 2014, Erişim Tarihi: 16 Eylül 2015, http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2014_factbook-2014-en
- Rabiei, Mahnaz & Hamideh Dadkhah, (2014), "Effects of R&D Expendi-ture on the Profitability of Iran Industrial Firms" *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 7(14), pp. 2846-2850.
- Resmi Gazete, (2008), "Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun, Kanun" No. 5746, Sayı : 26814, md.2.
- Savunma Sanayii İçin Teknoloji Hazırlık Seviyesi Kılavuzu, (2015), *Savunma Sanayii Müsteşarlığı Ar-Ge ve Teknoloji Yönetimi Daire Başkanlığı Teknoloji Yönetimi Grup Müdürlüğü.*, Erişim Tarihi: 15 Ekim 2017, http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SS_THSK.PDF
- Tiryakioğlu, M., (2006), "Araştırma Geliştirme-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Uygulama", *Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Ünal, T. ve Seçilmiş, N., (2014), "Satış Hasılatı Artışında Ar-Ge'nin Rolü ve Kârlılığın Ar-Ge Harcamalarına Etkisi: Gaziantep Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 22,
- Yücel Rahmi ve Ahmetoğulları Kayhan, (2015), "Ar-Ge Harcamalarının Firmaların Net Kâr Değişimi Ve Hisse Başına Kârlılığına İnovatif Etkisi: Bist Teknoloji Yazılım Ve Bilişim Sektöründe Bir Uygulama", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:15, Sayı:4, 87-104.
- Yücel Tülay ve Kurt Gülüzar, (2003), "Araştırma-Geliştirme ve Pazarlama Giderlerinin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi", *İktisat İşletme ve Finans*, cilt:18 sayı:209, Ağustos ek, ss. 18-24.

KİTAP İNCELEMESİ: Siyasette Yalan (Lying in Politics)

Hannah Arendt, Çev. İmge Oranlı, Berfu Şeker Sel Yayınları, 1. Baskı, Mart 2018, İstanbul, 99 sayfa, ISBN: 978-975-570-920-9

Siyasette Yalan Bu Kadar Etkili Mi?

Barış SÜR¹

Neden yalan söyleme ihtiyacı ortaya çıktı? Neden özellikle siyasette? Siyasetteki gelişmelerin bunda rolü neydi? Bürokratlar bundan ne ölçüde sorumluydu ve neden bilerek yalan siyaset izlemişlerdi? Siyaset bilimci Hannah Arendt bu sorular doğrultusunda “siyasette yalan” sürecini 1972’ de kaleme aldığı aynı isimli çalışmasında okuyucuya sunuyor. Türkçe çevirisi Türkiye’deki okur açısından büyük bir kazanım olan kitap, İmge Oranlı ve Berfu Şeker’in çevirisiyle Sel Yayınları’ndan çıktı. Bu değerli kitapta Arendt, tarihten beri kullanılagelen ve günümüzde de iç ve dış siyasetinin belirgin aktörü olan “yalan”ın özellikle 21. Yüzyıl siyasetinde nasıl bir rol üstlendiğini, deşifre olan Pentagon Belgeleri özelinde gözler önüne seriyor.

Hannah Arendt, Türkçe’ye de çevrilen 3 ciltlik kapsamlı eseri Totalitarizmin Kaynakları’nın ardından ele aldığı Siyasette Yalan adlı çalışmasında yepyeni bir konuya daha dikkatleri çekerek yalanın propaganda ve manipülasyon aracı olarak kullanılmasını etraflıca inceliyor. Popüler bir siyaset aracı haline getirilen yalanın ne şekilde ve hangi amaç için kullanıldığını ise okuyucunun eleştirel yaklaşımına açıyor. Bu dönemde belirlenen kandırmacı siyasetle, olunandan farklı görünmeye çalışıldığına dikkat çeken Arendt, bunun bürokratlar açısından hem kendini hem de kamuoyunu kandırmaya yönelik bir sorun olduğunu vurguluyor. Amerika’nın komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla başlattığı askeri müdahalelerini tartışarak modern perspektiften değerlendirmelerde bulunup, yalan konusunda amaçlanan ile varılan nokta arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurarken, aslında her yalanın mutlaka açığa çıkacağı gerçeğini de okuyucunun bilinçaltına işliyor. Bu kitap ile Arendt, komünizmin yayılmasından duyduğu endişesi Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra bu kez “demokrasinin” yayılmamasından yana olan Amerika’nın, Afganistan, Irak ve son olarak Suriye operasyonlarının iç yüzüne yönelik daha gerçekçi çıkarımlarda bulunma olanağı tanıyor.

Ünlü Alman filozof yalanın sadece kamuya yönelik olduğunu reddederken, ortaya çıkmasından sonra bile bürokratlar tarafından yeterince ilgi görmediğini ortaya koyuyor. Amerika’nın on yıllık iç ve dış siyasetinin alt yapısını oluşturan ve özellikle dış siyasette Vietnam Savaşı’na ait gizli bilgileri barındıran 47 ciltlik Pentagon Belgeleri’nin yazımından sorumlu biri tarafından basına sızdırılmasıyla hakikatsizlik ve kandırmanın siyasi süreçte ne kadar kabul edilebilir olduğu açığa çıkmıştır. İnsan günahkarlığının tesadüfi sonucu değildir siyasetteki yalan, kasıtlı bir şekilde olumsal olgular dayandırılmıştır; doğrulanma gerekliliği bulunmayan, yalanlanamayacak nitelikte olmayan olgulara. Yalanlar çok kez akla daha yatkındır, karşıdakinin duymak isteyeceklerini söylemek kanıt ihtiyacını sıklıkla ortadan kaldırabilir düşüncesinden yola

¹ İstanbul Medeniyet Üniversitesi; PhD; barissur@hotmail.com

çıkarak “belki de gerçek bu şekildedir, neden olmasın?” boşvermişliğini eleştirir Arendt. Bunu yaparken de yalanın hiçbir zaman olgusal gerçeklik boyutuna ulaşamayacağını, hiçbir yalanın gizli kalamayacağını hatırlatarak okuyucu zihnini her daim hazır tutuyor.

Amerikalı Daniel Ellsberg’in sızdırdığı gizli Pentagon Belgeleri’nin The New York Times’ta yayınlanmasıyla yalanın savaşın her kademesinde sistematik olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Arendt, bunu savaşın satılmasını amaçlayan imaj yaratma politikası olarak görürken imajın sürdürülebilmesi için de savaş yaratma politikası ile bilinçli bir kısır döngü yaratıldığını öne sürüyor. İmaj yaratma sürecinde iki aktöre rol biçiyor: Kamuoyu zihnini kazanmaya çalışan halkla ilişkiler uzmanları ile kendi içlerinde sorun çözümler olarak gördüğü imaj yaratıcıları. Bunları gerçekliğin görmezden gelinerek imajın sürdürülmesini sağlayan profesyonel imaj uzmanları olarak değerlendiriyor.

İmaj yaratma nedeniyle savaşın bilinmesi istenen konumu değişkenlik gösterir. Amerika provokasyon stratejisi doğrultusunda sistematik bir hava harekâtını haklı çıkarmak amacıyla kasıtlı olarak provoke ettiği Kuzey Vietnam Demokratik Cumhuriyeti’ni harekete geçirerek Güney Vietnam’a müdahale ortamı yaratmıştır. Buradaki amaç Çin’deki komünizm hareketinin yayılmasını önlemektir. Ancak yine daha sonra ortaya çıkıyor ki Çin lideri Mao, Sovyet güdümünden kurtulabilmek adına Amerika ile temas kurmak istemiş ve muhtemelen yalan siyaseti gereği bu konunun üstü örtülmüştür. Önceleri Vietnam’a kesin zafer parolası ile giren Amerika zafer elde edemeyince hedefini “düşmanı savaşı kazanamayacağına ikna etmek” olarak değiştirdi. Bunda da Vietnam ikna olmayınca “küçük düşürücü bir yenilgiden sakınmak” olarak daha ulaşılabilir yeni hedef belirlendi. Ancak kamuoyu ve dünya, Amerikan imaj yaratıcılarının gösterdiği şekliyle süper gücün “kahramanlık” hikayelerini okuyordu. Çünkü verilmesi gereken izlenim “her şeye kadirlik” olmalıydı. Bu ise imaj yaratımıyla sağlanabilirdi. Ancak Pentagon deşifresine kadar gizlenen kayıplar, abartılan ataklar, saptırılan hedefler öyle görünüyor ki açıklanamayan gerçekleri örtmeye yetiyordu.

Son olarak kandırma, kendini kandırma, imaj yaratma, gerçeklikten kopma olarak değerlendirdiği Pentagon Belgeleri’nin bunlarla kalmadığı, okuyucunun erişemediği birçok haberi daha barındırdığını söyleyen yazar, araştırmacı ve akademisyenlere literatürde gördüğü açığa yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu işaret ediyor. Bu noktadan yola çıkarak hızla değişen küresel siyasetin baş aktörü haline gelmeye başlayan, belki de gelen, yalanın etrafıca incelenmesi yerinden olacaktır. Emperyalist politikaların etkin kullanılan bir aracı olan yalanın sömürgeleşen Afrika ve Aysa haritalarında yol açtığı değişiklik düşünüldüğünde gelecekte başka ne tür siyasi emellere araç olabileceği Siyaset Bilimi’nin önemsenmeyen bir sorunudur.

Eğer bürokrasi yalan üzerine kurulmuş bir siyaset izliyorsa dünyada tarihin gerçekliğini nasıl bilebiliriz? Kitabın ikinci bölümünde ise Caty Caruth, Arendt’in Siyasette Yalan adlı çalışmasından esinlenerek yazdığı Yalan ve Tarih başlıklı makalesinde gerçeklikten koparılmış bir dünyada tarihin nasıl gerçekçi kalacağı sorunsalını ele alıyor. Siyasette Yalan ışığı altında yalan ile tarih ilişkisini incelerken yalanın insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olduğunu ve siyasette nasıl sıradanlaştığını vurguluyor. Arendt, bazı tarihçilerin Amerika’nın atom bombalarının Rusya’yı Doğu Avrupa’dan uzaklaştırmak için gözdağı vermek amacıyla atıldığı iddiasını bir imaj yaratma çabasının sonucu olarak görüyor. Arendt’in bu fikri ve imaj yaratma ile ilgili

söylemlerinden yola çıkan Caruth, tarih-yalan-savaş üçgeninde imaj politikasını inceliyor. İkinci Dünya Savaşı sonunun imajın başlangıcı olduğu çıkarımında bulunarak Arendt'in Totalitarizmin Kaynakları eserinin sonunda vardığı "tarihteki her son mutlaka yeni bir başlangıç içerir" kanısına dikkat çekiyor.